Եզակեալ. բառարանացն

Եզ 11-16 18-11

1842

ԵՂԻՇԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՎԱՍՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՑ

ԵՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

ՌՄՂԱ

2131-ԱՀ
Գրադարան
727-2ՈՇ6

9(47.925)
Ե-40

ԵՂԻՇԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՎԱՍՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ

ԵՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԴԱՒԹԻ ԵՐԻՑՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՀԱՅՑԵԱԼ

ԲԱՆՆ վասն որոյ պատուիրեցեր՝ արարի, ո՛վ քաջ. վասն Հայոց պատերազմին հրամայեցեր, յորում բազումք առաքինացան քան զսակաւս։ Ահա նշանագրեցի յայսմ եւթն յեղանակիս. առաջին զժամանակն, երկրորդ զխրացն պատահումն յիշխանէն արեւելից, երրորդ

զմիաբանութիւն ուխտին եկեղեցւոյ, չորրորդ զերկպառակութիւն ոմանց բաժանելոց 'ի նմին ուխտէ, հինգերորդ զյարձակումն արեւելեայց, վեցերորդ զընդդիմանալն Հայոց սպատերազմաւ, եւթներորդ զյերկարումն իրացն խռովութեան:

Յայսմ յեւթն գլուխս կարգադրեալ և եդեալ ծայրալիր պարապմամբ զսկիզբն և զմիջոցն և զկատարածն. զի հանապազորդ ընթեռնուցուս, լսելով զառաքինեացն զքաջութիւն և զյետս կացելոցն զվատթարութիւն, ոչ յանձին կարօտութիւն երկրաւոր առատ գիտութեան լռման, այլ այցելութիւն երկնաւոր տնտեսութեանն՝ որ մատակարարէ յառաջգիտութեամբ զհատուցումն երկոցունց կողմանցն, որ երեւելեօքն զաներեւոյթն գուշակէ:

Այլ դու, ո՛վ մեծ 'ի գիտութեանն Աստուծոյ, առ ի՞նչ արդեւք հրամայեսցես, քան եթէ հրամայիցիս լաւագունացն: Որպէս երեւի ինձ և քեզ և այնոցիկ որ դե֊

դերեցին յիմաստութիւն՝ երկնաւոր սիրոյ է նշանակս այս, և ոչ երկրաւոր փառասիրութեանն. որպէս և տասցին ոմանք 'ի քաջ պատմագրացն. Զուգութիւն է մայր բարեաց, անզուգութիւն ծնող չարեաց: Որպէս և մեր իսկ հայեցեալ 'ի սուրբ սէր քոյոյ հրամանիդ, ոչ ինչ դանդաղեալ վեհերեցաք հայեցեալ 'ի մեր տկարութիւնս: Քանզի բազում ինչ է սրբութիւն՝ սատար լինել անօսրութեան, որպէս աղօթք՝ գխտութեան, և սէր սուրբ՝ միաբան օգնից:

Զոր և մեր ընդ հրամանին քում ընկալեալ, յօժարութեամբ ձեռնարկեցաք զայս ինչ, որ է մխիթարութիւն սիրելեաց և լոյս յուսացելոց. քաջալերութիւն քաջաց, կամակարութեամբ յարձակեալ 'ի վերայ մահուան, առաջի տեսանելով զզօրագլուխն յաղթութեան, որ ոչ ումեք ոտնհար լինի թշնամութեամբ, այլ անդ ուսուցանէ զիւր անպարտելի զօրութիւնն: Եւ ահա ո ոք կամեսցի՝ ընդունել իբրեւ զնա-

հատակ սուրբինի ։ Եւ քանզի բազմադիմի է նահատակութեանդ անուն, և նա բազմադիմի շնորհս բաշխեաց ամենեցուն. զոր և մեծ ևս քան զամենայն՝ սէր սուրբ յաննենգ մտաց գիտեմք ։

Այս պարզութիւն զվերնոյն բերէ զնմանութիւն. զոր և մեր 'ի քեզ տեսեալ, մոռացաք զմեր բնութիւնս ։ Եւ աստ վերաբերիմք ընդ քեզ ճախրելով, և իբրեւ բարձրաթռիչս եղեալ՝ զամենայն փառատակար մրրկածին օդովքս անցուցանիցեմք. փոքր 'ի շատէ ծծելով յանապական վերին օդոյն՝ առնուցումք զգիտութիւն 'ի փրկութիւն անձանց և 'ի փառս ամենայնալթ եկեղեցւոյ ։ Ուստի բազում սուրբ պաշտօնեայքն զըւարթութեամբ կատարեսցեն զըսպաս վիճակին իւրեանց, 'ի փառս հօրն բոլորեցուն. ուր ընդ նմին սուրբ Երրորդութիւնն ցնծացեալ բերկրեսցի յանտրտմական յիւրում էութեանն ։

Արդ որովհետեւ ընկալաք ըզհրաման պատուիրանին յաննախանձ

քոյոց բարուց բնութեանդ, սկսցուք ուստի արժան է սկսանել. թէպէտ և ոչ յօժարիցեմք զթշուառութիւն մերոյ ազգիս ողբալ: Ահա ոչ ըստ կամաց արտասուալից ողբովք ճառագրեմք զբազում հարուածս, յորում պատահեցաք և մեք իսկ ականատեսք լինելով:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Ի վեց գրչագիրս մատենիս, որովք եւ 'ի լոյս երկիցս, յաւելեալ եւթ-ներորդ մի, համատարմացոյց ըն-թերցուածս սորոյ օրինակին մերոյ. բայց և պատճառս ետ կրկին հար-ցափորձի և ընտրութեան ոչ սակաւ տեղեաց: Եւ արդ ըստ կարի ան-ոդիւտ զառաջիկայդ յօրինեալ եր-րորդումն տպագրի՝ ընծայեմք 'ի վայելս ցանկալեաց՝ առանց այլ և այլ ընթերցուածոցն, որոց չատ փի երկիցս զլոյս տեսանել:

ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԱԿ

Քաղաքական:

ՔԱՆԶԻ 'ի բառնալ ազգին ար-քունեաց, տիրեցին աշխարհին Հայոց ազգն Սասանեայ պարսկի, որ վարէր զեւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուցն. և բազում անգամ մարտնչէր ընդ այնոսիկ, որ ոչ ընդ նոցին օրինօք մտանէին, սկիզբն արարեալ յաւուրցն Արշակայ արքային որդւոյն Տիրանայ. և կռուէր մինչեւ յամն վեցերորդ Արտաշիսի արքային Հայոց, որդւոյն Վռամշապհոյ: Եւ իբրեւ զնա եւս մերժեաց 'ի թագաւորութենէն, 'ի նախարարսն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և գանձն յարքունիս պարսկաց երթայր, սակայն այրուձին Հայոց բովանդակ 'ի ձեռն նախարարացն առաջնորդէր 'ի պատե-

րագմի։ Վասն որոյ և աստուածպաշտութիւնն բարձրագլուխ կամակարութեամբ երեւելի լինէր յաշխարհին Հայոց՝ 'ի սկզբան տէրութեանն Շապհոյ արքայից արքայի մինչեւ յամն յերկրորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որդւոյ Վռամայ. զոր եգիտ սատանայ իւր գործակից, և զամենայն մթերեալ թոյնն թափեաց 'ի բաց, և ելից զնա իբրեւ զպատկան դարան դեղովք։ Եւ սկըսաւ եղջեւրածել անօրէնութեամբ, և գոռալով հող հանէր ընդ չորս կողմանս երկրի. և թշնամի և հակառակորդ երեւեցուցանէր իւր զհաւատացեալս 'ի Քրիստոս, և նեղեալ տագնապէր անխաղաղաւէր կենօք։

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովութիւն, արիւնհեղութիւն, վասն այնորիկ յանձն իւր տարաբերէր, եթէ. յո՛ թափեցից զդառնութիւն թիւնից, կամ ո՛ւր բացատրեցից զբազմութիւն նետից։ Եւ առ. յոյժ յիմարութեան իբրեւ զգազան մի կատաղի յարձակեցաւ 'ի

վերայ աշխարհին Յունաց. եհար մինչ 'ի քաղաքն Մծբին, և զբազում գաւառս Հոռոմոց աւերեաց ասպատակաւ, և զամենայն եկեղեցիս հրձիգ արար. կուտեաց զաւար և զգերի, և ահաբեկ արար զամենայն զօրս աշխարհին:

Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր, քանզի խաղաղասէր էր 'ի Քրիստոս, ոչ կամեցաւ ելանել ընդ առաջ պատերազմաւ. այլ այր մի Անատոլ անուն, որ էր նորա սպարապետ արեւելից, առաքեաց առ նա բազում գանձիւք: Եւ արք պարսիկք, որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին 'ի քաղաքին կայսեր, կալաւ և ետ 'ի ձեռս նորա: Եւ զամենայն զոր ինչ ասաց 'ի ժամանակին՝ կատարեաց ըստ կամաց նորա, և արգել զնա 'ի բազում բարկութենէն. և դարձաւ անդրէն յիւր քաղաքն Տիզբոն:

Եւ իբրեւ ետես անօրէն իշխանն, եթէ յաջողեցաւ չարութիւնն նորա, սկսաւ այլ եւս խորհուրդ յաւելուլ, իբր ոք զի 'ի հուր բորբո-

քեալ յաւելլով բազում նիւթս փայտից: Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր, անտի աներկեւղ հաստատեցաւ. վասն այնորիկ գըրգուեցոյց զբազումս 'ի սուրբ ուխտէն քրիստոնէից, էր՝ զոր բանիւք սպառնալեօք, էր՝ զոր կապանօք և տանջանօք: Էր՝ զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր. յափշտակութիւն առնէր ընչից և արարոց, և մեծաւ անարգանօք տանջէր զամենեսեան: Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ վայրաքեալ ցրուեցան 'ի բազում կողմանս, 'ի խորհուրդ կոչէր զպաշտօնեայս ձախակողմանն, որք կապեալ էին 'ի կռապաշտութեանն անլուծանելի հանգուցիւք, վառեալք և ջեռեալք իբրեւ զհնոց առ այրել զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ:

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բնակեալ 'ի կեանս իւրեանց իբրեւ 'ի թանձրամած խաւարի, և ոգիքն արգելեալք 'ի մարմինս իբրեւ զկենդանիս 'ի գերեզմանի, յորս ամենեւին չծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն Քրիստոսի: Նա և արջք օրհասականք

ընդ վախճանել չնչոյն հզօրագոյնք կռուցն. յորոց և իմաստունք տեղի տուեալ փախչին 'ի Նոցանէ: Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէրութեանն. եթէ հարկանիցն՝ չզգան, և եթէ հարկանեն՝ չիմանան. իբրեւ ոչ գտանի արտաքին թշնամի, ընդ անձինս իւրեանց մարտ եդեալ կռուցն: Ի դէպ իսկ ելանէ բան մարգարէին 'ի վերայ նոցա. Այր, ասէ, առ քաղցի իւրում շրջեսցի և կերիցէ զկէս անձին իւրոյ. Նման սմին և Տէր ինքնին ասէ. Ամենայն տուն և թագաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի, ոչ կարէ կալ հաստատուն:

Արդ զի՞ կոծիս, զի՞ մրցիս, զի՞ այրիս, զի՞ բորբոքիս, զի՞ չիջանիս. զի՞ կոչես 'ի խորհուրդ զայնոսիկ, որոց զոգիսն ձեր 'ի ձէնջ քաղեալ՝ հանեալ է զանապականդ յապականութիւն, և զապականելի մարմինդ դէշաքարշ արարեալ՝ իբրեւ զայլս մեռելոտի 'ի բաց ընկեցեալ: Ապաքէն զայդ կամիս, զի ծածկես զխորհուրդ ամբարշտութեան. տեսջիր

յորժամ յայտնեսցի, ապա դիտասցես զելս կատարածի դորա։

Ասեն մոգքն. Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտէրութիւն և զյաղթութիւն, և ոչ ինչ կարօտեն նոքա մարմնաւոր մեծութեան, բայց եթէ ՚ի մի օրէնս դարձուցանես զամենայն ազգս և ազինս, որ են ՚ի տէրութեան քում. յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնազանդեալ մտցէ ընդ օրինօք քովք։ Արդ ընդ բանս զայսոսիկ վաղվաղակի կատարեա դու, արքայ. զօր գումարեա և գունդ կազմեա, խաղա գնա դու յաշխարհն Քուշանաց. և զամենայն ազգս ժողովեա և անցո ընդ պահ դուռն ՚ի ներքս. և դու անդէն արա քեզ բնակութիւն։ Յորժամ արգելուս և փակես զամենեսեան ՚ի հեռաւորօտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց. և որպէս երեւի մեզ ՚ի դենին մերում, տիրես դու և երկրին Քուշանաց, և Յոյնք իսկ ոչ եղանեն ընդ քոյ իշխանութիւնդ։ Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից բարձ ՚ի միջոյ։

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն Թագաւորին և մեծամեծացն, որ էին 'ի նմին բանի. հրովարտակս գրել, ընդ դեսպանս առաքել յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին:

Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ՝ Արեաց և անարեաց, բազմասցի 'ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ. դուք ողջ լերուք, և մեք մեզէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ:

Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց, և առանց գործոյ պատերազմի՝ սիրով մարդասիրութեամբ նուաճեցաք զամենայն երկիրն մեզ 'ի ծառայութիւն. դուք զբարի զմտաւ ածէք, և անսպառ լերուք յուրախութեան. բայց բան զայս կատարեցէք վաղվաղակի, զոր ասեմքս: Մեք 'ի մտի եդաք անվրէպ խորհրդովք խաղաղ գնալ յաշխարհն արեւելից, աստուածոցն օգնականութեամբ դարձուցանել՝ 'ի մեզ զոէ-

րութիւնն Քուշանաց․ դուք իբրեւ զհրովարտակս զայս տեսանէք, անխափան վաղվաղակի այրեւձի դումարեցէք առաջի քան զիս, յանդիման լերուք ինձ յԱպար աշխարհին։

Ըստ այսմ՝ պատճէնի հրովարտակ եհաս յաշխարհն Հայոց, 'ի Վրաց և յԱղուանից և 'ի Լփնաց, 'ի Ծօդէից և 'ի Կորդուաց, յԱղձնեաց և բազում այլ տեղեաց հեռաւորաց, որոց ոչ էին օրէնք երթալ զայն ճանապարհ յառաջ ժամանակաւ։ Գունդ կազմէր 'ի Հայոց մեծաց զազատ և զազատորդի, և յարքունի տանէ զոստանիկ մարդիկ․ ըստ նմին օրինակի 'ի Վրաց և յԱղուանից և յաշխարհէն Լփնաց, և որ այլ եւս 'ի կողմանց կողմանց հարաւոյ, մերձ 'ի սահմանս տաճկաստանի և 'ի Հոռոմոց աշխարհն և 'ի Կորդուաց և 'ի Գդացն և 'ի Ծօդէիցն և յԱրզնարզիւն․ որք էին ամենեքեան հաւատացեալք 'ի մի կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի։

Եւ անմիղութեամբ ոչ գիտա-

ցեալ զերկդիմի միտս Թագաւորին, խաղացին գնացին յիւրաքանչիւր աշխարհաց լռջմտութեամբ և անորոտում խնդութեամբ և տիրասէր խորհրդովք, կատարեալք զպաս զինուորութեան աներկբայ վաստակովք: Բարձին եւս ընդ իւրեանս սուրբ կտակարանս բազում պաշտօնէիւք և բազմադոյն քահանայիւք: Բայց հրաման տուեալ աշխարհի՝ ոչ իբրեւ յանկնկալութիւն կենաց, այլ իբրեւ 'ի վճարումն վախճանի. յանձն առնելով միմեանց զոգիս և զմարմինս: Զի Թէպէտ և խորհուրդ Թագաւորին չէր յայտնեալ նոցա, սակայն կարծիք 'ի մտի էին ամենեցուն. մանաւանդ իբրեւ բեկեալ տեսին զզօրութիւնն Յունաց առաջի նորա, յոյժ հարեալ խոցեցան 'ի խորհուրդս իւրեանց:

Բայց քանզի պատուիրանապահք էին սուրբ կտակարանացն Աստուծոյ, հանապազ յիշէին զպատուիրեալսն 'ի Պաւղոսէ, եթէ ծառայք հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց. մի [illegible]

պայք և առ աչս աչառելով, այլ սրտի մտօք ծառայել իբրեւ Աստուծոյ, և մի իբրեւ մարդկան. քանզի 'ի Տեառնէ է հատուցումն վաստակոց ձերոց ։ Եւ ամենայնիւ այսու բարեմտութեամբ յուղարկեալք յաշխարհէ և յանձն եղեալք սուրբ Հոգւոյն, յանդիմանս լինէին, փութով կատարեալ զհրամանսն, և զամենայն արարեալ ըստ կամաց նորա ։ Յոյժ ուրախ լինէր Թագաւորն, իբր այն եթէ կատարեցան կամք կարծեաց նորա. և ահա առնէր ընդ նոսա զայն ինչ, զոր պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա խրատեցին ։

Արդ իբրեւ ետես Թագաւորն զամենայն կազմութիւն և զբազմութիւն գնդին բարբարոսաց, որք սրտի մտօք եկեալ էին 'ի վաստակ արքունի, առաւելապէս ուրախ եղեւ առաջի մեծամեծացն և ամենայն բազմութեան զօրաց իւրոց ։ Ի վերին երեսս թաքուցանէր զկամս մտաց իւրոց, և ակամայ առատապէս պարգեւէր զնոսա ։ Խաղաղ

գնաց միանգամայն 'ի վերայ տէրութեան Հոնաց աշխարհին, զոր Վռուշանս անուանեն. և զերկեամ մի կռուեալ, ոչ ինչ կարաց ազդել նոցա: Ապա արձակեաց զմարձիկան յիւրաքանչիւր տեղիս, և զայլոն փոխանակ նոցա առ իւր կոչէ նովին պատրաստութեամբ: Այսպէս ամ յամէ սովորութիւն կարգեաց, և իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց, սկսեալ 'ի չորրորդ ամէ տէրութեանն իւրոյ մինչեւ յամն մետասաներորդ թագաւորութեանն:

Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ հաստատուն կացին Հոռոմք յուխտին իւրեանց՝ զոր եդին ընդ նմա, և դադարեցին Խայլընդուրք ելանել ընդ պահակն Ճորայ, և յամենայն կողմանց խաղաղութեամբ բնակեաց աշխարհ նորա, և 'ի նեղ եւս արկ զթագաւորն Հոնաց, քանզի աւերեաց զբազում գաւառս նորա, և յաջողեցաւ տէրութիւն նորա, աւետիս առաքեաց ընդ ամենայն ատրուշանս աշխարհին իւրոյ. ցլուք սպիտակօք և գխաւոր նոխազօք առատացոյց

զզոհս կրակին, և խիտ առ խիտ
թանձրացոյց անդադար զպաշտօն
պղծութեան իւրոյ. պսակօք և պա֊
տուովք մեծարեաց զբազումս 'ի մո֊
գաց և զբազմագոյնս 'ի մոգպետաց։
Եւ եւս հրաման յափշտակել ըզ֊
քրիստոնէից ինչս և զստացուածս,
որք էին 'ի մէջ պարսկաց աշխարհին։

Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձ֊
րացաւ 'ի միտս իւր, 'ի վեր քան ըզ֊
մարդկային բնութիւնս ընդվզեալ
ապարթանէր, ոչ միայն յիւս մարմ֊
նական պատերազմացն, այլ մեծ
ոմն զինքն կարծէր քան զբնութիւն
հայրենի կարգին. վասն այնորիկ
կեղծաւորութեամբ թագուցանէր
զինքն ըստ կարծեացն, և որպէս
երեւէր իմաստնոցն՝ յանմահից
իմն կարգի դնէր զինքն։ Եւ յորժ
էր ցասուցեալ ընդ անուննն Քրիս֊
տոսի, յորժամ լսէր՝ թէ տանջե֊
ցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ և թաղե֊
ցաւ։

Իբրեւ այսպէս օր ըստ օրէ 'ի սոյն
միտս ցնորեալ դանդաչէր, մի ոմն
մանկագոյն 'ի նախարարացն Հայոց

ընդդէմ բանս եդ և ասէ. Արքայ քաջ, դու ուստի՞ գիտես այսպիսի բանս խօսել զՏէառնէ: Եւ պատասխանի Թագաւորն և ասէ. Իմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրսն մոլորութեան ձերոյ: Եւ պատասխանի անդրէն պատանեակն և ասէ. Ընդէ՞ր ցայդ վայր, արքայ, միայն ետուր ընթեռնուլ. այլ յառաջ եւս մատո՛ զկարդացումն, և լսես անդ զյարութիւնն, զյայտնութիւնն առ բազումս, զվերացումն յերկինս, զնստելն ընդ աջմէ հօր, զխոստումն երկրորդ գալստեանն՝ զհրաշակերտ յարութիւնն առնելով բոլորեցունց, զհամառօտ հատուցմունսն արդար դատաստանին: Իբրեւ լուաւ զայս Թագաւորն, 'ի խոր խոցեալ՝ վէր 'ի վերոյ ծիծաղեցաւ, ասէ. Ամենայն այդ խաբէութիւն է: Եւ պատասխանի զինուորն Քրիստոսի և ասէ. Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչարանքն նորա, հաւատարմագոյն եւս լիցի քեզ երկրորդ ահաւոր գալուստն նորա:

Եւ զայս լսելով Թագաւորին՝ բոր-

բոքեցաւ իբրեւ զհուր հնոցին 'ի Բաբիլոն , մինչեւ իւրքն իսկ անդէն դեռ եւս իբրեւ զքաղդէացիսն այրեցեալ լինէին : Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրտմտութեանն եհեղ յայրն երանելի , որում անուն էր Գարեգին : Կապեալ ոտիւք և կապեալ ձեռօք զերկեամ մի տուաւ 'ի չարչարանս , և հանեալ 'ի բաց զտէրութիւնն 'ի նմանէ , և ընկալաւ զվճիռ մահու :

ԵՐԿՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Իրացն պատահումն յիշխանէն արէւէւից:

Որոց ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն, յոյժ ընդ ահիւ անկեալ է բնութիւն մարմնոյ․ յամենայն հողմոյ շարժի և յամենայն բանէ խռովի և յամենայն իրաց դողայ․ երազագէտ է այնպիսին 'ի կեանս իւրում, և յանգիւտ կորուստն յուղարկի 'ի մահուան իւրում: Որպէս և ասաց ոմն 'ի հնումն․ Մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ զմահ ոչ գիտէ, երկնչի 'ի մահուանէ․ իսկ որ գիտէ զմահ, ոչ երկնչի 'ի մահուանէ:

Եւ այս ամենայն չարիք մտանեն 'ի միտս մարդոյ յանուսումնութենէ: Կոյր զրկի 'ի ճառագայթից

արեգական , և ազնուութիւն զընկի ՚ի կատարեալ կենաց • լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք ։ Որպէս մեծ է հոգի քան զմարմին , այսպէս մեծ է տեսանողութիւն մտաց քան զմարմնոյ ։ Եթէ ոք կարի առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ՝ և մտօքն աղքատագոյն , այնպիսին ողորմելի է քան զբազումս • որպէս և տեսանեմք իսկ , ոչ միայն ՚ի չափաւոր մարդիկ , այլ որ մեծն է քան զամենայն ։ Թագաւոր որ ոչ ունի զիմաստութիւն աթոռակից իւր , ոչ կարէ ՚ի վիճակին իւրում վայելուչ գոլ ։ Իսկ եթէ առ երկրաւորս այսպէս , որչափ եւս առաւել առ հոգեւորն ։ Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն , իսկ մարմնոյ և հոգւոյ միտք են կառավար • և որպէս առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր աշխարհս ։ Թագաւոր ոչ միայն զիւրն տացէ պարտիս , այլ և որոց եղեւ պատճառք ՚ի կորուստ ։

Բայց մեք թէպէտ և ոչ ունիմք հրաման բամբասել զիշխանսն , և ոչ գովողք կարեմք լինել այնմիկ՝ որ

աստուածամարտ լինելն : Այլ զանգս իւրացն պատմեմ, որ 'ի նմանէ ընդ-սուրբ եկեղեցին անցանէր , և ոչ դանդաղիմ· ոչ բամբասանէր մտօք , այլ ճշմարտութեամբ զելս իւրացն ասելով ոչ լուեցից · ոչ 'ի կարծ ընդոստուցեալ , և ոչ 'ի լուր զարթուցեալ · այլ ես ինքնին 'ի տեղւոջն պատահեցի և տեսի , և լուայ զձայն բարբառոյ յանդգնաբար խօսելով · իբրեւ զհողմն սաստիկ՝ զի բախիցէ զծով մեծ , այնպէս շարժէր և տատանէր զամենայն բազմութիւն զօրաց իւրոց : Եւ հանդէս առնէր ամենայն ուսմանց , և ընդաձգէր զամենայն մոգութիւնն և զքաղդէութիւնն և զամենայն ուսմունս աշխարհին իւրոյ : Արկանէր 'ի ներքս և զքրիստոնէութիւն կեղծաւորութեամբ , և ասէր զայրացեալ մտօք · Հարցէք , քննեցէք , տեսէք · թող որ լաւն է՝ ընտրեալ կալցուք : Եւ փութայր որ ինչ 'ի մտին էր թէ վաղվաղակի կատարեսցէ :

Իսկ 'ի կողմանց կողմանց քրիստոնեայքն որ 'ի զօրուն էին , խմա-

ցան զհուրն՝ որ 'ի ծածուկն վառեալ բորբոքէր, և կամէր հրդեհել զերկինս և զդաշտս առ հասարակ։ Ջեռան և նոքա անծախական հըրոյն, և սաստկապէս պատրաստեցան 'ի փորձութիւն գաղտնի մեքենայից։ Սկսան այնուհետև բարձր բարբառով, սաղմոսիւք և երգովք հոգևորօք և մեծապայծառ վարդապետութեամբ յայտ յանդիման մեծի բանակին զպաշտօնն ցուցանէին, և աներկեւղ առանց զանգիտելոյ՝ ո՛ ոք և երթայր առ նոսա՝ ուսուցանէին կամակար։ Եւ Տէր յաջողէր նոցա նշանօք և արուեստիւք. քանզի բազում հիւանդք ընդունէին զբժշկութիւն 'ի հեթանոսական զօրուէն։

Իսկ անօրէն իշխանն իբրև գիտաց, եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոցն, և պատրաստեալ հուրն՝ մինչչև ուրուք 'ի նա փչեալ, վառումն նորա յայտնի իմացաւ երկիւղածաց Աստուծոյ, սկսաւ ծածուկ նենգիւք խոցոտել զմիտս իւրոյ չարութեանն. և ան-

բժշկական վէրս յոգիս և 'ի մարմինս տեսանէր: Մերթ շանթէր գալարէր իբրև զօձ թխնաւոր, մերթ պարզէր գոչէր իբրև զառիւծ զայրացեալ. գեղջր, գլորէր, տապալէր երկդիմի մտօք, զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր, վասն զի ոչ էին համագունդ 'ի միում վայրի առ նմա, սկսաւ այնուհետև յառաջ կոչել զկրսերս յաւագաց և զանարգս 'ի պատուականաց և զտգէտս 'ի գիտնոց և զանարիս 'ի քաջ արանց. և զի՞ մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն զանարժանն յառաջ մատուցանէր, և զամենայն զարժանաւորսն յետս տանէր. մինչև ըղհայր և զորդի քակէր 'ի միմեանց:

Թէպէտ և ընդ ամենայն ազգս առնէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարտընչէր. քանզի տեսանէր զնոսա ջերմագոյնս յաստուածպաշտութեան. մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, և անմեղութեամբ ունէին զսուրբ քարոզու֊

թիւն առաքելոյն և զմարգարէից ։ Պատրէր զոմանս 'ի նոյանէ ոսկւով և արծաթով, և զբազումս այլով եւս առատ պարգեւօք․ իսկ զոմանս ագարակօք և մեծամեծ գեղօք, և զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծամեծօք․ և այլ եւս սնոտի յոյս ոգւոյն առաջին դնէր ։ Եւ այսպէս հրապուրէր և յորդորէր հանապազ․ Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալջիք, և զձեր մոլորութիւնդ սրտի մտօք դարձուսջիք 'ի ճշմարտութիւն երեւելի մերոյ դից օրինացս, 'ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, առաւել եւս զանցուցից ։ Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեսեան, խօսելով ընդ նոսա 'ի պատճառս սիրոյ․ զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ ըստ առաջին խորհրդեան խրատտուացն ։ Եւ զայս առնէր 'ի չորրորդ ամէն մինչեւ 'ի մետասան ամն իւրոյ տէրութեանն ։

Եւ երբեւ ետես, եթէ ոչ ինչ յարգեցաւ ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմք յոլովագոյն գործէին, քանզի տեսանէր գերիստոնէութիւն՝ որ օր քան զօր յորդորեալ տարածանէր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր Ճանապարհին ընդ որ ինքն անցանէր, սկսաւ հաչել և մաշել և հառաչելով յոգւոց հանել: Յայտնեաց ակամայ զծածուկ խորհուրդն, եւ հրաման բարձր բարբառով և ասէ. Ամենայն ազգ և լեզուք՝ որ ընդ իմով իշխանութեամբ՝ դադարեսցեն յիւրաքանչիւր մոլոր օրինացն, և միայնոյ եկեսցեն յերկրպագութիւն արեգական, զոհս մատուցանելով և աստուած անուանելով, և սպաս ունելով կրակի. 'ի վերայ այսր ամենայնի և զմոգութեան եւս օրէնս կատարելով, զի մի ինչ ամենեւին պակաս աւնիցեն: Զայս ասելով քարոզ կարգայր 'ի մեծի կարաւանին, և պատուէր սաստիւ 'ի վերայ դնէր ամենեցուն. և դեսպանս սախպաւ արձակէր յամենայն ազգս հե-

ռաւորս. զդոյն պատուէր հրամա-
նի առ ամենեսեան արկանէր։

Արդ 'ի սկզբան երկոտասան ամի թագաւորութեանն իւրոյ գունդ կազմէր անհամար բազմութեամբ, յարձակեալ հասանէր յերկիրն Իտաղական։ Զայս տեսեալ թագաւորին Քուշանաց, ոչ հանդուրժէր ելանել ընդ առաջ նորա պատերազմաւ. այլ խոյս տուեալ 'ի կողմանս ամուր անապատին, թագստեամբ ապրէր ամենայն զօրօքն իւրովք։ Իսկ սա ասպատակ արձակէր գաւառաց, տեղեաց, վայրաց. առնոյր զբազում բերդս և զքաղաքս, կուտէր զգերին, զառ և զապուռ և զաւար, ածէր հասուցանէր յերկիրն իւրոյ տէրութեանն։ Եւ անդ այնուհետեւ յընդունայն եղեալ 'ի նոյն խորհուրդս, հաստատէր 'ի կարծիս մոլորութեան, ասելով ցպաշտօնեայս ամբարշտութեանն. Զի՞նչ հատուցուք մեք աստուածոցն փոխանակ այս մեծի յաղթութեանս, որ ոչ ոք կարէ ելանել ընդդէմ մեր պատերազմաւ։

Յայնմ ժամանակի միաբան մոգքն և քաւդեայքն բարձին զձայնս իւրեանց և ասեն. Աստուածքն՝ որ ետուն քեզ տէրութիւն և զյաղթութիւն 'ի վերայ թշնամեաց քոց, ոչ ինչ են կարօտ խնդրել 'ի քէն յերևելի պատուականացս, այլ զի բարձցես զամենայն ուսմունս մոլորութեան մարդկան, և 'ի մի դարձուսցես օրէնս զրադաշտական պատուիրանին: Հաճոյ թուեցաւ բանն առաջի թագաւորին և ամենայն մեծամեծացն, և մանաւանդ որ էին առաջինկայք օրինացն: Խորհուրդ 'ի մէջ առեալ, յաղթէր խրատն: Անդէն 'ի ներքոյ պահ գրանն արգելոյր զբազմութիւն այրուձիոյն Հայոց և Վրաց և զԱղուանից, և զամենեցուն որ էին հաւատացեալ սուրբ աւետարանին Քրիստոսի: Եւ հրաման սաստիկ 'ի վերայ դռնապանացն առնէին, թէ որ յարևելս առ մեզ դայցեն՝ թողցեն, իսկ յարևելից յարևմուտս անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրև արգել և փակեաց զնո-

սա յամուր և յանել պտուագիղն, որ 'ի յիրաւի ասացի ամուր և անել, քանզի չէք անդ տեղի փախըստի և թաքստի, վասն զի շուրջանակի թշնամիք են բնակեալ, յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր 'ի նոսա, և մեծաւ չարչարանօք և պէսպէս տանջանօք վատթարէր զբազումս 'ի նոցանէ, և ստիպէր ուրանալ զճշմարիտն Աստուած և խոստովանել զերեւելի տարերս: Իսկ զօրականքն առ հասարակ գեղեցիկ խորհրդով. քաջապէս զօրութեամբ միաբան աղաղակէին և ասէին. Վկայեն երկինք և երկիր, ոչ երբէք հեղգացեալ եմք յարքունի վաստակս, և ոչ խառնեալ վատութիւն ընդ արութիւն քաջութեան. 'ի զուր անողորմ էն հարուածքս 'ի վերայ մեր: Եւ բազմանայր գոչումն աղաղակի նոցա, մինչեւ ինքնին թագաւորն ականատես լինէր իրացն յանդիմանութեան, և անդէն վաղվաղակի երդմամբ հաստատէր և ասէր. Ոչ թուլացուցից ձեզ, մինչեւ կատարեսջիք զկամս հրամանացիմոց:

Եւ ահա իշխանութիւն առեալ չարաչար սպասաւորացն, զի զչորս զինուորսն 'ի բուն աւագացն մատուցեն 'ի փորձութիւն տանջանացն։ Զառաջեաւ դատեալ բազում հարուածովք նովին կապանօք անցին 'ի տեղիս արգելանին։ Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առ ժամանակն թողութիւն արարեալ, և զամենայն մնասուն պատճառս արկանէր զկապելովքն․ և զայս առնէր սատանայական խրատուն։

Եւ յետ երկոտասան աւուր հրամանն տայր ընթրիս կազմել առատութեամբ և աւելի քան զաւուրց սովորութիւն, և կոչէր զբազումս 'ի զինուորական քրիստոնէից։ Եւ 'ի ժամ դահուն պատրաստութեամբ զիւրաքանչիւր տեղիս շնորհէր նոցա զբազմականին։ Եւ սիրով խոնարհութեամբ խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջնում կարգին․ զի թերեւս հաւանեսցին ուտել զմիս զոհեալ, զոր ոչ էր երբէք օրէն ուտել քրիստոնէից։ Իբրեւ ոչ կալան յանձին ամենեքին, ոչ ինչ կարի

ստիպեաց· այլ հրամայեաց՝ Նոյա մատուցանել զսովորական կերակուրն, այլ առեալ գինեօքն յաւելոյր 'ի տաճարին զխրախութիւն: Եւ անտի 'ի դուրս ելեալ 'ի սրահն արքունի, արդեըլին զոմանս 'ի Նոյանէ ձեռս յետս կապելով, և զխոնջանունան կնքելով, և զգուշութեամբ պահելով, էր որ զերկուս աւուրս և էր որ զերիս: Եւ բազում և այլ ևս յանարժան հարուածս չարչարէին· զոր և ոչ ընդգրով իսկ արժանի համարեցաք արկանել: Եւ զոմանս 'ի Նոյանէ հեռացուցին, և քարշեցին յազնուական պատուոյն անարգեալ:

Եւ գունդս գունդս դարձեալ գումարէին 'ի Նոյանէ յերկիրն 'ի հեռաւոր, յամուրս անապատին 'ի մարտ պատերազմի թշնամեացն արքայի· և բազմաց իսկ եւ իսկ անդէն հասանէր վախճան մահու սրով: Եւ զամենեցուն զկարգեալ թոշակըն նուազեցուցանէին, և քաղցիւ և ծարաւով տառապեցուցանէին զնոսա· և ձմերոյն տեղիս՝ զգժնեայ

զվայրան հրամայէին նոցա, և անարգս և վատթարս յաչս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին։ Իսկ նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ խնդութեամբ ընդունէին զամենայն չարչարանս վասն անուանն Քրիստոսի և մեծի յուսոյն, որ առաջի պատրաստեալ կայ պատուիրանապահ համբերողացն։ Որչափ չարութիւն զանարգութիւն բազմացուցանէր, նոքա ևս քան զևս զօրանային 'ի սէրն Քրիստոսի. մանաւանդ զի բազումք 'ի նոցանէ զգիրս սուրբս ուսեալք էին 'ի մանկութենէ, զանձինս մխիթարէին և զընկերսն քաջալերէին, և աշխարայ զպաշտօնն ունէին և բազմացուցանէին։ Վասն որոյ և 'ի հեթանոսաց՝ որոց հեշտ և ցանկալի ձայնքն թուէին, քաջալերէին զնոսա, և ասէին բանս մխիթարութեան, իբր թէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճգնել, քան յայդպիսի օրինաց ուրանալ։

Բայց սակայն թէպէտ և նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ զուարթութեամբ խնդային ըստ ներքին մար-

գոյն, արտաքին տեսիլն կարի ողորմ էր յօտարութեան: Այնպիսի պատտուական զինուորութիւն հասեալ էր 'ի չարաչուք անարգութիւն, և հայրենի ազատութիւնն չարաչար կայր 'ի ծառայութեան մարդախոշող բռնաւորին, որ և ընդ հեթանոսաց օրէնս անցանէր արիւնահեղութեամբ. և ամենեւին չկարծէր, թէ գուցէ այսր ամենայնի վրէժխնդիր գոյ յերկինս: Նա և ոչ զերկրաւոր վտանգս ուրուք յիշէր. և որ մեծն քան զամենայն է ըստ մարմնաւոր կարգի, քանզի գոյին ոմանք 'ի նախարարացն Հայոց, որոց զեղբայս նորա սնուցեալ էր մայրենի կաթամբ իւրեանց, առաւել ևս քան զամենեսեան զնոսա դատէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ ևս չարութիւն խորամանկեաց: Զմի ումն 'ի հաւատարիմ ծառայից իւրոց 'ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց, որում անունն էր Դենշապուհ. որ եկեալ հասեալ հրամանաւ արքունի, զողջոյնս բերեալ զմեծ թագաւորին, և խաղաղասէր

կեղծաւորութեամբ աշխարհագիր առնել ամենայն երկրին Հայոց 'ի թողութիւն հարկաց և 'ի թեթեւութիւն այրեւձիոյ:

Թէպէտ 'ի վերին երեսս կեղծաւորէր, այլ 'ի ներքոյ խորհուրդք չարագոյն ցուցանէին: Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյն արկանէր ընդ ծառայութեամբ. երկրորդ, միայնակեացք քրիստոնեայք՝ որ բնակեալ էին 'ի վանորայս, ընդ նովին աշխարհագրաւ արկանէր. երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրացոյց. չորրորդ, բանսարկութեամբ զնախարարեանն արկ ընդ միմեանս, և յամենայն տան արար խռովութիւն: Եւ զայս ամենայն առնէր, թերեւս զմիաբանութիւնն քակեսցէ, և զուխտն եկեղեցւոյն ցրուեսցէ, և զմիայնակեացսն փախուսցէ, և զշինականսն վատնեսցէ. և առ յոյժ աղքատութեանն՝ ակամայ դիմեսցեն յօրէնս մոգուց: Եւ եւս չարագոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իբրեւ զհայր վերակացու

համարեալ էր աշխարհականաց քրիստոնէից. գրգռեաց յարոյց զամբաստանութիւն 'ի վերայ նորա, և հանեալ զնա 'ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն, և մեւս եւս մոգպետ դատաւոր աշխարհին, զի զեկեղեցւոյն փառսն աղաւաղեսցեն:

Բայց սակայն թէպէտ և ամենայն գործքս այս դժնեայ էին, չեւ էր ուրուք ձեռնարկեալ յայտնի յեկեղեցին. վասն այնորիկ ոչ ոք ընդդիմացաւ նմա, թէպէտ և էր ծանրութիւն հարկացն: Քանզի ուստի արժանն էր առնուլ հարեւր դահեկանաւ չափ, կրկին առնուին. նոյնպէս և եպիսկոպոսաց և երիցանց դնէին, ոչ միայն շինաց, այլ և աւերակաց: Նա բնաւ ո՞վ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մրտից և սակից, բաժից և հասից և հարկաց լերանց և դաշտաց և մայրեաց: Ոչ ըստ արքունի արժանաւորութեանն առնուին, այլ հինաբար յափշտակելով. մինչեւ ինքեանք իսկ մեծապէս զարմանային, թէ ուստի

այս ամենայն փանձ ելանէ, զիա՛րդ չէն կայցէ աշխարհն։

Եւ իբրև տեսին, թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոգաց և մոգպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի դենին իւրեանց։ Եւ է պատճէն նամակին այս։

ՄԻՀՐՆԵՐՍԵՀ վզրուկ հրամանատար Երան և տաներան, Հայոց մեծաց ողջոյն շատ։

Դուք գիտասջիք, ամենայն մարդ որ բնակեալ է 'ի ներքոյ երկնի, և ոչ ունի զօրէնս դենիմազդէզն, նա խուլ է և կոյր, և գլուաց Հարամանոյ խաբեալ։ Քանզի մինչ չեւ էին երկինք և երկիր, Զրուան մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազար ամ, և ասէր. Թերևս լինի ինձ որդի Որմիզդ անուն, արասցէ զերկին և զերկիր։ Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի, մի վասն յաշտ առնելոյ, և ըղմեւան ես թերևան ասելով։ Իբրև գիտաց, եթէ երկու են յորո-

վայնխս, Որ վաղ եկեսցէ, ասէ, նմա տաց զԹագաւորութիւնս: Իսկ որ էր 'ի Թերահաւատութենէն յղացեալ, պատառեաց զորովայնն և ել 'ի դուրս: Ասէ ցնա Զրուանն. Ո՞վ ես դու: Ասէ. Որդին քո եմ Որմիզդ: Ասէ ցնա Զրուանն. Իմ որդին լուսաւոր է և անուշահոտ, դու խաւարային ես և չարասէր: Եւ լիրեւ կարի դառնապէս ելաց, ետ ցնա զԹագաւորութիւնն հազար ամ:

Իբրեւ ծնաւ զմեւս եւս որդի, անուանեաց զնա Որմիզդ. եհան զԹագաւորութիւնն յԱրհմնէ, և ետ ցՈրմիզդն. և ասէ ցնա. Ցայժմ ես քեզ յաշտ արարի, արդ դու ինձ արա: Եւ Որմիզդ արար զերկինս և զերկիր. իսկ Արհմն ընդդէմ չար գործեաց: Եւ այսպէս բարժանին արարածքս. հրեշտակք Որմզդի են, իսկ դեւքն Արհմնոյն. և ամենայն բարիք որ յերկնից և այսր լինին՝ Որմզդի են, և ամենայն վնասք որ անտի և այսր գործին՝ զայն Արհմն արար: Սոյնպէս յերկիրս որ ինչ բարի է՝ զայն Որմիզդն արար, և որ ոչն

է բարի՝ զայն Արհմն արար. որպէս զմարդ Որմիզդ արար, և զախտս և զհիւանդութիւնս և զմահ Արհմն արար: Եւ ամենայն թշուառութիւնք և պատահարք որ լինին, և պատերազմունք դառնութեան՝ չարին մասին արարածք են: Իսկ յաջողութիւնք և տէրութիւնք և փառք և պատիւք և առողջութիւնք մարմնոց, գեղեցկութիւնք դիմաց և ճարտարութիւնք բանից և երկայնակեցութիւնք ամաց, այդ 'ի բարւոյն առնուն զգոյացութիւն. և ամենայն որ ոչ այդպէս է, 'ի նա չարին արարած խառնեալ է:

Եւ ամենայն մարդիկ մոլորեալ են, որ ասեն եթէ զմահ Աստուած արար, և չար և բարի 'ի նմանէ լինին. մանաւանդ որպէս քրիստոնեայք ասեն, թէ Աստուած նախանձոտ է, վասն թզի միոյ ուտելոյ 'ի ծառոյն Աստուած զմահ արար, և զմարդն արկ ընդ այնու պատուհասիւ: Զայդպիսի նախանձ և ոչ մարդ առ մարդ ունի, թող թէ Աստուած առ մարդիկ. զի որ զայս

տեն՝ նա խուլ է և կոյր և 'ի դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

Դարձեալ մեւս եւս այլ մոլորութիւն տեսն. Աստուած, ասեն, որ զերկինս և զերկիր արար, եկն և 'ի կնոջէ ումեմնէ ծնաւ, որում անուն էր Մարիամ, և այն նորա Յովսէփ: Եւ զհետ այսպիսի մարդոյ մոլորեալ են բազումք: Եթէ աշխարհն Հոռոմոց առ յոյժ յիմարութեան տգիտաբար մոլորեալ են, և զրկեալ են 'ի կատարեալ դենէս մերմէ, յանձանց պարմայեն զվնասն իւրեանց. դուք եւս ընդէր զհետ նոցա մոլորութեանն ցնորիք: Այլ զոր օրէնս տէրս ձեր ունի, զնոյն և դուք կալարուք. մանաւանդ զի և առաջի Աստուծոյ վասն ձեր համարս ունիմք տալ:

Մի հաւատայք առաջնորդացն ձերոց, զոր նածրացիդ անուանէք, քանզի յոյժ են խաբեբայք. զոր բանիւք ուսուցանեն, գործովք ոչ կարեն յանձն առնուլ: Միս ուտել ոչ ասեն մեղք, և ինքեանք ուտել ոչ կամին. կին առնել արժան է,

բայց ինքեանք և հայել 'ի նա ոչ կամին. կարասի որ ժողովէ, ասեն, մեղք են յոյժ, բայց զաղքատութիւն առաւել քան զյոյժ գովեն. յարգեն զԹշուառութիւն, և պարսաւեն զյաջողուածս. ծաղր առնեն զանուն բախտի, և զփառաւորութիւն յոյժ այպանեն. սիրեն զանշքութիւն հանդերձից, և յարգեն զանարգս քան զպատուականս. գովեն զմահ, և պարսաւեն զկեանս. անարգեն զծնունդս մարդոյ, և գովեն զանորդութիւն: Եւ եթէ լսէ ոք դոցա և 'ի կանայս ոչ մերձենան, աշխարհի վախճան վաղվաղակի հասանէ:

Այլ ես ոչ կամեցայ զամենայն ըստ մասանց ընդ գրով արկանել առ ձեզ. զի բազում այն ինչ է, զոր խօսին դոքա: Որ չարագոյն ևս է քան զոր գրեցաք, զԱստուած 'ի խաչ ելեալ 'ի մարդկանէ քարոզեն, և զնոյն մեռեալ և Թաղեալ, և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս: Ո՞չ ապա ձեզէն իսկ արժան էր անդրէն դատաստան առնել վասն

այդպիսի անարժան ուսմանց։ Դեւք որ չարք են, ոչ ըմբռնին և տանջին ՚ի մարդկանէ, թող թէ Աստուած արարիչ ամենայն արարածոց. զոր ձեզ ամօթ է ասել, և մեզ կարի անհաւատալի բանք։

Արդ երկու իրք կան առաջի ձեր. կամ արարէք բան առ բան նամակիդ պատասխանի, և կամ արէք ՚ի դուռն եկայք, և յանդիման լերուք մեծի հրապարակին։

Անուանք եպիսկոպոսացն, որք պատասխանեցին նամակին։

ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս Այրարատոյ, Սահակ եպիսկոպոս Տարօնոյ, Մեղէտ եպիսկոպոս Մանազկերտոյ, Եղնակ եպիսկոպոս Բագրեւանդայ, Սուրմակ եպիսկոպոս բզնունեաց, Տաճատ եպիսկոպոս Տայոց, Թաթիկ եպիսկոպոս Բասենոյ, Քասու եպիսկոպոս Տարուբերանոյ, Երեմիա եպիսկոպոս Մարդաստանի, Եւղաղ եպիսկոպոս Մարդոյ աղւոյ, Անանիա եպիսկո-

պոս Սիւնեաց, Մուշեայ եպիսկոպոս արծրունեաց, Սահակ եպիսկոպոս ռըշտունեաց, Բասիլ եպիսկոպոս Մոկաց, Գադ եպիսկոպոս Վանանդայ, Եղիշայ եպիսկոպոս ամատունեաց, Եզբայր եպիսկոպոս անձեւացւոց, Երեմիաս եպիսկոպոս ապահունեաց:

Այս ամենայն եպիսկոպոսք և բազում քորեպիսկոպոսք և պատուական երիցունք 'ի տեղեաց տեղեաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եկեղեցւոյ միաբանք և միահաւանք, միահամուռ ժողովեալք 'ի Թագաւորանիստ քաղաքն յԱրտաշատ, հաւանութեամբ մեծամեծ նախարարացն և ամենայն բազմութեամբ աշխարհին արարին նամակին պատասխանի:

ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս հանդերձ ամենայն միաբանելովքս 'ի մեծամեծաց մինչեւ ցփոքունս՝ Միհրներսեհի մեծի հազարապետին Արեաց և անարեաց՝ բազում խաղաղասէր մօք բազմացի ողջոյն առ քեզ և

ամենայն մեծի սպահիդ Արեաց։

Ի նախնեաց ունիմք սովորութիւն աստուածատուր պատուիրանաւ՝ աղօթս առնել 'ի վերայ կենաց թագաւորի, և անձանձրոյթ խնդրել յԱստուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեսցէ զտիեզերական իշխանութիւնդ, զոր աւանդեալ է դմա յԱստուծոյ․ զի 'ի դորա յերկար խաղաղութեանն և մեք առողջութեամբ և աստուածպաշտութեամբ կատարեսցուք զկեանս մեր։

Վասն նամակին, որ քո 'ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ոմն 'ի մոգպետաց, որ կատարելագոյն էր 'ի դենին ձերում, և դուք առաւել քան զբնութիւն մարդկան 'ի վեր համարէիք զնա, հաւատաց նա յԱստուած կենդանի յարարիչն երկնի և երկրի, և բան առ բան ելոյծ և խմայոյց ձեզ զօրէնս ձեր։ Եւ իբրև ոչ կարացին բանիւ զդէմ ունել նորա, քարկոծեալ մեռաւ յՈրմզդէ արքայէ։ Եւ եթէ հաւատարիմ՝ համարիցիս

զմեր բանս լսել. 'ի բազում տեղիս այդր աշխարհիդ ձերոյ գտանին գիրք նորա. ընթերցիր, այտի տեղեկանաս:

Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ աներեւոյթ են, և ոչ յանկեան ուրեք աշխարհի քարոզի. այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով և ընդ ցամաք և ընդ կղզիս. ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ և ընդ արեւելս, այլ և ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ և 'ի միջոցս լի է հոծութեամբ: Ոչ 'ի մարդ ապաստան, եթէ վերակացուաւ տարածեսցի ընդ աշխարհս, այլ ինքն յինքենէ ունի զհաստատութիւն: Ոչ առ այլովքն վատթարօքն վեհ երեւի, այլ 'ի վերուստ յերկնուստ ունի զանսուտ օրէնսդրութիւնն. ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, և չիք այլ ոք բայց 'ի նմանէ, ոչ երիցագոյն և ոչ կրտսերագոյն: Ոչ սկիզբն առեալ յումեքէ լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշտնջենաւոր. ոչ 'ի տեղւոջ ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի. ոչ 'ի ժամանակի իմիք,

այլ ժամանակք 'ի նմանէ գոյացան. ոչ միայն քան զերկինս երկրագոյն, այլ և քան զկարծիս մտաց մարդկան և հրեշտակաց: Ոչ ձևանայ 'ի տեսիլ տարրեղէն, և ոչ անկանի ընդ տեսլեամբ ականն. և ոչ միայն ձեւին չզննի, այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականաց, այլ և ոչ ընդ անմարմին հրեշտակացն. բայց եթէ ինքն կամի՝ խորոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ ոչ աչաց տեսանի. և մտաց՝ ոչ երկրաւորացս, այլ որ յԱստուած են հաւատացեալ ճըշմարտիւ:

Եւ անուն նորա արարիչ երկնի և երկրի. իսկ յառաջ քան զերկին և զերկիր, որպէս ինքնագոյ՝ ինքնանուն է: Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս յորժամ կամեցաւ՝ սկիզբն արար լինելոյ, ոչ յընչէ, այլ յոչընչէ. զի ինչ՝ նա միայն է, և այս ամենայն 'ի նմանէ ընչացաւ: Ոչ եթէ իբրեւ յետոյ իմացաւ և արար, այլ մինչ չեւ արարեալ էր նորա՝ 'ի կանուխ գիտութեանն իւ-

րում տեսանէր զարարածս. որպէս և այժմ մինչ չեւ է գործեալ մարդոյ բարի ինչ կամ չար, Աստուծոյ յայտնի է անգործք մարդկան: Այնպէս և յայնժամ մինչ չեւ էր, ոչ խառն 'ի խուռն ինչ ճանաչէր զանեղսն, այլ կարգեալ և յարմարեալ կային առաջի նորա իւրաքանչիւր մասանցն տեսակքն. իսկ մարդկան և հրեշտակաց՝ և տեսակքն և որ 'ի տեսակին լինելոց էին:

Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ կարէր խափանել զնորա բարերարութիւնն մեր չարութիւնս. որպէս և եղեւ իսկ, և ունիմք դատաւոր զաջն արարչին: Ձեռք, որ զերկինս և զերկիր հաստատեցին, նոյն և տախտակս քարեղէնս փորագրեցին և ետուն մեզ դպրութիւն՝ որ ունի զօրէնս խաղաղականս և փրկականս. զի գիտասցուք զմի Աստուած արարիչ երեւելեաց և աներեւութից. ոչ այլ և այլ, իբր թէ ոմն բարի և ոմն չար, այլ մի և նոյն համակ բարի:

Բայց եթէ թուիցի քեզ չար ինչ

գոլ յարարածս Աստուծոյ, ասա համարձակ, զի թերեւս ուսցիս զճշմարիտն բարի: Զդեւս չար ասացեր. գոն և դեւք բարի, զոր և դուք և մեք հրեշտակս անուանեմք. եթէ կամին՝ և դեւք բարի լինին, և եթէ կամին՝ և հրեշտակք չար լինին: Այդ և 'ի մարդիկ երեւին, և առաւել 'ի միոյ հօր որդիս. է որ հնազանդ և հպատակ է հօրն, և է որ չարագոյն քան զսատանայ: Նա և ինքն իսկ մարդն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար և երբեմն բարի. և որ բարին էր՝ նոյն և չարացաւ, դէպ եղեւ՝ զի դարձեալ անդրէն 'ի բարին շըրջեցաւ, և բնութիւն մի է:

Բայց այն որ ասեմ, եթէ վասն թզոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մագաղաթ քան զթուզ. ապա եթէ բան թագաւորին նկարի 'ի նմա, ո պատառէ զնա՝ մահու ընդունի զպատուհաս. իսկ արդ չար արժան է ասել թագաւորին. քա՛ւ, ես ոչ ասեմ. այլ խրատ 'ի գործ արկեալ

զայլս ուսուցանեմ: Յայնժամ էր Աստուած նախանձոտ, թէ չէր պատուիրեալ չուտել 'ի ծառոյ անտի. այլ եթէ յառաջագոյն զգուշացաւ, զգութ բնական սիրոյն իւրոյ յայտնեաց 'ի նմա: Իսկ արհամարհելով մարդ՝ ընկալաւ զպատիժս մահուն:

Բայց այն զոր ասացեր, եթէ Աստուած 'ի կնոջէ ծնաւ, յայդմ չէր արժան քեզ խորշել և փախչել. զի ահաւասիկ Արհմն և Որմիզդ 'ի հօրէ ծնան և ոչ 'ի մօրէ. որում եթէ քաջ միտ դնես, և ոչ դու յանձն առնուս: Եւ մեւս եւս այլ ծաղրագոյն քան զայդ. Միհր աստուած 'ի կնոջէ ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւրում ծնողին անկցի:

Այլ սակաւիկ մի եթէ 'ի բաց թողացուցանէիր զմիքումն տէրութեանդ, և ընկերաբար գայիր 'ի պայքար, գիտեմ՝ զի իբրեւ այլովք ամենայնիւ յոյժ իմաստուն ես, և վասն ծննդեան Տեառն մերոյ 'ի սուրբ կուսէն՝ ոչ աւելորդաբանութիւն համարէիր, այլ առաւել

քան զարարչութիւնն յոչընչէ զաշխարհս՝ մեծագոյն զվերջին փրկութիւնն իմանայիր, ազատութեան մարդոյն զյանցաւորութիւնն գնէիր, և բարերարութեանն Աստուծոյ՝ զազատութիւնն 'ի ծառայութենէ։

Քանզի յորժամ լսես եթէ յոչընչէ արար Աստուած զամենայն աշխարհս, բանիւ ծնունդ իմասջիր զարարածս։ Իսկ քանզի Աստուած որ զայս մեծ մարմին առանց չարչարանաց ծնաւ, ապաքէն իբրեւ զհայր գութ ունի ընդ սմա։ Զի որ ինքն անապական է, և զարարածս առանց ապականութեան ծնաւ. իսկ սա կամօք գլորեալ ապականեցաւ, և անձամբ եւս ոչ կարէր կանգնել կալ 'ի վերայ ոտից։ Վասն զի էր 'ի հողոյ, անձամբ անձին արարեալ՝ անդրէն 'ի նոյն բնութիւն դարձաւ. և իբրեւ ոչ եթէ յօտար զօրութենէ չարի ինչ ընկալաւ ուրուք զպատիժս պատուհասին, այլ 'ի յիւրմէ հեղգութենէն չլսել բարերար պատուիրանին, խրատեցաւ ծա-

ուայական մասնն մահուամբն, զոր կրեաց յանձն իւր :

Արդ եթէ զմահ չար աստուածն արար, զինչ դոյացութիւն երեւի մահու 'ի միջի . և ոչ ինչ : Բայց զբարի Աստուծոյ զարարածսն խանգարեաց : Եթէ այդ այդպէս է, նմա և բարի իսկ ասել ոչ մարթի, այլ կխտագործ ապականացու : Եւ որոյ աստուծոյ արարածքն ապականելիք են և եղծանելիք, նմա անեղծ Աստուած չմարթի ասել : Տի՛ օ՛ն անդր թողէք զյիմարութեան զբարբանջմունսդ : Միոյ աշխարհի երկու դեհապետք ոչ լինին, և ոչ միոյ արարածոց երկու աստուածք : Եթէ ժպրհեսցին և լինիցին երկու թագաւորք միոյ աշխարհի, աշխարհն եղծանի և թագաւորութիւնքն խանգարին :

Աշխարհս նիւթեղէն է, և նիւթքս որիշ որիշ են և ընդ միմեանց հակառակ . մի է արարիչ հակառակորդացս, որ ածէ զսոսա 'ի սիրելութիւն հաւանութեամբ . որպէս մալեալ կակղէ զջերմութիւն հրոյն՝ օ-

դոյս հաւանութեամբ, և զապաւումն բրտութեան օդոյն՝ հրոյն եռանդմամբ, նոյնպէս և մանրամաղ փոշիացեալ հողս՝ ջրոյն խոնաւութեամբ զանգանի, իսկ զի վայր ծորելի բնութիւն ջրոյն՝ սալայատակ տրամացեալ հողոյն կափմամբ:

Զի եթէ միաբանէին տարերքս, դուցէ ոք 'ի կարծմամտաց և Աստուած անապական զսոսա կարծէր. և թողեալ զարարիչն՝ արարածոյս զերկրպագութիւն մատուցանէր. վասն այնորիկ որ արար զսա, զգուշացաւ յառաջագոյն. զի հայեցեալ մարդիկ 'ի յանդիմանութիւն ապականացու տարերացս, անապական միայն զկառավար սորա իմասցին, զմի և ոչ զերկուս. զնոյն արարիչ չորեքկին նիւթոյս, յորմէ ամենայն քրս ծննդագործին հրամանաւ արարողին իւրեանց: Եւ շրջագայութեամբք չորեք յեղանակք կատարեալք՝ գործեն զտարեւոր սպասաւորութիւնն. և չորեքեան հային կամաց ակնարկելոյ արարչին իւրեանց. և անզգայութեամբ լծեալ

են'ի գործ հարկաւորութեանն չյա-
փըշտակելով զկարգ պատուոյն 'ի
միմեանց :

Եւ ահա պարզաբար տացեալ
գիտրատար լուսաւորութիւն 'ի յա-
կանջս ամենեցուն : Զի այն որ հուրն
է , գոյացութեամբ և զօրութեամբ
խառնեալ է յերիսն եւս մասունս.
իբրեւ գտանի ջերմութիւնն յոլո-
վագոյն 'ի քարինս և յերկաթս , և սա-
կաւագոյն 'ի յօդ և 'ի ջուր , և ինքն
առանձին ուրեք ոչ երեւի : Իսկ
ջրոյն բնութիւն գոյ առանձինն , գոյ
և 'ի խառնուածսն երիցն եւս մա-
սանցն . յոլովագոյն 'ի հողաբոյս և
սակաւագոյն 'ի յօդ և 'ի հուր : Իսկ
օդն թափանցանց է ընդ հուրն և
ընդ ջուրն , և 'ի ձեռն ջրոյն ընդ
կերակուրս աճեցականս :

Եւ այսպէս խառնեալ են տա-
րերքս այս , և գոյացեալ իբրեւ զմի
մարմին , և ոչ կորուսեալ զիւրա-
քանչիւր բնութիւնս , և ոչ երբեք ըղ-
կայան առեալ հակառակութեամբ ,
հայելով 'ի մի իշխանն միխառնն , որ
զխառնուածսն յարմարեալ կազմէ

առ 'ի բնակութիւն կենդանեաց ամենեցուն, և տեւողութիւն յարակայութեան բոլոր աշխարհիս ։

Իսկ եթէ առ անբան աշխարհս այսպէս հոգ տանի Աստուած , որչափ եւս առաւել առ բանաւոր աշխարհն՝ մարդս ։ Զոր և ձեր ումն քաջ յիմաստնոցն ասաց , եթէ Միհրն աստուած մայրածին էր 'ի մարդկանէ , և թագաւոր աստուածազաւակ է , և համհարզ քաջ եւթներորդաց աստուածոց ։ Եւ եթէ հաւատալ արժանէ առասպելաբանութեանդ , զոր դուք և գործովք իսկ կատարեալ ցուցանէք 'ի դենիդ ձերում , մեք ոչ եւս առասպելացն հաւատամք . այլ աշակերտք եմք մեծին Մովսիսի մարգարէին , ընդ որում Աստուած խօսեցաւ 'ի մորենւոջն 'ի Սինէ , և դէմ յանդիման օրէնս գրեաց և ետ ցնա . և ծանոյց զնիւթեղէն աշխարհն իբրեւ զարարածս , և զիւր աննիւթ էութիւնն՝ արարիչ նիւթոյս յոչընչէ . և զերկիրս երկրաւորօքս և զերկինս երկնաւորօք ծանոյց նմա , զի գործք ձեռաց

նորա են : Բնակիչք երկնի՝ հրեշտակք, և բնակիչք երկրի՝ մարդիկ. բանաւոր՝ մարդ և հրեշտակ միայն, և Աստուած 'ի վեր քան զերկինս և զերկիր :

Եւ ամենայն արարածք անբանութեամբ կատարեն զհրամանս պատուիրանի նորա, ոչ երբէք անցանեն ըստ եդեալ սահմանն իւրեանց. բայց մարդ և հրեշտակ ազատ թողեալ 'ի կամս անձին իւրոյ, քանզի մտաւորք են, եթէ կայցեն 'ի հրամանի նորա՝ անմահք են և որդիք Աստուծոյ : Զբոլոր արարածս տուեալ է 'ի ծառայութիւն, զերկիրս մարդկան և զերկինս հրեշտակաց. ապա եթէ ստունգանիցեն և անցանիցեն ըստ հրամանաւ, զընդդէմն գործեսցեն Աստուծոյ, յիւրաքանչիւր պատուոյն զանարգանս ընկալցին. զի երեւեսցի տէրութիւնն անբամբաս, և յանցաւորքն ամօթալից յանցանացն :

Իսկ եթէ դու 'ի տգիտութեան վրիպեալ ես, ես որ հաստատուն գիտեմ՝ ոչ կարեմ գալ զկնի քո մո-

ըղձութեանդ։ Եթէ աշակերտիմ անուսումնութեանդ, երկոքին յանգիստ կորուստն մատնիմք, թերեւս ես չարագոյն քան զքեզ. քանզի վկայ ունիմ ինձ զինքնասաց ձայն Աստուծոյ. Ծառայ, ասէ, որ ոչ գիտէ զկամս տեառն իւրոյ, և արժանի գանի ինչ գործ գործէ, ըմպել ըմպէ գան, այլ սակաւագոյն. իսկ որ տեղեկագոյն է կամաց թագաւորին, և յանցանէ ինչ առաջի նորա, առանց բարեխօսի բազմապատիկ տանջի։

Արդ աղաչեմ զքեզ և զամենեսեան՝ որ ընդ քոյով իշխանութեամբ էն, մի դու ընդ իս բազմապատիկ տանջիր, և ոչ ես ընդ քեզ սակաւագոյն. այլ ես և դու և ամենայն բազմութիւնդ հանդերձ արի թագաւորաւդ այնպէս աշակերտեսցուք աստուածային գրոց, զի 'ի տանջանացն ապրեսցուք, և զգժոխս արհամարհեսցուք, և յանշէջ հրոյն զերծանիցիմք, և զարքայութիւնն ժառանգիցեմք, և անցաւոր կենօք վանանց մեծութիւնն անվախճան

ունիցիմք։ Բայց յորմէ դուդ զարհուրեալ ես՝ դիւրահաւան լեր, և վաղվաղակի աշակերտիս Ճշմարտութեանն։

Ո՜ն 'ի հրեշտակաց յանմահից գնդէն ստամբակեալ և 'ի բաց գնաց յերկնից, 'ի մեր աշխարհս եկեալ՝ պատիր բանիւք և սուտ խոստմամբ զանլինելի յոյսն առաջի դնէր, իբրեւ տղայ մանկան, անփորձ և անկիրթ նորաթեք մարդոյն, 'ի վեր հայեցուցանելով զմիտս նորա ուտելով 'ի պտղոյ ծառոյն, յոր հուպն չհրամայեաց երթալ, զի լիցի աստուած։ Իսկ նորա մոռացեալ զպատուիրանն Աստուծոյ, խաբեցաւ զկնի մոլար խաբէութեանն, կորոյս զոր ունէր զփառս անմահութեանն, և չէհաս երազայոյս կարծեացն։ Վասն որոյ և մերժեալ 'ի կենաց տեղւոյն, ընկեցաւ յապականելի աշխարհս՝ յորում և դուքս էք բնակեալ այժմ, և ցնորեալ մոլորիք զկնի նորին խրատու. ոչ եւս ուտելով 'ի պատուիրեալ ծառոյն, այլ զարարածս աստուած ասելով, և ան-

խօս տարերցս երկնի պատգամելով, և անորոշայն գլխաց կերակուր մատուցանելով, և յարարչէն բոլորերեցունց 'ի բաց լինելով։

Ոչ յագի չար խրատուն, այլ կամի՝ զի քան զինքն չարագոյնս արարցէ։ Քանզի դեւքն ոչ եթէ բռնաբար զոք վարեն 'ի կորուստ, այլ զմեղս քաղցրացուցանեն 'ի կամս մարդոյն, և ողոքանօք որսան զանուամունս 'ի խաբէութիւն, որպէս բազում մարդիկ զընկերս իւրեանց 'ի գողութիւն և յաւազակութիւն․ իբր ոչ եթէ բռնի ինչ վարելով, այլ պատիր խաբէութեամբ տան գործել բազում չարիս, զոմանս 'ի կախարդութիւն և զոմանս 'ի պոռնկութիւն և զոմանս յանթիւ 'ի բազում յայլ իրս աղտեղութեան։ Եւ արդար դատաւորօք վրէժ առնուն մահու չափ․ իբր ոչ եթէ բարի աստուծոյ դատաւորք լցեն բարեգործ, և չարին չարագործ․ զի բազում անգամ է՝ զի 'ի բարի մարդկանէ չարք լինին, և յետոյ 'ի չարագունից անտի կատարելագոյն բարիք։

Եւ դատաւորք սորա, որք դատին զչարագործս, ոչ եթէ չարք անուանին և չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք և բարեգործք. և բնութիւն մի է, և ոչ երկու. իսկ 'ի միջի անտի գործք երկուութեան երեւին. ոմանց սատակիչք, և ոմանց պարգեւատուք: Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի 'ի ձեռն թագաւորական վիճակին խրատուն խնամ տանել իրում իշխանութեանն, որչափ եւս առաւել Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ ընդ ամենեցուն կեանս կամի, և ոչ զմահ: Իսկ ուր բազմացաւ յանցաւորութիւն, տանջեաց զամենեեան մահուամբ. իսկ ուր եղեւ ունկնդրութիւն հնազանդութեան, շնորհեաց պարգեւս անմահութե:

Այն է Ճշմարիտ Աստուած՝ բոլորեցունց մեր արարիչ, զոր դու աներեւանակ արձակ բերանով՝ անահ աներկեւղ համարձակ հայհոյես. թողեալ զՅիսուս Քրիստոս զփրկական անունն, փանդուրակայ որդի անուանես, և մարդ մոլորեցուցիչ կարծես. և զերկնաւոր փըր-

կուԹիւնն աղաւաղես և անարգես 'ի կորուստ անձին և բոլոր աշխարհիս ։ Զոր տալոց և հատուցանելոց ես զանանցական վրէժ տանջանացն յանշէջ հուրն պատրաստեալ գեհենին, հանդերձ ամենայն գործակցօք քոյովք, առաջնովք և միջնովք և վերջնովք ։ Այլ մեք այսպէս գիտեմք զԱստուած, և 'ի սոյն հաւատամք 'ի յաներկբայս ։

Եւ որ արար զաշխարհս, նոյն եկն և ծնաւ 'ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, յառաջագոյն նկատելով մարգարէիցն, առանց իրիք պատճառանաց մարմնաւոր կարգի ։ Որպէս յոչընչէ արար զայս մեծամարմին աշխարհս, սոյնպէս առանց իրիք մարմնական միջնորդի առ զմարմինն յանփորձ կուսէն ճշմարտիւ, և ոչ առստուերագիր երեւմամբ ։ Էր Աստուած ճշմարտիւ, և եղեւ մարդ ճշմարտիւ. ոչ 'ի լինելն մարդ՝ կորոյս զաստուածուԹիւնն, և ոչ 'ի կալ մնալ Աստուած՝ աղաւաղեաց զմարդկուԹիւնն. այլ նոյն և մի ։ Այլ քանզի ոչ կարէաք տեսանել

զանատեսանելին և մերձենալ յանմերձենալին, եկն եմուտ ընդ մերով մարդկութեամբս, զի և մեք մտցուք ընդ նորա աստուածութեամբն: Ոչ անարգանս ինչ համարեցաւ զգենուլ զիւր ստեղծուած մարմինս, այլ մեծարեաց իբրեւ աստուածաստեղծ զիւր գործ: Ոչ առ սակաւ սակաւ շնորհեաց ինչ սմա զանմահութեան պատիւն, իբրեւ զանմարմին հրեշտակաց, այլ միանգամայն զբոլոր բնութիւնն մարմնով՝ շնչով և հոգւով զգեցաւ, և միաբանեաց ընդ աստուածութեանն. միութիւն, և ոչ երկուութիւն. և այսուհետեւ մի գիտեմք զաստուածութիւնն, որ յառաջ էր քան զաշխարհս, նոյն և այսօր:

Այս Յիսուս Քրիստոս՝ որ յիւր մարմինն փրկեաց զբոլոր աշխարհս, սա եկն կամօք 'ի մահ. և որպէս ինքն աստուածութիւնն գիտէ, թանձրացաւ յանարատ կուսէն, և ծնաւ և պատեցաւ 'ի խանձարուրս և եդաւ 'ի մսուր, և շարժեաց ած զմոգըն յարեւելից յերկրպագութիւն.

մնաւ իբրեւ զողջ կաթամբ, աճեաց և մեծացաւ ամս երեսուն, մկրտեցաւ 'ի Յովհաննէ 'ի յամբորդւոյն 'ի Յորդանան գետ: Արար նշանս մեծամեծս և արուեստս 'ի մէջ Հրէից, մատնեցաւ 'ի քահանայից. դատապարտեցաւ 'ի Պիղատոսէ պոնտացւոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ, թաղեցաւ, յարեաւ յաւուր երրորդի, երեւեցաւ երկոտասան աշակերտացն և այլոց բազմաց աւելի քան զհինգ հարիւրոց: Եւ շրջելով ընդ նոսա զաւուրս քառասուն՝ վերացաւ յերկինս 'ի լեռնէն Ձիթենեաց յանդիման խուռն աշակերտացն, եւ և նստաւ 'ի հայրենի աթոռն: Խոստացաւ երկրորդ անգամ գալ ահաւոր զօրութեամբ յարուցանել զմեռեալս, նորոգել զբոլոր աշխարհս, առնել դատաստան արդար 'ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց, տալ պարգեւս արժանաւորաց, և հատուցանել պատիժս չարագործաց՝ որայսմ՝ ամենայնի բարերարութեանց ոչ հաւատան:

Յայսմ հաւատոց զմեզ ոչ ոք կա-

րէ խախտել, ոչ հրեշտակք և ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամենայն զինչ և են դառն հարուածք: Ամենայն ինչք և ստա֊ ցուածք մեր 'ի ձեռս քո, և մար֊ մինք մեր առաջի քո կան, ըստ կա֊ մաց քոց արա զինչ և կամիս: Եթէ սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկ֊ րի այլ տէր փոխանակեմք ընդ քեզ, և ոչ յերկինս այլ Աստուած փո֊ խանակեմք ընդ Յիսուսի Քրիստո֊ սի, որ չէք այլ Աստուած բայց 'ի նմանէ: Արդ եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան այլ ինչ հարցանես, աւասիկ կամք, զբոլոր մարմին տո֊ ւեալ 'ի ձեռս քո վաղվաղակի ա֊ րա զինչ և կամիս: Ի քէն տանջանք, և 'ի մէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո, և պարանոցք մեր: Չեմք ինչ լաւ մեք քան զառաջինսն, որ յայսր վկայութեան վերայ եդին զինչս և զստացուածս և զմարմինս իւ֊ րեանց:

Զի եթէ անմահք իսկ էաք, և մարթ էր մեզ մեռանել վասն սի֊ րոյն Քրիստոսի, արժան էր. քան֊

զի և նա անմահ էր, և այնչափ սիրեաց զմեզ, մինչև մահ 'ի յանձն էառ, զի և մեք նորա մահուամբն յաւիտենական մահուանէն ապրեսցուք: Եւ եթէ նա յիւր յանմահութիւնն ոչ խնայեաց, մեք զի կամօք եղաք մահկանացուք, կամօք մեռցուք վասն սիրոյ նորա, զի կամօք յանձն առցէ զմեզ յիւր յանմահութիւնն. մեռցուք իբրև ըղմահկանացուս, զի ընկալցի զմեր մահն իբրև զանմահից:

Այլ դու յայսր ամենայնի այլ զմեզ մի հարցաներ. զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է ուխտ հաւատոց մերոց, եթէ պատրիցիմք իբրև զտղայս. այլ անլուծութեամբ ընդ Աստուծոյ, որում չէք հնար քակտել և 'ի բաց ելանել, ոչ այժմ և ոչ յապա և ոչ յաւիտեանս և ոչ յաւիտենից յաւիտեանս:

Ի սմին մեծի հաւանութեան ամենայն բազմութիւնն միաբանեալ 'ի մեծամեծաց մինչ ցփոքունս. անսուտ երդմամբ եդին վկայութիւն՝

կենօք և մահու 'ի նմին կալ հաստատուն:

Եւ իբրեւ եհաս նաւակն յարքունիս, և ընթերցան 'ի մեծի խոնաստանի յանդիման ամենայն բազմութեան կարաւանին, բազումք այնոքիկ էին՝ որ իբրեւ լսէին գովէին զպատասխանին: Թէպէտ և երկնչէին յահէ տէրութեանն, սակայն 'ի ծածուկ առ միմեանս զնոյն վկայութիւնս գովութեանց տային. առաւել քան ընդ ճարտարաբանութիւնն, ընդ համարձակութիւն աներկիւղութեանն զարմանային: Եւ բազումք աշաբեկեալք սկսան զրահել պնդապէս. և զնոյն շշնջիւն լսէին յամենայն շրթանց:

Իսկ չարասէր մոգպետն հանդերձ մեծ հազարապետաւն շնչեաց չարախօսութիւն, և բորբոքեաց զթագաւորն իբրեւ զհուր անշիջանելի: Եւ սկսաւ կրճտել զատամունսն իբրեւ զորհասական վիրաւոր. և յայտ յանդիման ձայնարկեաց առ մեծ հրապարակին և ասէ. Գիտեմ ես զչարութիւն բազմութեան մարդ-

կանս, որ թերահաւատեն 'ի մերոց օրինացս, և զկնի կախարդութեան մոլորեալ են անդարձութեամբ: Եւ իմ եդեալ է 'ի մտի, թէ ոչ ումեք թողացուցից 'ի մեծամեծ հարուածոցն, մինչեւ ակամայ 'ի բաց կայցեն յայնմխի վրիպական օրինաց. եթէ ոք կարի 'ի մերձաւորաց իցէ զնոյն անցս և ընդ նոսա անցուցից:

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանըս 'ի ներքս ընկէց, և ասէ ցթագաւորն. Առ ի՞նչ է քոյ այդ մեծ տրտմութիւնդ. զի եթէ կայսր չելանէ ըստ քո հրաման, և Հոնք կան քեզ 'ի ծառայութեան, ո՞ր մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ: Տիրաբար հրաման տուր 'ի ներքս, և ամենայն որ զինչ և ասես՝ վաղվաղակի կատարի:

Եւ անդէն թագաւորն 'ի ներքս կոչեալ զդպրապետն, հրամայէր գրել հրովարտակ. և ոչ եւս ըստ սովորութեանն, այլ բանս զայրագինս իբր առ ատելիս և անպիտանս, հայհոյելով ամենեւին զմեծամեծ վա-

տակս տիրասէր մարդկանն. այլ միայն կոչոյ հրաման տուեալ յականէ յանուանէ զարս՝ զոր ինքն ճանաչէր. որոց անուանքն են այս. 'ի տոհմէն Սիւնեաց Վասակ անուն, 'ի տոհմէն արծրունեաց Ներշապուհ անուն, 'ի տոհմէն ռշտունեաց Արտակ անուն, 'ի տոհմէն խորխոռունեաց Գադէշոյ անուն, 'ի տոհմէն մամիկոնենից Վարդան անուն, 'ի տոհմէն Մոկաց Արտակ անուն, 'ի տոհմէն ապահունեաց Մանէճ անուն, 'ի տոհմէն ամատունեաց Վահան անուն, 'ի տոհմէն վահեւունեաց Գիւտ անուն, 'ի տոհմէն անձեւացւոց Շմաւոն անուն: Զայս նախարարքս յականէ յանուանէ կոչեցին 'ի դուռն արքունի. և կէսքն առ նմա իսկ էին 'ի կարաւանին, և այլքն 'ի կողմանց հիւսիսոյ 'ի Հոնաց պահակին. Թողեալ էր զոմանս 'ի նախարարայն անդէն յաշխարհին Հայոց:

Արդ Թէպէտ և ոչ համագունդ 'ի միոջ վայրի դիպեցան ամենեքեան, սակայն յառաջագոյն գիտացեալ

զխորհուրդսն չարաբարոյ բռնաւորին, և զհեռաւորսն ևս իբրև ըզմերձաւորսն 'ի միոջ վայրի առ միմեանս համարէին: Եւ 'ի ձեռն Յովսեփու եպիսկոպոսի նոցին ուխտին հաստատեալ՝ խաղացին գնացին յիւրաքանչիւր տեղեաց 'ի դուռն արքունի: Եւ յոյժ փութային վասն եղբարց և որդեաց և սիրելի դայեկանունդ բնակացն, որ չարաչար կային 'ի մեծի նեղութեանն: Վասն որոյ և նոքա զանձինս 'ի մահ մատնեցին, ոչ ինչ զանգիտելով իբրև զանարի վատասիրտս, այլ յոյժ քաջութեամբ պնդէին զանձինս, զի թերևս կարասցեն փրկել զնոսա 'ի մեծամեծ հարուածոցն:

Եւ իբրև հասին 'ի դուռն արքունի, և 'ի մեծի շաբաթու զատկին յանդիման լինէին մեծի թագաւորին: Բայց թէպէտ և տեսանէին զեղբարսն իւրեանց 'ի մեծամեծ վիշտս տառապանաց, որ վասն անուանն Քրիստոսի ձգնեալք էին պնդապէս, ոչ ինչ տրտմեալ և տխուր զերեսս ցուցանէին հրապարակին: Եւ

որչափ նորա զուարթագին երեւէին ամենեցուն, առաւել զարմանային չարաւէրքն:

Եւ զի օրէնք էին յառաջ ժամանակաւ, յորժամ 'ի Հայոց այրուձի 'ի գուռն երթայր 'ի ձեռն պատուաւորի զօրագլխի ուրուք, այր ընդ յառաջ յղէր. և հարցանէր զողջոյն և զխաղաղութիւն Հայոց աշխարհին. և երկիցս և երիցս անգամ զնոյն առնէր, և զհանդէս գնդին ինքնին տեսանէր: Եւ յառաջ քան 'ի գործ պատերազմին հասանել, զգալն իսկ առ նա՝ մեծ շնորհակալութիւն համարէր. և առաջի աթոռակցացն իւրոց և ամենայն մեծամեծացն ամենեցուն գովութիւն մատուցանէր. և յիշէր զնախնեացն զվաստակս, և զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա:

Իսկ այն օր և ոչ մի ինչ յայսցանէ ամենեւին ինչ ոչ յիշեաց. այլ իբրեւ զչարագեւ մի՝ ոչ եւս դադարէր յուզել և շարժել զբուք ձմերայնւոյ. որպէս և նմանեալ իսկ էր ծովածուփ ալէկոծ խռովութեան.

և ոչ գուզնաքեայ վեր 'ի վերոյ, այլ անդստին յանդնդոց բարձրանալ փրփրել կուտակել՝ վիշապաձայն որոտալով, գազանաբար գոչելով առհասարակ դողացուցանէր զտիեզերական իշխանութիւնն, որպէս փըլեալ տարածանիցի համատարած ամենայն 'ի վերայ լերանց, խորոց, ձորոց. ապականել միանգամայն զլայնութիւն դաշտացն վայելչութեան:

Մռնչելով բարբառ արձակեալ և ասէ. Երդուեալ իցէ իմ յարեգակն 'ի մեծ աստուածն, որ ճառագայթիւքն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբն կենդանածնէ զամենայն գոյացեալսն. եթէ ոչ վաղիւ ընդ առաւօտն, ընդ երևումն սքանչելոյն, ընդ իս զիւրաքանչիւր ծունր նմա ոչ կրկնեսջիք՝ խոստովանելով զնա աստուած, ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նեղութիւնս չարչարանացն 'ի վերայ ածելով, մինչև ակամայ կատարեսջիք զկամս հրամանաց իմոց:

Իսկ հաւատացեալքն հաստա-

տեալք 'ի Քրիստոս, ոչ 'ի սառնամանեաց ձմերանւոյն հովանային, և ոչ 'ի տապոյ խորշակին ջեռնուին, և ոչ յահագին ձայնէն սարսէին, և ոչ 'ի սպառնալեաց տանջանացն զանգիտէին. այլ 'ի վեր հայեցեալք՝ զզօրութիւնն Քրիստոսի յօգնականութիւն եկեալ տեսանէին. և զուարթագին դիմօք և համեստ բանիւք յառաջ մատուցեալ՝ տային պատասխանի թագաւորին.

Խնդրեմք 'ի քէն, արքայ քաջ, ունկն դիր սակաւ բանից մերոց, և քաղցրութեամբ լուր զոր ասելոցս եմք։ Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ զժամանակն Շապհոյ արքայից արքային, որ էր հայր հաւուն քո Յազկերտի. և ետ նմա Աստուած զերկիրն Հայոց 'ի ժառանգութիւն սովին օրինօք, որով և մեք իսկ վարիմք այժմ, և հարքն մեր և հաւքն հարցն մերոց կացին նմա 'ի ծառայութեան վաստակս. և սիրով կատարէին զամենայն հրաման բանի նորա, և բազում անգամ 'ի նմանէ մեծապարգեւք լինէին։ Եւ յայնց ժամանա-

կաց մինչեւ 'ի քո հայրենի աթոռդ՝ և մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք · բայց թերեւս քեզ լաւագոյն քան զառաջինոցն:

Զայս ասելով ցուցանէին զքաջութիւն արութեանցն լաւագոյն քան զառաջնոցն ըստ զինուորութեան կարգի: Իսկ զմնոյց և զասկից, և որ այլ եւս էին հարկ աշխարհին, բազմագոյն քան առ հարքն նորա երթայր յարքունիս, նա և 'ի սուրբ եկեղեցւոյն, որ էր ազատ 'ի Քրիստոս ըստ կարգի նախնեացն մերոց, 'ի սկզբանէ, դու և ընդ հարկաւ եդիր · և մեք առ սէր քոյոյ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք քեզ: Արդ վասն էր յուզեալ իցէ պատուհաս այս 'ի վերայ մեր · ասա դու մեզ զպատճառս վնասուն · եթէ օրէնքն մեր պատճառք իցեն անվաստակ լինելոյ առաջի քոյ:

Իսկ չարադեւն լի ամենայն նենգութեամբ՝ զերեսս 'ի մի կոյս դարձուցեալ, և ասէ · Մնաս համարիմ ընդունել 'ի գանձ արքունի զհարկս աշխարհին ձերոյ, և անօգուտ զքա-

ջութիւն արութեան ձերոյ. քանզի անգիտաբար մոլորեալ էք 'ի ճշմարիտ օրինացս մերոց, և զաստուածս անարգէք և զկրակ սպանանէք և զջուրս պղծէք, և զմեռեալս 'ի հող թաղելով զերկիր ապականէք, և քրտիկար չառնելով ոյժ տայք Հարամանոյ. և որ մեծ քան զամենայն, զի հանապազ 'ի կանայս ոչ մերձենայք. և մեծապէս լինի դիւաց խընդութիւն, չխրատելով ձեր և չպահելով զամենայն կարգս մոգաց: Տեսանեմ զձեզ իբրեւ զխաշինս ցըրուեալս և զվայրատեալս յանապատի. և յոյժ զեղջ է մտաց իմոց, թէ գուցէ աստուածքն բարկացեալ վասն ձեր՝ 'ի մէնջ վրէժ առնուցուն: Այլ դուք եթէ կամիք կեալ և կեցուցանել զանձինս ձեր և մեծարանօք անդրէն յուղարկիլ, զոր աստացի՝ վաղիւ վաղվաղակի կատարեցէք:

Յայնժամ երանելի նախարարքն առ հասարակ զձայնս իւրեանց բարձին և ասեն յանդիման ամենեցուն. Մի՛ դու, արքայ, և մի՛ զայդ այլ առ մեզ ասեր. քանզի ոչ է եկեղե֊

ցի չլինուած մարդոյ, և ոչ տուրք արեգական, որպէս դուք այլ ընդ այլոյ կարծէք՝ թէ աստուած իցէ. ոչ միայն զի աստուած չէ, այլ և կենդանի չէ: Այլ եկեղեցիք ոչ են պարգևք թագաւորաց, և ոչ արուեստ ճարտարութեանց, և ոչ գիւտք իմաստնոց, և ոչ աւար քաջութեան զինուորաց, և ոչ պատիր խաբէութիւնք դիւաց. Նա և բնաւ իսկ ամենևին զինչ և ստացեալ յերկրաւորացն, կամ 'ի վեհից կամ 'ի վատթարաց, բնաւ ուրեք եկեղեցի 'ի նոցանէ ոչ գոյցէ: Այլ շնորհք են մեծին Աստուծոյ, ոչ միում ումեք 'ի մարդկանէ տուեալ, այլ ամենայն բազմաւոր ազգաց, որք վիճակեալք են 'ի բնակութիւն 'ի ներքոյ արեգականս: Հիմունք նորա եդեալ են 'ի վերայ հաստատուն վիմի. ոչ ներքինք շարժել կարեն, և ոչ վերինք դրդուեցուցանել: Եւ զոր երկինք և երկիր ոչ գողացուցանէ, մի որ 'ի մարդկանէ խրոխտացի յաղթել նմա: Հա՛մպա, որով օրինակաւ զինչ կամիս առնել, կա-

տարեա. պատրաստ եմք ամենեքեան առ ամենայն մեքենայս հարուածոցն տանջանաց, զոր սպառնացար, ոչ միայն 'ի չարչարել, այլ և 'ի մեռանել: Եւ եթէ դարձեալ ես զնոյն բանս հարցանես, 'ի միջէ միջէ լուիցես առաւել քան զդոյն պատասխանի:

Յայնժամ դառնացեալ քան զլեղի թագաւորն, փլուզանէր անդէն 'ի փորն զծով կամաւոր մաղձոյն խուրոյ. և ընդ քիթսն և ընդ բերանն առ հասարակ գոլոշի ջերմախառն ելանէր, իբրեւ 'ի սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ: Եւ առ չհանդարտել սրտին խուրոյ՝ կոտորէր զզօրութիւն մարմնոյն, և ծակոտէր զբազմամթեր աման խորհրդոցն. ցրուէր և վատնէր զամենայն խորհումն նենգութեան: Եւ զոր ոչ երբէք կամէր խուրոյ սիրելեացն յայտնել, ակամայ առաջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր և դնէր զամենայն կարգաւ:

Երեքկնէր և չորեքկնէր զանսուտ երդումն յարեգակն, և առէր այս-

պէս. Ոչ կարէք աւերել զանխաբամուրս իմ. և ոչ որում ցանկացեալդ էք՝ փաղփաղուկի տամ դանել ձեզ. այլ զամենեսեան զձեզ և որ 'ի գնդիս են՝ չարաչար կապանօք 'ի Սագաստան տամ անցուցանել ընդ անձանապարհ տեղիս, որ և բազումք 'ի ձէնջ 'ի խորշակէ յերթալն սատակեսցին. և մնացեալքն անկցին 'ի բերդս ամուրս և 'ի բանդըս անելս: Եւ 'ի ձեր աշխարհն առաքեցից զօրս անթիւս հանդերձ փղօք, և զկին և զորդիս 'ի Խուժաստան տամ խաղացուցանել. և զեկեղեցիս՝ և զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից և յապականութիւն դարձուցից. և եթէ ոք ընդդէմ դարձեալ գտցի, կոխան եղեալ գազանաց՝ անողորմ մեռանիցի: Եւ զամենայն ասացեալս արարից և կատարեցից առ մնացորդս աշխարհին:

Եւ փաղփաղուկի հրամայէր զպատուական նախարարսն հանել մեծաւ անարգանօք յերեսաց իւրոց. և զգուշութեամբ հրաման տուեալ

դահճապետին՝ առանց կապանաց յիւրաքանչիւր վանս պահել, և ինքն զառածեալ անդրէն դառնայր անմխիթար տրտմութեամբ զօթեւանս ագանէր: Իսկ հաւատացեալքն ճշմարտութեամբ 'ի Քրիստոս՝ ոչ ինչ երկմտութեամբ թերահաւատէին յառաջին խրատուէն 'ի սուրբ վարդապետացն իւրեանց. այլ տակաւին խնդրէին հնարս իրացն, թէ որպէս զանձինս և զփրկելիս հանցեն 'ի մեծ նեղութենէն: Եւ բազում անգամ ջանալով, և մեծամեծացն՝ որ օգնականք էին նոցա 'ի գրանն արքունի՝ խոստմունս մեծամեծս առաջի դնէին նոցա առ 'ի յոյս կարասւոյ, և ոչ սակաւ գանձս առ ժամայն ծախէին նոցա:

Եւ իբրև յամենայն կողմանց եկն փակեցաւ անել արգելան նոցա, յայնժամ զխորհուրդն Աբրահամու 'ի մէջ առեալ՝ աղաղակէին և ասէին 'ի սիրտս իւրեանց. Ամենեցուն մեր նուիրեալ և եդեալ զեղբարս և զորդիս և զամենայն սիրելիս ընդ կապանօք իբրև զՍահակ

'ի վերայ սուրբ սեղանոյն, ընկալ Տէր զկամաւոր պատարագս մեր, և մի տար զեկեղեցի քո յայդն կատականաց անօրէն իշխանին այսորիկ:

Մի ոմն 'ի ներքին խորհրդակցացն արքային 'ի ծածուկ ունէր զանքակ սէրն 'ի Քրիստոս, քանզի մկրտեալ իսկ էր յաւազանին կենդանի. և մեծապէս հոգ տանէր հնարից կենաց վճարեցելոցն: Եւ իբրեւ ստուգեաց Ճշգրտիւ, եթէ զոր բազում սպառնացաւ թագաւորն՝ զամենայն չարիսն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց, թէպէտ և ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց 'ի նոցանէ ուսոյց զխրատ հնարից. զի առ անդամ մի 'ի նեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուսցեն:

Եւ մինչ դեռ գունդ կազմէին, որ զնոսա շկօթակ արտացեն յանդարձ օտարութիւն, որպէս զբազում նախարարսն 'ի Վրաց աշխարհէն արարին, 'ի նմին ժամանակի գուժկան հասանէր 'ի կողմանցն Քուշանաց, եթէ գունդ հասու 'ի թշնամեացն, որ ելին աւե-

րեցին զգաւառս բազումս այլքունի : Եւ այս լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից: Եւ անօրէնն ճեպեալ տագնապէր զայրուձին յառաջ արձակեալ, և ինքն փութով ստէպ զհետ երթայր. և 'ի խոր խոցեալ զխորհուրդն՝ ցրուէր զաւաջին հաստատուն երդումն :

Իսկ երկիւղածացն Տեառն զայս տեսեալ, մեծաւ յուսով աղօթելով ասէին միաբան. Դու Տէր ամենայնի, որ գիտես զծածկեալս սրտտից մարդկան, և յայտնի են առաջի քո ամենայն աներեւոյթք խորհրդոց, և ոչ ինչ խնդրես վկայութիւն յերեւելեաց, որպէս զի և զանգործս մեր տեսին աչք քո. արդ առաջի քո հեղումք զխնդրուածս մեր : Ընկալ, Տէր, զծածկութիւն աղօթից մերոց, և կատարեա զմեզ 'ի հաճոյս պատուիրանաց քոց. զի ամաչեսցէ չարն, որ խրոխտացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխանութեամբ անօրինին : Շարժեա, Տէր, զկամակոր խորհուրդն նենգաւորին, և խափանեցո զկամս ամբարշտու-

թեան նորա, և դարձօ զմեզ խաղաղութեամբ խորհրդոցն անդրէն 'ի սուրբ եկեղեցին. զի մի՛ յանկարծակի յափշտակեալ աւերեսցի չարաչար 'ի թշնամեաց։

Եւ անձամբք իւրեանց զայս ուխտ եդեալ անքակութեամբ ընդ Աստուծոյ, զի հաստատուն կայցեն ընդ առաջին խորհրդոցն, պատգամ 'ի ներքս յղէին զնոյն խրատուն իւրեանց, իբր թէ կատարեսցին կամք անօրէնութեան նորա։

Զայն իբրև լուաւ թագաւորն, յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զդիւն հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայից Աստուծոյ, և ահա մատուցանէն երկրպագութիւն արեգական, պատուեալ զնա զոհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն։ Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն, եթէ անտուեր լոյսն արեգականն արդարութեան՝ սպառէր և մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, և եղծեալ ապականէին զամենայն խե-

զաւթեւր կամս նորա ։ Եւ կուրացեալ 'ի ճշմարիտ յայտնութենէն՝ ոչ ինչ իմացաւ զպատրանս խաբէութեանն, որով վրիպեցան ։ Հեղոյր արկանէր առաջի նոցա զպարգեւս երկրաւորս, և վերստին ամենեցուն զպատիւս և զգահս նորոգէր, յառաջ մատուցանելով և երեւելի առնելով ընդ ամենայն տիեզերական իշխանութիւնն ։ Եւ անբաւ առատութեամբ ագարակս և աւանս միում միում նոցա յարքունուստ շնորհէր. սիրելիս և բարեկամս կարգայր զնոսա. և առ հպարտ յանդգնութեան մտացն կամակորութեան՝ կարծէր եթէ փոխանակեցի ճշմարտութիւնն ընդ ստութեանն ։

Նա զայս արարեալ, բազում այրուձի գումարէր ընդ նոսա, և 'ի մոգացն ոչ սակաւս, աւելի քան զեւթն հարիւր վարդապետս յղէր ընդ նոսա, և զմեծ ոմն իշխան մոգպետ կացուցանէր 'ի վերայ նոցա ։ Խոնարհէր և աղաչէր պատուիրելով, թէ մինչ ես 'ի պատերազմէս

դարձեալ փայլեմ խաղաղութեամբ, ձերարարեալ և կատարեալ իցէք զամենայն ըստ կամաց իմոց: Եւ այսպէս շքով և պատուով առաջնորդէր նոցա զերկարութիւն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց: Եւ ինքն աւետիս խնդալից առաքէր յատրուշանս բագնունս, գրէր և ցուցանէր մոգաց և մոգպետաց և ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ ո՛րպէս դիցն օգնականութեամբ զգործ քաջութեան իմոյ յառաջ մատուցեալ:

Իսկ խոհերականքն այնուհետեւ յարուցեալ յիւրաքանչիւր խաւարային դարանոց՝ իղձք լինէին վաղվաղակի զհրամանն կատարել. ձայն արարեալ յաշխարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ գնալ յերկիրն արեւմտից: Եւ մինչ չեւ հասեալ էին յերկիրն Հայոց, փայտ ընկենուին և վիճակս արկանէին, թէ ո՛ր լեզու որո՛ւմ դասու հասցէ յաջակերտութիւն: Զի առ հասարակ հրաման առեալ էր յարքունուստ, որպէս աշխարհին Հայոց՝ նոյնպէս

և Վրաց և Աղուանից և Լփնաց, Աղձնեաց և Կորդուաց և Ծօդէից և Դասան և որ այլ եւս ուրեք ուրեք 'ի ծածուկ յիշխանութեանն Պարսից ունէին զքրիստոնէութիւն: Եւ յանզգայ յարձակմանց յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղեցեացն. և իբրեւ զդեւս այնուհետեւ միմեանց սպասահէին:

Եւ լինէր գունդ զօրաց բազմաց, և չարասէրն սատանայ իբրեւ զօրավար 'ի մէջ նոցա երեւէր, և անդադար յորդորելով զամենեսեան ձեպեալ փութացուցանէր: Կէտ եդեալ զժամանակն՝ զամիսն վեցերորդ, տագնապէին և ստիպէին արքունի հրամանաւ:

Մինչեւ 'ի նաւասարդէ նաւասարդ, ասէ, յամենայն տեղիս՝ ուր իցեն ընդ իշխանութեամբ թագաւորին մեծի, բարձցին կարգ եկեղեցւոյ, փակեսցին և կնքեսցին դրունք սուրբ տաճարացն, գրով համարով տացին նուիրեալ սպասքն յարքունիս, լռեսցեն ձայնք սաղմոսացն և դադարեսցեն ընթեր-

ցուածք անսուտ մարգարէիցն ։ Քահանայք մի՛ իշխեսցեն 'ի տունս իւրեանց ուսուցանել զժողովուրդս, և հաւատացեալքն 'ի Քրիստոս արք և կանայք՝ որ բնակեալ են յիւրաքանչիւր մենանոցս, փոխեսցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց ։

Դարձեալ և կանայք նախարարացն կալցին զուսումն վարդապետութեան մոգացն ։ Ուստերք և դստերք ազատաց և շինականաց կրթեսցին 'ի հրապարակս նոցուն մոգաց ։ Կարճեսցին և արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնութեան, զոր ունէին 'ի նախնեաց ըստ կարգի քրիստոնէութեանն. այլ փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս առցեն, զի աճեցեալ բազմասցին ազգք Հայոց ։ Դստերք հարանց լինիցին, և քորք՝ եղբարց. մարք մի՛ ելցեն յորդւոց, այլ և թոռունք ելցեն յանկողինս հաւուց ։

Պատրուճակք մի՛ մեռցին անյաղ, եթէ յօդեաց իցէ և եթէ յայծեաց և եթէ յարջառոց և եթէ 'ի հա-

ւոյց և եթէ 'ի խողոց ։ Հայք առանց փանդամի մի՛ զանգցին, ծխուղք և քակորք 'ի կրակ մի՛ եկեսցեն, ձեռք առանց գոմիղոյ մի՛ լուասցին. ընջրիք և աղուեսք և նապաստակք մի՛ մեռցին ։ Օձք և մողէզք, գորտք և մրջմունք, և որ այլ ևս խառնափնդոր բազմաձձիք են, մի՛ կայցեն . այլ վաղ թուով համարով 'ի մէջ բերցեն ըստ արքունի չափոյն ։ Եւ որ այլ ևս ինչ սպասք իցեն, կամ զոհից կամ սպանդից, ըստ տօնական կարգին՝ տարեւոր թուականին, և ըստ կապձաթիւ մոխրաչափ կարգին ։

Զայս ամենայն որ ասացաք, առ ժամանակ մի մինչեւ 'ի գլուխ տարւոյ կատարեսցեն ամենեքեան . և զայլն ամենայն առ յապա պատրաստեսցեն ։

Իսկ զայս ամենայն հրաման պատուիրանաց առեալ մոգաց և մոգպետաց, զտիւ և զգիշեր փութային հասանել յաշխարհն Հայոց . և առ յոյժ խնդութեանն ոչ երբէք յագէին երկայնութեամբ ճանապարհին ։

ԵՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

Վասն միաբանութեան սուրբ ուխտին եկեղեցւոյ :

ԹԷՊԷՏ և ոչ կիցեմք բաւական առել զամենայն չարիսն, որ անցք անցին անդէն 'ի կարաւանին ընդ գունդն Հայոց, սակայն և ոչ լռել կամիմք ծածկելով զվիշտս նեղութեանն. այլ ասասցուք փոքր 'ի շատէ, զի ձայնակիցք լիցուք այնոցիկ, որք դառնապէս զմեզ ողբային. զի և դու իբրեւ լուիցես, ոչ սակաւ արտասուս հեղուցուս 'ի վերայ ազգին թշուառութեան :

Զի ահա անդէն 'ի մեծ բանակին Պարսից՝ յազգաց ազգաց, որք են հաւատացեալ 'ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի, իբրեւ տեսին զչար յանձնառութիւնն Հայոց, յոյժ հարան 'ի միտս իւրեանց, և կործանեցան

անկան 'ի վերայ գլխոց իւրեանց։
Բազումք 'ի նոցանէ թաղծեալք 'ի
սուգ ծանրութեան, հարեալ յո-
գիս և դառնացեալ յարտասու-
եկին և յանդիմանեցին զնախարա-
րեանն, և յոյժ գարշեցին զուխտ
քահանայութեանն։ Զզուէին զա-
մենեսեան և ասէին. Զի՞ առնիցէք
զսուրբ կտակարանաց, և կամ յո՞
տանիցէք զպաս տերունեան սեղա-
նոյն. մոռանայցէ՞ք արդեւք զհո-
գեւոր օրհնութիւնդ, և կամ ըն-
ռեա՞լ դադարիցէք 'ի մարգարեա-
կան ձայնիցդ։ Կափուցէք զաչս յըն-
թերցուածոց, և խցէք զականջս 'ի
լսելոյ. միթէ զմտացդ անմոռացու-
թիւն ո՞չ յիշիցէք. զի՞նչ առնիցէք
զպատուիրեալսն 'ի Տեառնէ. Ո-
ւրասցի զիս առաջի մարդկան, յու-
րաստ եղէց և ես առաջի հօր իմոյ,
որ յերկինս է, և հրեշտակաց սրբոց։
Վարդապետք էիք առաքելական
քարոզութեանցն, արդ աշակերտք
լինիցիք մոլար խաբէութեանն։ Ու-
սուցիչք էիք ճշմարտութեանն, արդ
ուսուցանէք զպատիր խաբէութիւն

մոգաց: Քարոզք էիք արարչական
զօրութեանցն, արդ զօտարերս աս_
տուածս խոստովանէիք: Յանդիմա_
նիչք էիք ստութեան, արդ և քան
զսուտն ստագոյնք լինիցիք: Ի հուր
և 'ի հոգի էիք մկրտեալք արդ 'ի
մոխիր և յաճիւն թաթաւիցիք. կեն_
դանի մարմնով և անմահ արեամբ
էիք սնեալ, արդ 'ի ճենճեր զոհից
և 'ի շարաւս աղտեղիս մրճոտիցիք:
Տաճար էիք հոգւոյն սրբոյ, արդ
զոհարան դիւաց լինիցիք. քրիստո_
սազգեցեալք էիք 'ի մանկութենէ, արդ
մերկացեալք 'ի փառացն դիւաբար
արեգական կոչքաւիցէք. Ժառանգ
էիք արքայութեանն, արդ անձամբ
զանձինս արարէք ժառանգ գեհե_
նին: Նոցա է պատրաստեալ հուրն
անշէջ, ընդէ՞ր դուք ընդ նոսա այ_
րեցեալ տոչորեցայք. նոցա պարա_
րի որդն անմահ, իսկ արդ դուք պա_
րարիցէք զմարմինս ձեր նմա 'ի կե_
րակուր. խաւարն արտաքին նոցա
թանձրացեալ պահի, դուք ընտա_
նեօք ընդէ՞ր յուղարկեցայք ընդ
նոսա 'ի նոյն խաւար: Նոքա 'ի վա_

ղընջուց հեռաէ էին իսկ կուրացեալք դուք զկնի կուրացն կուրացարուք նոցա էր փորեալ զխորխորատն, դուք ընդէ՞ր լցէք յառաջագոյն։ Ե՞րբ ուսանիցիք զբազմաթիւ անուանս աստուածոյն նոցա, այն որ չիք ուրէք 'ի միջի և ոչ մի։ Թեթեւացեալք 'ի ծանր բեռանց՝ անձին անձամբ առէք զբեռն ծանրութեան. ազատեալք 'ի մանկութենէ՝ չարաչար մտէք յանազատելի ծառայութիւնն։

Եթէ գիտէիք և երեւէր ձեզ յայտնի, սուգ առին երկինք 'ի վերայ ձեր, և թաղծեցաւ երկիրս 'ի ներքոյ ոտից ձերոց։ Հրեշտակք 'ի վերուստ են ձեզ բարկացեալք, և 'ի յերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ ցասուցեալք։ Ողորմիմ ողորմիմ սիրելեաց ձերոց, և բազում անգամ ողորմիմ անձանց ձերոց։ Զի թէ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ 'ի ծառայութենէ, և դուք անձամբ զանձինս այլում 'ի ծառայութիւն արկանէիք, 'ի մեծ բարկութիւն բրդէիք զառաջին տէրն ձեր։ Իսկ արդ զինչ

առնիցէք զաստուածասաստ հրամանն. Ես եմ Աստուած, և չիք այլ ոք բայց յինէն, և ոչ զկնի իմ այլ ոք լինի Աստուած. Աստուած նախանձոտ եմ ես, հատուցանեմ զմեղս հարց յորդիս, մինչեւ յեւթն դար: Իսկ եթէ որդիքն արդարք վասն հարցն մեղաց ընդունին զպատակումն, իսկ յորժամ ինքեանք որդիքն իսկ մեղիցեն, ո՞չ ահա միանգամայն զանձանց և զհարց տայցեն 'ի միասին:

Դուք էիք մեր ամուր պարիսպ պաշտպանի. յորժամ՝ աստի վտանգ հասանէր, առ ձեզ յանդորր եղանէաք. արդ մեծ ամուրդ այդ հիմն 'ի վեր տապալեցաւ: Դուք էիք մեր պարծանս առ թշնամիսն Ճշմարտութեան, արդ դուք էք մեր նախատինք առ նոյն թշնամիս: Յայժմ վասն ձերոյ Ճշմարիտ հաւատոցն և 'ի մեզ փոքր 'ի շատէ խնայէին. և արդ 'ի պատճառս ձեր և զմեզ անողորմ դատին: Ոչ միայն զանձանց դատաստան տալոց էք առաջի ահեղ ատենին Աստուծոյ, այլ և բաղ-

մաց ամենեցուն՝ որ 'ի ձեր պատճառս և զնոսա ևս չարչարեսցեն։

Զայս և առաւել քան զայն խօսեցան ընդ մեծամեծս աւագանւոյն, և յաւելին ցաւս 'ի վերայ ցաւոց։ Ցայտնել և ցուցանել նոցա զխորհուրդն ոչ կամէին, լռել և չառնել պատասխանի անհնար էր. հեղձամղձուկ եղեալ մեծապէս յարտասուս հարկանէին։ Ընդ նոսին դառնացեալ լսողք և տեսողք յանմխիթար սուգ լինէին ամենեքեան։

Յայնմ ժամանակի քահանայքն՝ որ էին անդէն 'ի զօրուն, առ չժուժալ սրտից բարկութեան քակեալ որոշեցան 'ի նախարարացն և յամենայն բազմութենէն. և զմիոմն դեսպան ձիով առաքեցին փութապէս յաշխարհն Հայոց։ Գոյժ 'ի բերան առեալ և զօձիս պատառեալ, հասեալ 'ի ժողովս եպիսկոպոսացն, մեծապէս յարտասուս հարեալ, կայր և պատմէր զամենայն անցս չարչարանացն. այլ ոչ յայտնէր նոցա զծածկութիւն խորհրդոցն։

Յայնմ ժամանակի սփռեցան եպիսկոպոսքն յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և առաքեցին զքորեպիսկոպոսս 'ի գեօղս և յագարակս և 'ի բազում ամուրս լեռնային գաւառացն: Դրդեցին ժողովեցին ըզբազմութիւն արանց և կանանց, շինականաց և ազատաց, զքահանայից և զմենակեցաց. խրատ եդին, պնդեցին և արարին զամենեսեան զինուորս Քրիստոսի:

Եւ յառաջին բան խորհրդին այս հաստատեցաւ. Ձեռն եղբօր հարազատի 'ի մերձաւոր իւր լիցի՝ որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին Աստուծոյ. և մի խնայեսցէ հայր յորդի, և մի՛ ակն առնուցու որդի հօր պատուոյն: Կին կռուեսցի ընդ առն ամուսնոյ, և ծառայ դարձցի ընդդէմ տեառն իւրոյ: Օրէնք աստուածային կացցեն թագաւոր 'ի վերայ ամենայնի, և 'ի նմին օրինաց ընկալցին յանցաւորք զպատիժս դատապարտութեան:

Եւ իբրև այս այսպէս հաստատեցաւ կազմեցաւ, երեւեցան ա-

մենեքեան զինեալք և սաղաւարտեալք սուր ընդ մէջ և վահան 'ի ձեռին՝ ոչ միայն արանց քաջաց, այլ և կանանց առնականաց:

Իսկ գունդն Հայոց ամենայն օգնականօքն հանդերձ և մոգացն բազմութեամբ յամսեանն չորրորդի եկին հասին յաշխարհն Հայոց, 'ի դիւղաքաղաք մի մեծ՝ որում անուն էր Անգղ: Բանակեցան, բոլորեցան, զետեղեցան, և յամենայն կողմանց անդր ժողովեցան, և էին անթիւ բազմութիւն:

Եւ եղեւ յետ աւուրց քսան և հնգից, մոգպետն ինքնին մոգօքն հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրութեամբ՝ քակել զդրունս եկեղեցւոյն յաւուր միաշաբաթուն. ընդփորձ առնուլ կամէր զառաջարկութեան գործոյն: Իսկ սուրբն Ղեւոնդ երէց միաբանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն և բազում ուխտիւ 'ի տեղւոջ անդ պատրաստական դիպեցաւ, ոչ ետ թոյլ: Թէպէտ և ոչ էր տեղեկագոյն մոգացն ամենեցուն նախարարացն, և ոչ

զօրութեան ուժոյ մոգպետին, ոչ ինչ եկաց մնաց ամենայն եպիսկոպոսացն, և ոչ առ սակաւ մի համբեր անօրէն իշխանին թողացուցանել. այլ բազում ամբոխ աղաղակի զօրացն և մոգացն հաստուցանէր: Քանզի վիրգս 'ի ձեռն առեալ զկառափունս մոգացն և մոգպետին ջարդեցին. փախստական յիւրաքանչիւր վանս արկանէին, և ինքեանք զպաշտօնն բարձրացուցեալ յեկեղեցւոջն՝ զտէրունական կանոնն կատարէին, մինչեւ 'ի նոյն միաշաբաթին անդադար լինելով:

Եւ յետ այս տագնապի խռովութեանն՝ յամենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց բազմութիւն արանց և կանանց 'ի տեղին հասանէին: Եւ անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ տարակուսին. ոմանք զգերարտօրն իւր յաղբերականց հոսէին յաչաց իւրեանց. այլքն բարձրաձայն աղաղակաւ՝ իբր այն թէ զերկինս դողացուցանէին. իսկ կէսքն խիզախելով և 'ի զէնս ընթանալով՝ զմահ քան զկեանս ընտրէին: Իսկ ոմանք

'ի սուրբ ուխտէ եկեղեցւոյն՝ զաւետարանն 'ի ձեռն առեալ, աղօթիւք առ Աստուած կարգային. և այլք ըղձանային զպատառումն երկրին, զի անձանց լիցի գերեզման: Եւ այսպէս շատ տագնապի 'ի վերայ մոգպետին հասուցանէին: Բազում անգամ աղաչէր զօգնականսն իւր, զի 'ի մահուանէ կարասցեն զնա ապրեցուցանել, և ողջանգամ անդէն յորքունիս հասուցանել:

Այլ վասն գործոյն յոր եկեալն էր՝ տախպէր զնոսա և ասէր. Թող գրեմ և ցուցանեմ մեծ թագաւորին, զի 'ի քաց թողացուցանէ զայսպիսի իրաց առաջարկութիւն. զի եթէ ինքեանք պատուածքն եկեսցեն յօգնութիւն, չէ հնար օրինացս մոգութեան 'ի Հայս առնուլ զհաստատութիւն, որպէս զփորձ առի միաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ: Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մոգք, ոչ ինչ խնայէին ոսքա 'ի նոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զարտաքինսն, այլ և յեղբարս և յորդիս և յամենայն մերձաւորս իւրեանց,

նա և ոչ յանձինս իւրեանց: Մարդք, որք ոչ 'ի կապանաց զանգիտեն, և ոչ 'ի տանջանաց երկնչին, և ոչ 'ի տացուածոց պատկառեն, և որ յետին չար է քան զամենայն չարիս, մահ քան զկեանս ընտրեն, ո՞վ է որ կարէ նոցա դիմակաց լինել:

Լուեալ իսկ իմ էր 'ի Նախնեաց մերոց, եթէ յաւուրս Շապհոյ արքայից արքայի, իբրեւ սկսաւ ուսումնդ այդ աճել և բազմանալ և լնուլ զամենայն երկիրն Պարսից, և եւս անդր յարեւելս հասանել, իսկ որ վարդապետքն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զթագաւորն, զի մի բնաւ ամենեւին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն, եւ հրաման սաստիկ, զի լուեալ դադարեսցէ քրիստոնէութիւնն: Եւ որչափ նա կամեցաւ արգելուլ, եւս քան զեւս աճեցին և բազմացան, և հասին մինչեւ յաշխարհն Քուշանաց, և անտի 'ի հարաւակողմն մինչեւ 'ի Հնդիկս տարածեցաւ:

Եւ այնպէս աներկեւղ և համարձակք էին յաշխարհին Պարսից, մին-

չեւ յամենայն քաղաքս աշխարհին եկեղեցի շինեցին, որ զանցուցանէր պայծառութեամբ զթագաւորաբնակ արքունեօքն: Շինէին և վկայարանս իւր անուանեալս, և զնոյն զարդ եկեղեցեաց զարդարէին, և յամենայն տեղիս՝ յապաստս և յանապաստս միայնանոցս շինէին: Եւ իբրեւ ոչ ինչ երեւէր յայտնի օգնութիւն ուստեք, աճելով աճէին և բազմանալով բազմանային, և մարմնաւոր մեծութեամբք մեծանային: Չպատճառս հարստութեան մեք ինչ ոչ գիտեմք· բայց այսչափ ինչ ճշմարտիւ իմանայաք, զի տիեզերք ամենայն զկնի ուսմանց նոցա գնային:

Թէպէտ և արկ 'ի նոսա թագաւորն զձեռն իւր խստութեամբ, և զբազումս կալաւ և չարչարեաց 'ի նոցանէ, և զեւս բազումս մահուամբ սատակեաց, դառնացաւ և ձանձրացաւ յանձն իւր, և զնոսա ոչ կարաց նուազեցուցանել 'ի բազմութենէն: Դարձեալ թէպէտ փակեաց և կնքեաց զդրունս եկեղեցեացն ընդ ամենայն աշխարհն Պար-

սից, նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին. և յամենայն տեղւոջ զիւրեանց օրէնսն կատարէին: Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վկայարանս համարէին, և լաւագոյն զշինուածս մարգկեղէնս քան զհողեղէնս համարէին: Սուրք սպանողացն բթեցան, և նոցա պարանոցքն ոչ ձանձրացան. աւարառուք ստացուածոց նոցա աշխատեցան, և աւարն օր քան զօր աճեցեալ բազմացաւ: Սրտմտեալ էր թագաւորն, և յոյժ դառնացեալ դահիճք բարկութեանն. իսկ նոքա արթունք և զուարթունք, և խնդալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն, և սիրով տանէին զամենայն յափշտակութիւն ընչից իւրեանց:

Իբրեւ ետես թագաւորն եթէ գռոհ տուեալ դիմեցին 'ի մահ իբրեւ խաշինք սուրբք յաղն երկնաւոր, արգել և կարճեաց 'ի նոցանէ զհարուածս տանջանացն. և հրաման ետ մոգուց և մոգպետացն, զի մի ամենեւին ոք խուեսցէ զնոսա, այլ հաստատեալ կայցեն աներ-

կիւղութեամբ յիւրաքանչիւր ուս-
մունս, մոգն և զանդիկն և Հրեայն
և քրիստոնեայն, և որ այլ բազում
կեշտք են 'ի կողմանս կողմանս աշ-
խարհին Պարսից: Եւ ապա առ եր-
կիրն զխաղաղութիւն հաստատու-
թեամբ, և լաւեալ դադարեցին ա-
մենայն խռովութիւնք յուզմանց:
Քանզի ընդ մերոյ աշխարհին շարժ-
մանն՝ և արեւմուտք եւս մեծապէս
շարժեցան, և ամենայն տաճկաս-
տան ընդ նոսին խռովեցան:

Զայն ահա 'ի լսելոյ գիտեմք.
բայց այս որ ես ինձէն աչօք տեսի,
թուի ինձ՝ թէ մեծագոյն եւս լինի
քան զառաջինն: Արդ դու որ մարզ-
պանդ ես աշխարհիս, պարտ է քեզ
հոգ յանձին ունել, գրել և ցու-
ցանել յարքունիս զմիաբանութիւն
բնութեանս, որպէս աներկիւղու-
թեամբ առ ոչինչ համարեցան ըղ-
հրամանս արքունի: Եւ եթէ չէր
մեր աճապարեալ և 'ի փախուստ
դարձեալ, միում 'ի մէնջ ոչ տային
ապրել: Եւ եթէ անզէն մարդիկ
այդպէս բռնացան, եթէ յանկարծ

զինուորս եւս ընդ ինքեանս միաբանեցուցանեն, ո՞ կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուգն յարձակմանդ:

Ես ահա անտեղեակ էի անքակ ուխտի եկեղեցւոյդ 'ի միմեանց. զի այլ է՝ զոր լսէ մարդ, և այլ է՝ զոր տեսանէ հաստատուն իւրովք աչօք: Դու որ 'ի մանկութենէ յայդմ օրէնս սնեալ էիր, և ճշմարտեալ գիտէիր զպնդութիւնդ մարդկանդ, եթէ առանց բազում արեան հեղլոյ դոքա մեզ ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէ՞ր ոչ զայդ ամենայն հաւաստեաւ յանդիման չասացեր ցթագաւորն: Քանզի ամենայն նախարարացն աւագ դու էիր, և զբոլոր աշխարհս քեզ յանձն արարեալ էր մարզպանութեամբ. ընդէ՞ր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո: Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր, և ես գիտէի. զայս՝ գործ իմաստութեան ոչ գործեցեր: Ապա թէ ոչ, յայտ է եթէ դու 'ի նոցա բանի ես, և քոյով խորհրդով անցուցին զայս անցս ընդ իս և ընդ զօրս:

Արդ եթէ այդ այդպէս է, և

քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւն, մի ինչ պատկառեր դու երկիւղի յարքայէ. ես գրեմ և ցուցանեմ 'ի դուռն մովպետան մովպետի և դերանդարձապետի և մեծ հազարապետին, զի ածցեն զարքայ 'ի հաւանութիւն, որպէս զի 'ի բաց թողացուցէ ըստ առաջին հրամանին, և 'ի կամս մարդկան ապաստան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդելցին ընդ օրէնս մոգութեանս. զի որք կալցին՝ սիրով երեւեսցին կատարեալ զհրամանս արքունի: Քանզի մարզ է աշխարհս, դուցէ յորժամ վնաս ինչ առնիցեն, և ինքեանք ցրուեալ վտանեսցին յօտարութիւն. իսկ յորժամ աշխարհս թափուր լինիցի 'ի մարդկանէս, յայնժամ և քեզ գլխովին մեծապէս վնաս հասանէ յարքունուստ:

Նա պատասխանի մարզպանն մոգպետին, և ասէ. Ամենայն բանք խրատուդ՝ զոր ասացեր, ճշմարիտ են. բայց զառաջինն զոր չիմացաք՝ տեսեր, և մեծապէս զղջացաք այժմ: Բայց դու արդ զոր ասեմս արա, և

բարիոք թուեսցի քեզ. սակաւիկ մի երկայնամիտ լեր և զխորհուրդս քոյ արգել 'ի բազմաց, բայց արանց' որոց ես ասեմ, նոցա յայտնեա. մինչեւ ես ինձ ոյժ ժողովեցից զօր 'ի թիկունս ածելոյ, և զուխտ եկեղեցւոյդ թերեւս կարացից երկփեղկել: Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, գիտեմ ապա թէ և զհրամանն արքունի կարող եմ կատարել:

Եւ անդէն հրոս հանեալ 'ի Սիւնեաց աշխարհէն, զիւր գունդն ըստուարացոյց 'ի թիկունս օգնականութեան մոգաց և մոգպետին: Եւ ապա սկսաւ ասել. Աղէ դու անդամ մի հրովարտակ 'ի դուռն տուր վասն այրուձիոյն' որ յԱղուանս է տասն հազար, զի 'ի ձմերոց 'ի Հայս եկեսցեն. և յորժամ զնոսա 'ի ձեռին ունիցիմք, չիք ոք որ եղծանել կարէ զհրաման արքունի:

Պատասխանի ետ մոգպետն և ասէ ցմարզպանն. Այդ խորհուրդ դարձեալ իմոյ բանիցս ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեսցուք ընդ աշխարհիս, աշ-

խարհս 'ի բաց քանդել, և մեք 'ի պատուհասէ չապրիմք. անձանց մնաս, և արքունի մեծապէս զեան:

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենևին ունկն դնել նմա մարզպանն, զի սրտի մօք կալեալ էր զպարսկական օրէնսն: Սկսաւ այնուհետև պատրել զոմանս կարասւով և զոմանս ողոքական բանիւք. զաւամիկն ամենայն՝ ահեղ բանիւք սպառնացեալ սրտաթափ առնէր: Հանապազորդ առատացոյց զռոճիկան տաճարին, և յերկարէր զնուագն ուրախութեան, մաշելով զերկայնութիւն գիշերացն յերգս արբեցութեան և 'ի կաքաւս լկտութեան. քաղցրացուցանէր ոմանց զկարգս երաժշտական և զերգս հեթանոսականս. մեծապէս գովութիւն մատուցանէր օրինաց թագաւորին: Բերեալ էր և յարքունուստ բազմութիւն կարասւոյ, և միում միում կաշառ գաղտ խթէր 'ի պատճառս պարգևի և պատուոյ. և բազում նենգութեամբ զանմեղ մարդիկ հրապուրէր և յինքն արկանէր:

Իսկ զայս ամենայն իբրեւ տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն, եւս քաջ դրդեալ յորդորեցան 'ի նոյն միաբանութիւն. և հնարագէտ իմաստութեամբ ընդ երկուս բաժանեցին զբանակն: Մանաւանդ իբրեւ հաստատեալ գիտացին 'ի միտս իւրեանց, եթէ անօրէն իշխանն Սիւնեաց զօրհասական վէրան 'ի յոգին ընկալեալ էր, խորշեցան մերժեցան և 'ի բաց փախեան 'ի նմանէ:

Խորհուրդ արարեալ 'ի գիշերի միում ամենայն ուխտին բազմութեամբ, կոչեցին և զսպարապետն զօրաց 'ի խորհուրդն. հարցին և քննեցին և 'ի վերայ հասին մտացն անշարժութեան, որոյ ոչ սակաւ մի թերացեալ էր 'ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ միաբան աղօթս արարեալ 'ի վերայ նորա, վերստին ընկալան զնա յառաքինութիւն: Եւ նովաւ որսացեալ զբազումս 'ի նոյն միաբանութիւն, որք ոչ էին քակեալ յառաջին միաբանութենէն, եկին և ժողովեցան գունդ զօրաց բազմաց: Եւ եւս առաւել հեռագոյն զատան

'ի մոգացն և 'ի մոգպետէն և յան-
օրինէն Վասակայ ։

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց և ափշեցոյց զմիտս մոգպետին, մինչեւ չետ նմա իմանալ զելս իրացն ։ Սկսաւ բաշխել մոգս 'ի տունս նախարարացն և մեծամեծ ռոճիկս կարգել, զոհել պատրուճակս, և բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յաղածոյ, և երկիր պագանել արեգականն ։ Իբրեւ սկսաւ բազմանալ ընդ ամենայն աշխարհն այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդգնեցան և եւս կանայք փշալապանացն յաւուր կիրակէի անցուցանել զճրագունս եկեղեցւոյն և պատառել զհանդերձս հաւատաւոր կանանցն ։

Զայս դուժկան աղմկի իբրեւ տեսին միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն 'ի ձեռն առեալ հասին և անկան առանց հարցանելոյ 'ի վանս ապարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց ։ Համբարձին զձայնս իւրեանց և ասեն ․ Աղաչեմք զձեզ զամենեսեան սուրբ ա-

ւետարանաւս , եթէ ձերով խորհրդովդ գործէ զայն անօրէնութեան չարիս մարզպանն և մոգպետն , նախ զմեր պարանոցս հատէք , և ապա յեկեղեցին ձեռնարկեցէք · ապա թէ առանց ձեր կամաց նոքա զայն չարն գործեն , այսօր խնդրեսցի վրէժդ այդ 'ի նոցանէ :

Իսկ որք էին 'ի ներքս 'ի վանս սպարապետին` յոտն կացին , միաբան համբարձին զձայնս իւրեանց առ Աստուած և ասեն · Դու Տէր սրտագէտ ամենեցուն , ոչ ինչ պիտի քեզ վկայութիւն 'ի մարդկանէ · եթէ խոտորեալ իցեմք 'ի քէն սրտի մտօք , զայն դու ինքնին քաջ գիտես , այսօր իսկ դատեա զմեզ ըստ մեղաց մերոց : Ապա եթէ հաստատուն կամք յուխտի սուրբ աւետարանիս , դու Տէր լեր մեր օգնական այսօր , և տուր զթշնամին ճշմարտութեան 'ի ձեռս մեր , զի արասցուք ընդ նոսա ըստ կամաց մերոց :

Զայս իբրեւ ասացին , ամենեքեան զգլուխ զգետնի հարկանէին · և ողջունեցան յաւետարանէն և յեպիս-

կոպոսայն: Իսկ մի ոմն 'ի նախարարացն որ անդր դիպեցաւ, էր 'ի նոցա խորհրդէ, և ոչ միաբանեաց ընդ նոսա 'ի մեծ վկայութիւնն. և անդէն առ ժամայն 'ի նոցունց 'ի տեղւոջն քարկոծեցաւ, և ահ մեծ անկաւ 'ի վերայ ամենեցուն:

Յայնժամ ամենեքեան 'ի նախանձ բարկութեան բրդեցան, մինչեւ ամենայն տեսողացն երիկամունքն դողային, որք առ ոչինչ համարեցան զպարգեւս արքունի, և առ ոտն հարին զհրամանս ահագինս: Ընթացան վաղվաղակի 'ի զէնս իւրեանց, վառեցան կազմեցան զգիշերն ամենայն, և ընդ ծագել արեգականն զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ 'ի բանակն արկանէին: Գունդըն առաջին յարեւելից կուսէ, և գունդն երկրորդ յարեւմտից կողմանէ, և գունդն երրորդ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ, շուրջանակի 'ի մէջ առեալ փակեցին զբազմութիւն բանակին. և զբազումս կոտորեցին, և զեւս բազմագոյնս կապեցին զերեւելի մարդիկ, և արկին 'ի բերդս ա-

մուրս ՟Է՟ խուրեանց իշխանութեամբ։ Եւ զառ և զապուռ զաւար բանակին 'ի մի վայր ժողովեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի։

Իսկ զմարզպանն ձերբակալ արարեալ, և միաբանէր ընդ նոսա երդմամբ՝ հաստատուն կալ յուխտին, զղջանայր զառաջին քակումն 'ի նոցանէ։ Անկանէր ապաշխարութեամբ յոտս սուրբ եպիսկոպոսացն, և աղաչէր խոստովանելով՝ զի մի՛ մերժեալ ընկեցի առ 'ի նոցանէ։ Կրկնէր և երեքկնէր զանսուտ երդումն առաջի բազմութեանն 'ի սուրբ աւետարանն, գրէր և կնքէր զերդումն և կապէր զաւետարանէն. և աղաչէր՝ զի յԱստուծոյ խնդրեսցի վրէժխնդրութիւնն, և մի՛ նոքա մարդկաբար սատակեսցեն զնա։ Իսկ նոքա թէպէտ և հաստատեալ գիտէին զնենգաւոր կեղծաւորութիւնն նորա, և թէ խաբէութեամբ դառնայ անդրէն 'ի հին մոլորութիւնն, ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել 'ի նա վասն առաջին յանցանացն, այլ սուրբ աւետարանին

թողլն 'ի դատապարտութիւն ։

Իսկ որք եկեալ էին յաւարի առնուլ զուրբ գանձս եկեղեցւոյն, ակամայ եդին զանձինս և զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն զօրացն. և եղծեալ ապականեցաւ հրաման թագաւորին ։ Եւ յաջողեալք զօրութեամբն Աստուծոյ՝ աղաղակէին և ասէին գոհանալով արք և կանայք և ամենայն ռամիկ բազմութիւնն. Պատրաստ եմք 'ի հալածել և 'ի մեռանել և յամենայն նեղութիւնս և 'ի չարչարանս վասն սուրբ եկեղեցեաց, զոր աւանդեցին հարքն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ գալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով վերստին ծնաք 'ի մի յոյս հաւատոցն մկրտութեամբ 'ի Քրիստոս Յիսուս. ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչարանօք և արեամբ նորոգել զանձինս ։ Քանզի հայր մեր՝ զուրբ աւետարանն գիտեմք, և մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ. մի ոք չար անջրպետ 'ի մէջ անկեալ՝ զմեզ քակեսցէ 'ի սմանէ ։

Ոչ երբէք այնուհետեւ առաւել տէր քան զծառայ, և ոչ ազատ փափկացեալ քան զգեղջուկ վշտացեալ. և ոչ ոք քան զոք նուաղեալ 'ի յարութենէ: Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց և ամենայն միաբանելոց 'ի Քրիստոս: Քանզի առ հասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան, և զմի ագան զրահս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի. միով զօտեաւ Ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս արք և կանայք:

Ընկեցեալ կայր այնուհետեւ ոսկի, և ոչ ոք առնոյր իւր առանձինն արծաթ. և արհամարհեալ առանց ագահութեան, անարգեալ պատուական հանդերձք առ 'ի զարդս մեծարանաց: Նա՛ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաչս իւրեանց ստացողին. տեսանէին զանձինս իւրեանց իբրեւ զմեռեալ դիակունս, և զիւրաքանչիւր գերեզմանս ինքեանք փորէին. և կեանք իւրեանց 'ի մահ համարեալ էին, և մահք իւրեանց անշուշտ կեանք:

Բայց այս բարբառ ստէպ ստէպ ընթանայր․ Քաջութեամբ միայն մեռցուք, զանուն և զոգիս եւեթ ժառանգեսցուք․ զի կենդանի իցէ 'ի մեզ Քրիստոս, որում դիւրին է միասանգամ նորոգել զմեզ 'ի հոգւոյ և զամենայն զյառաջագոյն զընջեցեալսն, և հատուցանել ըստ իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց ։

Զայս և առաւել քան զսոյնս խօսելով, և մխիթարելով զանձինս և զմիմեանս, դարձեալ միասանգամ զինուորքն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց, և աղօթականքն անդադար լինէին յաղօթս իւրեանց, և պահողքն ճգնէին 'ի պահս իւրեանց։ Զայնք պաշտօնէին 'ի տուէ և 'ի գիշերի անհաստ էին 'ի սուրբ սաղմոսն․ ընթերցուածք աստուածային կտակարանացն ոչ երբէք առնուին դադարումն յամենայն ժամ․ սոյնպէս և մեկնիչքն 'ի մխիթարութիւն երկնաւոր վարդապետութեանն ։

Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան 'ի վերայ բերդիցն և

ուանաց, զոր ունէին պարսիկքն 'ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին զբնակութիւնս նոցա: Առաջին զմեծն Արտաշատ հանդերձ ուանօք իւրովք. և առնուին զանմատոյց ամուրսն՝ զԳառնի քաղաքն, զԱնին, զԱրտագերս, և զաւանս իւրեանց. զԵրկայնորդան և զԱրհնին, և զաւանս իւրեանց. զԲարձրաբուղն, զԽորանիստն, զԾախանիստն, զանկածելի Ողականն, և ընդ նոսա և զաւանս իւրեանց. զԱրփանեալն, զՎանն աւան, ընդ նմին և զաւանն իւր. զԳուեալն և զԿապոյտն, զՈրոտն և զՎասակաշատն:

Զամենեսին զայս իւրաքանչիւր գեղիւք և ագարակօք, զօրօք և զօրագլխօք 'ի նմին ամի առեալ տապալեցին, և 'ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս ընչիւք և ստացուածովք, հանդերձ պատուական գանձիւք և նոցին սպասուք: Տապալէին քանդէին զշինուածս նոցա, և այրէին կիզուին զտունս պաշտօնարկնի և պաշտաման կրակի: Սր-

բէին զպղծութիւն կռապաշտութեանցն, և առնուին զկահ և զկազմածս ատրուշանացն, բերէին և դնէին 'ի սուրբ եկեղեցւոջն. և 'ի ձեռն սուրբ քահանայից նուիրէին 'ի սպաս տէրունական սեղանոյն: Եւ փոխանակ մնոտի պաշտամանցն՝ զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զփրկական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, և զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սըրբութեամբ. պաշտօնեայս և քահանայս 'ի տեղւոջն կացուցանէին: Ցուցով հաստատեալ խնդայր ամենայն երկիրն առ հասարակ:

Եւ մինչ դեռ յայսմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործ նահատակութեանն, երեւէր իմն 'ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի 'ի զօրացն Հայոց, յարեւելից կողմանէ աշխարհին, յարձակեցան ոմանք յԱտրպատական աշխարհն, և 'ի տեղիս տեղիս բազում վնաս արարին՝ առնլով և աւերելով և

քանդելով զբազում ատրուշանս ։

Իսկ որ 'ի մեծ ամուրսն անկանէին, խաչանշան արարեալ 'ի վերայ զօրուն յարձակէին . որ և երկու մեծամեծ բերդացն պարիսպքն առանց ուրուք մերձենալոյ անկեալ կործանեցան . մինչեւ ամենայն բընակչաց երկրին զահի հարեալ 'ի մեծ նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռօք զկրակատունս այրէին . ուրանալով զօրէնս մոգութեանն՝ խոստովանէին 'ի սուրբ աւետարանն ։

Եւ այլ մեծամեծ աջողութիւնք կատարէին 'ի ձեռն զօրականին . քանզի ուր ոչ էր ակնկալութիւն, եթէ զանուն Աստուծոյ ոք յիշեսցէ, արհաւիրք մեծ անկանէին 'ի վերայ նոցա . և ամենայն մարդ պատմէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս և զարմանալիս ։ Այնպէս և աստեղք 'ի յերկինս երեւէին յոյժ լուսալիր պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յառաջին բնութեանն ։ Եւ ամենայն տղայք աշխարհին իբրեւ զարս պատերազմողս խիզախէին ։

Եւ ահա յետ աւուրց բազմաց

եկն եհաս հազարապետն Աղուանից սուրբ եպիսկոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տագնապաւ փութացուցանէր զզօրսն առելով. Գունդ Պարսից, որ էր 'ի կողմանս աշխարհին Հոնաց, դարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր. և բազում եւս և այլ այրուձի որ 'ի դրանէ եկն: Եւ թող զայս ամենայն, այլ երեք հարեւր մոգ վարդապետս ածեալ ընդ իւրեանս, պատրաստեցին զաշխարհն, և զոմանս ոմանս յինքեանս արկին, և կամէին յեկեղեցին ձեռն արկանել. և հրամանաւ թագաւորին ստիպէին զամենեսեան և ասէին. Եթէ կամօք յանձն առնուք զօրէնսն, պարգեւս և պատիւս գտանէք 'ի նմանէ, և թողութիւն հարկացն յարքունուստ լիցի ձեզ. ապա թէ կամօք չառնէք, հրաման ունիմք 'ի դեօղս և 'ի քաղաքս շինել ատրուշանս, և զվռամական կրակն 'ի ներքս դնել, և կացուցանել մոգս և մոգպետս օրէնսդիր ամենայն աշխարհիդ: Եւ եթէ առամբակեալ ոք ընդդէմ դարձցի, ինքն

մահու պատուհաս ընդունի, և կին և որդիք այնպիսւոյն անաշխարհիկ եղեալ՝ յաքսորանս երթիցեն։

Իսկ գունդն Հայոց իբրև լուաւ զայս գոյժ դառնութեան, ոչ ինչ թուլացեալ լքան 'ի քաջութենէն. այլ դարձեալ համագունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն գուժաբեր հրեշտակացն, որ հասին առ նոսա։ Եւ միաբան քաջալերս առեալ՝ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի զնոսա պատիր խաբէութեամբ կալցեն, զի խափանեսցին 'ի չար կամացն, չձեռնարկել 'ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. և զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ 'ի մէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք ելս խնդրէին։

Յայնմ ժամանակի զմի ոմն 'ի մեծ նախարարացն, 'ի տոհմէն գնունեաց Ատոմ, Ձեպով առաքեցին յերկիրն արեւմտից ցուցանել զայս ամենայն խորհուրդ զչարիմաց թագաւորին արեւելից. միանգամայն և պատմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն, զոր գործովք կատա-

րեցին՝ առ ոտն հարկանելով զհրամանն ահեղ, և մեծապէս սաստկութիւն 'ի վերայ մոգացն հատուցանել. խնդրել 'ի նմանէ օգնականութիւն սատարութեան, և եթէ նա կամեսցի՝ նմա իսկ մտանել 'ի ծառայութիւն: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին զոր գրեցին առ Թէոդոս կայսր:

ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս բազում եպիսկոպոսակցօք իմովք և ամենայն զօրք Հայոց, Վասակ մարզպան և Ներշապուհ ռըմբոսեան հանդերձ սպարապետաւս և ամենայն մեծամեծ նախարարօքս՝ առ մեծանուն Թէոդոս կայսր, բազմասցի ողջոյն մեր առ քեզ և ամենայն զօրացքոյ, որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ ձերով տիրէք ծովու և ցամաքի, չիք ոք յերկրաւորացս՝ որ ձերում անարգել տէրութեանդ ընդդէմ դառնայցէ: Որպէս մեք իսկ ունիմք զանսուտ յիշատակարանսն զառաջինն նախնեացն ձերոց. ունելով զԵւրոպէ՝ անցին և տիրեցին և ա-

սիացւոց կողմանցն 'ի սահմանացն Սերայ մինչեւ 'ի կողմանս Գադերովնի, եւ ոչ ոք դտաւ ստամբակեալ եւ ելանել ըստ ձեռն նոցա :

Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ գտանէին մեծ եւ սիրելի զՀայոց աշխարհս անուանէին : Վասն որոյ եւ նախնին մեր Տրդատիոս յիշելով զառաջին սէրն ձեր, որ 'ի տղայութեան փախուցեալ 'ի հայրասպան մարդախողխող հօրեղբարցն իւրոց՝ ապրեալ սնաւ յերկրին Յունաց, եւ 'ի ձէնջ թագաւորեալ տիրէր հայրենի աշխարհիս, նոյնպէս եւ զհաւատսն որ 'ի Քրիստոս՝ ընկալեալ 'ի սուրբ եպիսկոպոսապետէն Հռովմայ, որ լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ. զոր եւ այժմ կամին 'ի մէնջ կորզել հանել խաւարասէր որդիքն արեւելից :

Եւ մեք 'ի ձեր քաջութիւն արութեանդ խիզախեալ, էր ինչ՝ որ ընդդէմ դարձաք նոցա հրամանացն, եւ բազում այն է՝ որ արդ առաջի պատրաստեալ եմք : Ընտրեցաք ըզմահ աստուածպաշտութեամբ քան

զկեանս ուրախութեամբ. եթէ դուք եւս 'ի ձեռն առջեւք զմեզ, ահա կրկին կենաց դիպեցաք և ոչ մի անդամ մահու: Եւ եթէ սակաւիկ մի հեղգայք, դուցէ բազում և այլ աշխարհաց հասանիցէ սաստ բոցոյ սորա:

Եւ իբրեւ յանդիման եղեն մեծի թագաւորին, և ընթերցան զգիր պաղատանաց Հայոց աշխարհին և զյիշատակարանան նախնեացն, բազում մատեանք 'ի մէջ եկեալ ընթերցան, որ զնոյն ուխտ հաստատութեան 'ի ներքս տանէին: Եւ մինչ դեռ երանելին Թէոդոս հարցանէր զամենայն սինկղիտոսն, և հնարս իրացն կամէր գտանել խաղաղութեամբ, և հոգ տանէր մեծաւ յօժարութեամբ, զի մի եկեղեցիքն արեւելից յափշտակեսցին յանօրէն հեթանոսացն, 'ի նմին ժամանակի անդէն վաղվաղակի հասանէր վախճան կատարածի կենաց նորա, և կարի չար խափան լինէր գործոյն օգնականութեան:

Եւ Թագաւորէ փոխանակ Նորա Մարկիանոս կայսր, և 'ի ձեռն վատթար արանց խրատտուացն իւրոց ծառայիցն, Անատոլեայ՝ որ սպարապետն էր. և Եփղարիոս ասորի, երկոքեան անարգք և վատթար արանց, միանգամայն և անաստուածք. 'ի նոցա բանս եղեալ Թագաւորին, ոչ կամէր անսալ միաբան ուխտին հաւատոյ, որ ամենայն ուժովն իւրեանց ընդդէմ՝ կացեալ էին չարութեանն հեթանոսաց: Իսկ անարիս այս լաւ համարէր պահել զուխտն հեթանոսաց վասն մարմնական խաղաղութեան, քան պատերազմակից լինել ուխտին քրիստոնէութեան: Վասն այսորիկ փութացաւ արձակեաց դեսպանս առ Թագաւորն Պարսից զնոյն Եփղարիոսն, և եմուտ ընդ նմա յուխտ հաստատութեան՝ ձեռնթափ լինել 'ի զօրացն Հայոց զօրու և զինու և ամենայն օգնականութեամբ:

Եւ իբրև այսպէս հաստատեցաւ, և հաստատ օգնականութիւն յուսոյ նոցա 'ի մարդկանէ, դարձեալ սուրբ

եպիսկոպոսքն քաջալերել սկսան զանձինս և զօրսն Հայոց։ Թէպէտև Հայէին յիւրեանց սակաւութիւնն և յերկոցունց Թագաւորացն միաբանութիւն, ոչ ինչ վատասրտեալ դողային, այլ ըստ առաջին ուխտին խիզախէին և ասէին. Պատրաստ եմք 'ի սպանանել և 'ի մեռանել. գիւրին է Աստուծոյ սակաւուք զբազմաց գործ գործել, և անարգօք զմեծամեծ իրս կատարել։

Թէպէտ և ոչ ունէին Թագաւոր առաջնորդ, և ոչ արտաքուստ օգնական զօք յօտարաց, սակայն անձանց առաքինութեամբ և սուրբ վարդապետաց միխթարութեամբ համագունդ ամենայն զօրօք նախարարացն յիւրաքանչիւր տանէ 'ի մի վայր գային հասանէին վաղվաղակի. բազում և այլ այրուձի, որ յարքունի տանէ անտի էր։ Եւ զամենայն զօրսն յերիս գունդս բաժանէին։ Զգունդն առաջին տային ցՆերշապուհ ռըմբոսեան, և գումարէին զնա պահապան աշխարհին, մերձ 'ի սահմանս Ատրպատական

աշխարհին ։ Եւ զգունդն երկրորդ-տային 'ի ձեռն Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս Վրաց 'ի վերայ մարզպանին Ճորայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Աղուանից ։ Իսկ զգունդն երրորդ-տային 'ի ձեռս Վասակայ իշխանին Սիւնեաց, որ ոչ 'ի բաց կացեալ էր յուխտէն հեթանոսաց ըստ ներքին խորհրդոցն իւրոց ։

Ընտրեաց և առ ընդ իւր զորոց գիտէր զթուլութիւն հաւատոց նոցա․ զիշխանն Բագրատունեաց զօրօք իւրովք, զիշխանն Խորխոռունեաց զօրօք իւրովք, զիշխանն Ապահունեաց զօրօք իւրովք, զիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք, զիշխանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք, զիշխանն Գաբեղենից զօրօք իւրովք, զիշխանն Ուրծայ զօրօքն իւրովք ։ Եւ զայլս բազում զօրս յարքունի տանէն արկ յինքն, և զսեպուհս ոմանս յայլմէ տոհմէ ։ Եւ խորամանկ խաբէութեամբ դարանամուտ լինէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, 'ի պատճառս կեղծաւորութեան՝ ե-

Թէ ընդ Ճապուկ անդր անցանէ 'ի վերայ գնդին Պարսից՝ հալածականս առնել յաշխարհէն Աղուանից:

Իսկ նա յամրածածուկ հաւաքոցէն Ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից. Ահա աւադիկ քակեցի զմիաբանութիւն ուխտին Հայոց, և ընդ երիս կողմանս զգունդն քակեալ բաժանեցի: Զգունդն առաջին հեռացուցի 'ի կողմանս Հերայ և Զարաւանդայ. և գունդս երկրորդ ընդ իմով ձեռամբ է, որոց ոչ ինչ տամ թոյլ առնել զօրաց արքունի: Եւ զայլ ամենայն, որ այլ կուռ յաշխարհի աստ գտանէր, ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս: Բայց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ յԱղուանս՝ սակաւաձեռն և ոչ բազմաթիւ: Եւ համարձակ ընդ առաջ նորա, և մի զանգիտեր ամենեւին տալ պատերազմ. գիտեմ՝ զի 'ի պարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ:

Զայս գրեաց և եցոյց մարզպանին, որում անունն էր Սեբուխտ:

Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն զքաջալերս 'ի Վասակայ, և ստուգեալ հաստատեաց 'ի միտս իւր, եթէ սակաւաձեռն գնդաւ գայ սպարապետն Հայոց 'ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց 'ի կողմանս Ճորայ. այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, և փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն Կուր անուն. և պատահէր նմա մերձ 'ի սահմանս Վրաց հանդէպ Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թագաւորաց Աղուանից: Անցանէր բաւանդակէր ամենայն զօրօք իւրովք. ռազմ արարեալ զբոլոր մեծութիւն դաշտին 'ի ներքըս փակէր, զինեալք և վառեալք ամենայն պատրաստութեամբ 'ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց:

Իսկ քաջն Վարդան և ամենայն զօրքն, որ ընդ նմա էին, իբրեւ տեսին զբազմութիւն պատրաստութեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն, թէպէտ և կարի յոյժ նուազունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտե-

ցի՛ն առ յոյժ բազմութենէն, այլ հաստատակ միաբանեցին և համբարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին և ասէին. Դատեա, Տէր, զայնոսիկ՝ որք դատին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ, որ մարտնչին ընդ մեզ. զինու և ասպարաւ քով օգնեա մեզ: Շարժեա և դողացո զգունդագունդ բազմութիւն անօրինացս. ցրուեա և վանեա զչար միաբանութիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փրկական մեծի նշանիս, և տուր 'ի ձեռն սակաւուցս զքաջութիւն յաղթութեան 'ի վերայ անհնարին բազմութեանս: Ոչ 'ի պարծանս անուն փառաւորութեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք՝ յագահութիւն ընչասիրութեան զանցաւոր մեծութիւն կապտելոյ, այլ զի ծանիցեն և գիտացեն ամենեքեան այնոքիկ՝ որ հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց և մահու, և 'ի ձեռս քո է յաղթութիւն և պարտութիւն: Եւ մեք պատրաստ եմք 'ի մեռանել վասն

քո սիրոյդ . և եթէ սպանանել ես համանէ զնոսա , եղիցուք վրէժխնդիրք ճշմարտութեանն :

Եւ զայս ասելով՝ խումբ արարեալ յարձակէին , և զաջ թևուն բեկեալ՝ զձախոյ կողմամբն արկեալ , և սրոյ ճարակ զամենեսեան տային ընդ երեսս դաշտին , և փախստական առնէին մինչև յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն Լոփնաս գետոյ : Ուր ընդդէմ դարձեալ թագաւորազանց ոմանց բաղասական արքայի , ընկեցին զոմն 'ի ձիոյ 'ի նախարարաց Հայոց , 'ի դընդէն գլխաքսենից զՄուշ սպանին , և զԳազրիկ վիրաւորեցին :

Յայնմ տեղւոջ դէտ ակն 'ի վեր ամբառնայր Արշաւիր արշարունի , գոչէր առիւծաբար և յարձակէր վարազաբար , հարկանէր և սատակէր զՎուրկն .քաջ զեղբայր թագաւորին Լփնաց , և զբազում համհարզս նորին ընդ նմին սատակէր : Եւ այնպէս ամենեքեան առ հասարակ այր զախոյեան իւր յերկիր կործանէր : Եւ առ յոյժ յան-

գունդն յարձակմանն՝ յոլովագոյն այն էր զոր գետամոյնս առնէին քան զանկեալսն որոյ 'ի ցամաքի : Ի բազմութենէ դիականցն անկելոց՝ յատակ ջուրք գետոյն յարեան դառնային, և ոչ գտանէր ոք ամենեւին 'ի նոցանէ ապրեալ և թաքուցեալ յանտառախիտ մայրիս դաշտացն : Բայց մի ումն 'ի զօրականէ թշնամեացն՝ զինու հանդերձ ելեալ 'ի նիւս երիվարին անցանէր ընդ մեծ գետն, մազապուր պրծեալ 'ի պատերազմէն՝ գոյժ տանէր 'ի մնացեալ բուն բանակն, որք փախստական անկանէին 'ի մեծ շահաստանն :

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարելով զմեծ գործ պատերազմին, դիակապուտ դառնային, ժողովէին զբազում աւար բանակին, և կողոպտէին զանկեալ դիակունսն. և կուտէին բազում արծաթ և ոսկի, զզէնս և զզարդս զարի արանց և զքաջ երիվարաց :

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քաջութեամբ 'ի վերայ բերդիցն և քաղաքացն, զոր ունէին պարսիկքն

յաշխարհին Աղուանից . հզօրապէս մարտնչելով և այրելով զամուրս արգելանաց նոցա, և զերամս երամս մոգացն՝ զոր պատրաստական ածեալ աշխարհին գայթակղութիւն, ուր և գտանէին յամուրս ամուրս վայրացն, սրոյ ճարակ տուեալ՝ գնէին գէշ թռչնոց երկնից և գազանաց երկրի : Սրբէին զաւեղիսն յամենայն պղծագործ զոհիցն, և փրկեալ ազատէին զեկեղեցիսն յանհնարին նեղութենէն :

Եւ բազումք 'ի նախարարացն Աղուանից և յամենայն շինականացն, որք վասն անուանն Աստուծոյ ցրուեալ և վտանեալ էին յամուրս լերանց Կապկոհի, իբրև տեսին զաջողութիւն գործոյն՝ զոր կատարէր Աստուած 'ի ձեռն գնդին Հայոց, գային ժողովէին և նոքա, և խառնէին 'ի զօրս նոցա . և միաբանք և հաւատարիմ կցորդք լինէին գործոյն նահատակութեան : Խաղային գնային այնուհետև 'ի վերայ պահակին Հոնաց, զոր ունէին բռնութեամբ սպարսիկքն . առնուին

քանդէին զպահակն . և կոտորէին զզօրսն՝ որ 'ի ներքս բնակեալ էին . և զգուռնն տային 'ի ձեռն Վահանայ , որ էր յազգէ Թագաւորացն Ալուանից : Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ ոք անկեալ վիրաւորեցաւ ամենեւին 'ի նոցանէ , բայց 'ի միոյ երանելոյ որ կատարեցաւ նահատակութեամբ 'ի մեծ պատերազմին :

Եւ անդէն 'ի նմին տեղւոջ զայրն՝ որում զգուռնն յանձն տարին , զնոյն դեսպանս արձակեցին յաշխարհն Հոնաց , և 'ի բազում յայլ ազգս բարբարոսաց , որ համագործք էին Հոնաց աշխարհին , բանս դնել ընդ նոսա և ուխտ հաստատել՝ անքակութեամբ ունել զմիաբանութիւնն : Իսկ նոքա իբրեւ զայն ամենայն լուան , փութապէս փաղփաղակի հասանէին 'ի տեղին , և ականատեսք լինէին գործոյն յաղթութեան: Եւ ոչ ինչ յապաղեցին երդմամբ յուխտ մտանել ըստ կարգի իւրեանց օրինաց , յանձն առին և զերդումն քրիստոնէից՝ պահել ընդ

նոսա հաստատութեամբ զմիաբանութիւն։

Իսկ իբրեւ զայս կատարեցին եւ արարին իւրեանց մեծապէս հաստատութիւն, եւ դեռ անդէն 'ի տեղւոջն զետեղեալ էին խաղաղութեամբ, գուժկան հասանէր յաշխարհէն Հայոց, զճակատ հարեալ եւ զօձիս պատառեալ վասն ապստամբին Վասակայ. յետս կացեալ յուխտէն քրիստոնէութեան եւ աւերեալ զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մանաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կայեանք զօրացն էին, զԳառնին եւ զԵրամօնս եւ զԴրաշանակերտն՝ զմեծ դաստակերտն, ըզՎարդանաշատն եւ զամուրն Օշական, զՓառախոտն, զԱրդեանն, զՁողկերտն աւան եւ զբերդն Արմաւրի, զԿուաշն աւան, զԱրուճն, զԱշնակն եւ զամենայն տուն Արագածու, եւ զնահանգն Արտաշատու եւ զԱրտաշատն ինքնին գլխովին, եւ զամենայն գեւղս եւ զաւանս՝ որ շուրջ զնովաւ էին, աւեալ աւերեալ եւ հրձիգ արարեալ, եւ զա-

մնեցուն ձեր ղընտանիս փախուցեալ մերժեալ յիւրաքանչիւր բնակութենէ։

Զեռն արկեալ և 'ի սուրբ եկեղեցիսն, տարեալ և զսուրբ սպաս եկեղեցւոյն սեղանոյ. դերի վարեալ ղընտանիս քահանայից, և զնոսին կապեալ և եդեալ 'ի բանդի. և ինքն սփռեալ տարածեալ ասպատակաւ աւերէր զերկիրն ամենայն: Եւ զունդն՝ որ էր 'ի կողմանս Ատրպատականի, ոչ ժամանեաց ձեռն տալ 'ի միջոց աշխարհին: Եւ զօրքն՝ որ անդ մնացեալ էին, խոյս տուեալ յանօրինէն մերժեցան յեզր աշխարհին, և դեռ պահեն ընդ ձեզ զուխտ միաբանութեան սիրոյն Քրիստոսի: Բայց այն որ ընդ նմայն էին, են ոմանք՝ որ փախեան յիւրաքանչիւր տեղիս, և բազումք այն են՝ որ զհետ մոլորեցաննորա ամբարշտութեանն։

Զու արարեալ 'ի տեղւոջէ անտի դառնալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ ամբոխով և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ, և անտրտում ուրախութեամբ երգս 'ի

բերան առեալ և առէին ձայնիւ. խոստովան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա. ո եհար զազգս մեծամեծս և սպան զիշխանս հզօրս, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա: Եւ զայս սաղմոսս երգելով մինչեւ 'ի վախճան կատարեալ աղօթիւք փառատրութիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցանէին: Անդ յանձանձէր ածէր զօրավարն զկայ և զմնաց զօրականին առաջապահօք և վերջապահօք, կողմնապահօք ողջ և առողջ հասուցեալ յաւուրս երեսուն մերձ 'ի սահմանս հայրենի աշխարհին:

Ազգ եղեւ ուրացեալն Վասակայ և իշխանացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն նահատակութեան գնդին Վարդանայ յաշխարհին Աղուանից, և միաբանութիւնն եւս Հոնաց: Մինչ չեւ յանդիման եղեալ էին միմեանց, զգիշեր մի օգնական գտեալ նորա՝ փախստեայ անկանէր յամուրս իւրոյ աշխարհին. և այնպէս տագնապաւ մերժեցաւ, զգերի և զա-

ւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ գաւառէ, ակամայ զիւրն եւս 'ի վերայ եթող և փախեաւ:

Եւ քանզի ժամանակ ձմերայնւոյ հասեալ էր, և զռոճիկս՝ թշնամեաց գնդին հարեալ էր, ոչ կարէր զմիով տեղեաւ համագունդ զզօրսն գարմանել. այլ սփռէր տարածանէր ընդ գաւառս գաւառս աշխարհին առ 'ի հանգիստ ձմերոցին: Պատուէր հրամանի տայր պատրաստական լինել կազմութեամբ առ ժամանակ գարնայնոյն: Եւ զսակաւս 'ի գընդէն յաւագ նախարարացն գործակից իւր թողեալ, բռնանայր 'ի վերայ՝ ունելով զթագաւորանիստ տեղին:

Եւ գունդս գունդս արձակէր յաշխարհն Սիւնեաց, առնոյր և աւերէր զբազում գաւառս. և այնպէս 'ի նեղ արկանէր զնա և զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էր, զի զէշս և զձիս մեռելոտիս առ սովոյն վտանգի անխտիր ուտէին: Եւ բազում հարուածս հասուցանէին 'ի վերայ ուրացելոյն. մինչեւ ժողով սուրբ

եպիսկոպոսացն և ամենայն ուխտ քահանայութեանն զառնապէս արտասուս իջուցանէին 'ի վերայ չարաչար վշտացելոցն, որ բոկ և հետի վարէին զորս և զկանայս փափկասունս, և բազում տղայք զքարի հարեալ ընկեցան յանցս ճանապարհաց:

Իբրեւ այս ամենայն աջողութիւն լինէր երկիւղածացն Աստուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք և երիցունք պատուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն ամիսն քաղոց պահօք և աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստուած, և զտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել 'ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, զի անխափան կացցէ մեծ յիշատակարանս այս ընդ աստուածային անանց տօնին: Եւ զսոյն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ, որ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երեւեցաւ, գրեցին սուրբ եպիսկոպոսունքն և ետուն տանել յաշխարհն Յունաց 'ի մեծ քաղաքն առ սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն. զի և

նոքա աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, որպէս ակնաքս 'ի նմին և կատարեսցուք:

Եւ զոմն յառաջին կարգելոյ պարսկաց լուծեալ և ածեալ զառաջեաւ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա և ցուցանէին զամենայն վնասն որ եղեւ, կամ աշխարհացն աւերելն, կամ զօրացն արքունի հարկանելն, և կամ որ այլ իրք առաջոյ լինելոց էին: Եւ իբրեւ զայս ամենայն բովանդակ ցուցին նմա, միաբան լինէր ամբաստանութիւն երկոցունց կողմանցն՝ զառաքինեացն և զյետս կացելոց. որպէս զուր և տարապարտուց նեղեաց զնոսա՝ 'ի հայրենի օրինացն յետս կալ, և զխաբէութիւն ապստամբին Վասակայ, որպէս Հայոց բանիւ խաբեաց զթագաւորն, յանձն առնուլ զմոգութիւն. իբրեւ չէր ուրուք ընդ նմա բանս եդեալ, նա յանձնէ սուտակապաս լինէր:

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն իմացուցին, արձակեցին զնա հրեշտակութեամբ յաղերս ապաքանութեան և

'ի հնարս հայթայթանաց , թերեւս կարացեն զեղբարս իւրեանց 'ի նեղութենէն գողանալ : Այլ առ նա՝ անօրէնն Վասակայ դուժկանքն յառաջագոյն հասեալ էին , պատմել զաղէտս տարակուսանացն , որ անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի ․ և ամենայն ամբաստանութիւնն 'ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր : Քանզի այն իսկ կամք էին անօրինին , եթէ զմիաբանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ 'ի նախարարացն ․ և զայս ոչ էր տեղեկացեալ տակաւին , եթէ հոգի և մարմին բաժանիցին առ ժամանակ մի՝ գոյ տեսանել 'ի բնութեանս , այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մտեալ է՝ այամ անհնար է լինել :

Արդ երթեալ այլն 'ի տեղի ձմեռոցին , պատմեաց զայս ամենայն յականջս թագաւորին , շարժեալ դողացոյց , որ և յամենայն զօրութենէն պակասեալ գտաւ ․ մանաւանդ զի յարեւելից պատերազմէն կորակոր և ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ : Իբրեւ տուգեալ հաս֊

տատանեաց 'ի վերջին հրեշտակէն որ է հաս առ նա , զամենայն մնաս զիւր գործոցն զխորհրդակցօքն արկանէր։ Եւ անդէն շիջանէր 'ի բազմաբոցբոր-բոքմանէն . քանզի խցաւ բերան չար խրատտուացն , որ անդադար յոր-դորէին զնա 'ի գործ դառնութեան։ Խոնարհեցաւ 'ի բարձր հպարտու-թենէն , և զվայրենացեալ սիրտն դարձոյց 'ի մարդկային բնութիւն . հայեցաւ և ետես զինքն լի տկարու-թեամբ . գիտաց եթէ զամենայն զոր կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել ։ Վաղն այնորիկ և դադարեաց յան-դուգն յարձակմանէն , և լռեցոյց զմոլեգնոտաբար գոչումն ։

Եւ որ մեծաձայն բարբառով ո-րոտայր , և եւս ահագին հրամանօքն զհեռաւորս և զմերձաւորս դողա-ցուցանէր , սկսաւ քաղցր և աղերս բանիւք խօսել ընդ ամենեսեան և ասել . Զինչ ինչ մնաս գործեալ է իմ , և կամ զո՞ր յանցս յանցու-ցեալ կամ առ ազգս կամ առ լե-զուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր ։ Ո՞չ ահա բազում ուսմունք են յաշ-

խարհիս Արեաց, և իւրաքանչիւր պաշտամունք յայտնի են. ո՞ երբէք նեղեաց ոնդեաց դարձուցանել 'ի մի օրէնս միութեան. մանաւանդ վասն օրինաց քրիստոնէութեանն, որպէս հաստատուն և ճշմարիտ կա-ցեալ են յիւրեանց դենին, նոյնպէս և առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտան նոքա երեւեալ են: Եւ բիծ իսկ ոչ կարէ ոք գնել ընտրեալ օրի-նաց նոցա. այլ զոյգ և հաւասար համարիմ դենիս մազդեզանց, որ-պէս և յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք, զոր ես ինձէն իսկ յիշեմ առ հարքն իմով՝ որ նըս-տէր 'ի մեծ գահոյս յայսմ:

Յորժամ սկսաւ անդաճել և քննել զամենայն ուսմունս և հաւա-տոութեամբ 'ի վերայ եհաս, ա-ռաւել վեհ գտանէր զօրէնս քրիս-տոնէից քան զամենեցուն. վասն այսորիկ մեծարեալք և պատուեալք շրջէին 'ի դրան արքունի, և առա-տաձեռն պարգեւօք երահիկք լի-նէին 'ի նմանէ, և համարձակու-թեամբ շրջէին ընդ ամենայն երկիր:

նա և որ գլխաւորքն էին քրիստոնէից, զոր և եպիսկոպոս անուանեն, ընծայից և պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա, իբր հաւատարիմ ոստիկանս։ Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարզսն, և ոչ երբէք սխալ լինէր 'ի մեծամեծ իրացն արքունի։

Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ձանձրացուցէք զլսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն։ Տեսէք՝ զի ետուք գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն վնասք մեծամեծք 'ի սահմանսն 'ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց։ Եւ մեք դեռ 'ի հեռաւոր Ճանապարհի, և ոչ մի ինչ գործ 'ի պատերազմիս 'ի գլուխ երթեալ, և դուք աստէն յիմում տանս յարուցէք 'ի վերայ պատերազմ, որոյ չարագոյն եւս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն։

Զայս ամենայն և առաւել քան զայն խօսէր ընդ ամենայն աւագանին, և զվնասս յանցանացն արկա-

նէր զմոգպետան և զմոգջն։ Եւ ամենայն մզրուկքն և պատուական նախարարքն, որ նստէին յատենին և ունկն դնէին յեղեղուկ լեզուի նորա, ամաչեցեալ կորանային և ընդ երկիր աչնուլին, և զգլուխ 'ի վեր ոչ կարէին համբառնալ։

Բայց սակաւք 'ի նոցանէ զմիտս հաճելով՝ ասէին զայս․ Այո, արքայ քաջ, այդ այդպէս է որպէս ասացերդ, և արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել․ չիք ինչ այն, որ ընդ քո կամօք արտաքս կարէ ելանել․ զի տուեալ է քեզ աստուածոցն, զի զամենայն զօր և կամիս, կարես առնել։ Մի՛ նեղեալ տագնապիր յանձն քո և հարկաներ զմիտս մեր ամենեցուն․ Թերեւս և դեռ լիցեն հնարք իրացն կատարածի։ Երկայնամիտ լեր և համբերութեամբ թողացո՛ մարդկանդ անդրէն զքրիստոնէութիւն, և դոքօք զապստամբսն ածցես 'ի հաւանութիւն։

Հաճոյ թուեցաւ բանքն առաջի Թագաւորին․ և անդէն վաղվաղա-

Նա և որ գլխաւորքն էին քրիստոնէիցն, զոր և եպիսկոպոս անուանեն, ընծայից և պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա, իբր հաւատարիմ ոստիկանս: Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարզսն, և ոչ երբէք սխալ լինէր 'ի մեծամեծ իրացն արքունի:

Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ձանձրացուցէք զլսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն: Տեսէք՝ զի ետուք գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն վնասք մեծամեծք 'ի սահմանս 'ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց: Եւ մեք դեռ 'ի հեռաւոր Ճանապարհի, և ոչ մի ինչ գործ 'ի պատերազմիս 'ի գլուխ եբերեալ, և դուք ատէն յիմում տանս յարուցէք 'ի վերայ պատերազմ, որոյ չարագոյն եւս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն:

Զայս ամենայն և առաւել քան զայն խօսէր ընդ ամենայն աւագանին, և զվնաս յանցանացն արկա-

նէր զմոգպետսն և զմոգսն : Եւ ամենայն մլրուկքն և պատուական նախարարքն, որ նստէին յատենին և ունկն դնէին յեղեղուկ լեզուի նորա, ամաչեցեալ կորանային և ընդ երկիր աչնուէին, և զգլուխ 'ի վեր ոչ կարէին համբառնալ:

Բայց սակաւք 'ի նոցանէ զմիտս հաճելով՝ ասէին զայս. Այր, որքայ քաջ, այդ այդպէս է որպէս ասացերդ, և արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել. չիք ինչ այն, որ ընդ քո կամաց արտաքս կարէ ելանել. զի տուեալ է քեզ աստուածոցն, զի զամենայն զօր և կամիս, կարես առնել: Մի՛ նեղեալ տագնապիր յանձն քո և հարկաներ զմիտս մեր ամենեցուն. Թերեւս և դեւր լիցեն հնարք իրացն կատարածի: Երկայնամիտ լեր և համբերութեամբ թողացո՛ մարդկանդ անդրէն զքրիստոնէութիւն, և դոքօք զապստամբսն ածցես 'ի հաւանութիւն:

Հաճոյ թուեցաւ բանքն առաջի թագաւորին. և անդէն վաղվաղա-

կի կոչէր զառաջնեաւ յամենայն ազգացն որ ունէին զքրիստոնէութիւնն, որ 'ի զօրու նորա էին, և բունաբար արգելեալ էր զնոսա, զի մի ոք իշխան լիցի յանդիման պաշտել զԱստուած. քանզի որ ընդդէմ կացին, չարչարեաց և արգել 'ի նոցանէ զպայմանի պաշտօնն, և ոմանց ոմանց ականջ երկիր ետ պատանել արեգականն, և նստոյց 'ի տուգ տրտմութեան զամենայն զօրականն:

Իսկ այն օր հրամայէր անդրէն համարձակութեամբ ըստ առաջին կարգին հաստատուն կալ յօրէնս քրիստոնէութեանն: Իսկ որք յանցաւորքն էին, ոչ կամէին վաղվաղակի առանց մեծի ապաշխարութեանն գալ և խառնել 'ի կարգ քրիստոնէութեան. հրամայէր թագաւորն՝ զի բունի կալցին և տարցեն յեկեղեցին իւրեանց: Եւ երիցանցն համարձակէր, որպէս զկարգ և զիտիցեն՝ ըստ կարգին իւրեանց արտացեն: Եւ զհատեալ ռոճիկն կարգէր անդրէն իւրաքանչիւր, և զար-

գեղեալ բազմականեան 'ի նոցանէ՝ 'ի տեղի հրամայէր մատուցանել, և հանապազորդ յալքունիս մատնել ոչ արգելույր զնոսա. և զամենայն որ զխարդ և կարգեալ էին յառաջագոյն՝ անդրէն յօրինէր: Խոնարհէր և խօսէր ընդ նոսա սիրով ըստ առաջին սովորութեանն:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն արար և կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հրովարտակս առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վասն քրիստոնէից. Եթէ 'ի կապանս ոք կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լիցի. և եթէ ինչք ուրուք յափշտակեալ իցեն, դարձցին անդրէն: Այնպէս և երկիրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարգեւականք և եթէ քսակագինք, և հանեալ ուրուք իցէ, հրամայեցաք զի դարձցին: Եւ իբրեւ այսմ ամենայնի զնոսա տեղեակ առնէր, խընդրէր 'ի նոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկիրն Հայոց, և երդմամբ յուխտ մտանէր առաջի նոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն

մեծամեծաց խորոց, եթէ ոչ ինչ յիշեցից ամենեւին զքէն մխիժուցն խնդրելոյ: Որպէս ունէիք յառաջ Ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետեւ առաւել կալարուք. բայց միայն 'ի ծառայութենէ մերմէ մի ելանէք:

Զայս ամենայն գրէր և ցուցանէր յերկրին Հայոց և 'ի բազում յայլ աշխարհս, որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեանն. և ինքն գաղտ խորամանկեալ փութացեալ դեսպանս առաքէր առ Մարկիանոս կայսր: Նա իբրեւ ստուգեալ ճըշմարտեաց, եթէ Հռոմք 'ի բաց կացին ձեռնտու լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեան և ոչ այլ իրօք, դարձեալ անդրէն 'ի նոյն յառաջին կարծիս մոլորութեանն շրջեցաւ: Զի յաջողութեան իրայն 'ի ձեռն խորոց պաշտօնէիցն հրամայէր. և այնպէս ածէր զմտաւ, եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեսցէն զամենայն:

Իսկ Հայք թէպէտ և ընկալան զգիրն խաբեբայ ողոքանաց թագա-

ւորն, որ 'ի վերոյ ունէր զաւետիս կենաց և 'ի ներքոյ զդառնութիւն մահու, զարմացեալ էին ընդ թերի խորհուրդն, ասէին ցմիմեանս. քանի՛ վեր է խորամանկ խաբէութիւն նորա, զի երկիցս և երիցս ըղձփորձ առեալ կշտամբեցաւ, և ոչ ամաչէ: Եւ անդէակ եղեալ մերոյ անքակ միաբանութեանս, տակաւին լրբի և լկնի, զհետ մտեալ կամի զմեզ լքուցանել:

Իսկ հաւատացո՞ւք անհաստատ հրամանի նորա. զո՞ր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս, որ են յաշխարհին Պարսից: Զի որ ինքն իւր չար է, այլում բարի ոչ կարէ լինել. և որ ինքն ընդ խաւար գնայ, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով: Որպէս զի չէք յանիրաւութենէ արդարութիւն, այսպէս 'ի ստութենէ ճշմարտութիւն. սոյնպէս և 'ի խռովասէր մտաց ակնկալութիւն խաղաղութեան:

Այլ մեք ապրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ, և հաստա-

տեսալք հաւատովքն 'ի յոյսն Քրիստոսի, որ եկն և էառ 'ի սուրբ կուսէն զմարմին մերոյ բնութեանս, և միացեալ անբաժանելի աստուածութեամբն՝ ընկալաւ զչարչարանս մերոյ մեղաց 'ի յիւր մարմինն, և նովին խաչեցաւ և թաղեցաւ և յարուցեալ երեւեցաւ բազմաց, և վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ հայր իւր, և նստաւ ընդ աջմէ զօրութեանն, զայն հաւատամք Աստուած ճշմարիտ, և նմին ակն ունիմք, որ փառօք հօր և զօրութեամբ գայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս, և նորոգել զհնութիւն արարածոց, առնել համառօտս յաւիտենից 'ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց:

Ոչ պատրիմք իբրեւ զոլայ, և ոչ մոլորիմք իբրեւ զանտեղեակս, և ոչ խաբիմք իբրեւ զտգէտս. այլ պատրաստ եմք ամենայն փորձութեանց: Եւ աղաչեմք զԱստուած, և անդադար խնդրեմք 'ի բազում ողորմութենէ նորա, զի յորում սկսաք, 'ի նմին և կատարեսցուք

քաջութեամբ, և ոչ վատութեամբ։ Զի արդ արեւելք և արեւմուտք գիտացին զձեր աստուածամարտ լինել, և զմեզ 'ի զուր սպանանել 'ի վերայ ամենայն վաստակոցն մերոց։ Վկայեն մեզ երկինք երկնաւորօք և երկիր երկրաւորօք, եթէ չեմք ինչ մեղուցեալ 'ի միտս մեր անգամ. և 'ի վերայ պարգեւաց և բարիս առնելոյ մեզ՝ զճշմարիտ կեանս կամիք հանել 'ի մէնջ, որում չէք հնար, և այլ մի լիցի։

Իսկ արդ հաւատացուք անարժան բերանոյ նորա, որ ստիպէր չարաչար յուրացութիւն, և այսօր աւանց մի ինչ բարիս գործելոյ լինիցի նա քարոզիչ աւետեաց։ Եւ որ հայհոյէրն զՔրիստոս, և ուրացուցանէր 'ի նմանէ զհաւատացեալս, այսօր ակամայ խոստովանութեանն ոչ կարեմք վաղվաղակի յանձն անուլ։ Եւ որ երդնոյրն 'ի սնոտի պաշտմունս իւրոյ մոլորութեանն, անցուցանել զամենայն չարչարանս ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ, արդ եկեալ գողանալով գոհութիւն մա-

տուցանէ. և այնու կամի զամենայն չարութիւն խուր 'ի մեզ հեղուլ: Ոչ այգմ հաւատամք, և ոչ զուսս հրամանդ յանձն առնումք:

Խակ նա իբրեւ գիտաց, եթէ ոչ կարեմ քակել զհաստատութիւն միաբանելոցն, յայնժամ քակեաց յինքենէ զծերն ըն դառնութեամբ, յորում հանդուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, և բաղում դործեալ էր նորա նախճիրս. որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր 'ի ման֊կութենէ անարատ մարմին սրբոց, և ըմպելի անյագութեան նորին՝ ա֊րիւն անմեղացն: Յաւելոյր եւս 'ի վերայ չարութեան նորա և զիւրմա֊հաբեր հրամանն. գունդս գունդս յամենայն աշխարհացն գումարէր ընդ նմա, և բաղում երամակս փղաց յղէր ընդ նմա:

Հասեալ մերձ 'ի սահմանս Հայ֊ոց, մտանէր 'ի քաղաքն Փայտակա֊րան, և զզօրսն ամենայն սփռէր տա֊րածանէր շուրջ զքաղաքաւն առ 'ի դդուշութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն: Եւ

յամուր ողջն մնեալ հին վիշապն չարաթոյն, և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թաքուցանելով յաներկեղութիւն, հեռաւորացն ահագին ձայնիւ սաստէր, և 'ի մերձաւորսն իբրեւ զօձ սողալով փչէր։ Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պարսից, որում անունն էր Միհրներսեհ. և չէր ոք ամենեւին, որ իշխէր ընդ ձեռն նորա ելանել։ Եւ ոչ միայն մեծամեծք և փոքունք, այլ և ինքն թագաւորն հրամանի նորա անսայր. որոյ և ձախող իրացն իսկ բուռն հարեալ էր նորա։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

Վասն երկպառակութեանն Իշխանին Սիւնեաց և անօրէն ընկերաց իւրոց։

ՄԻՆՉԵՒ ցայս վայր ոչ ինչ կարի զանգիտէի պատմել զհարուածս ազգիս մերոյ, որ յարտաքին թշնամեացն ճշմարտութեանն չարաչար յարեան 'ի վերայ մեր. որք սակաւագոյնք հարին զմեզ, և յոլովագոյնք հարեալ գտան 'ի մէնջ. քանզի դեռ եւս միաբանք և հաւասարք էաք։ Թէպէտ և ոմանք 'ի ծածուկ ունէին զերկմտութիւն նենգութեանն, սակայն յայտ արտաքնոցն ահաւոր երեւէր միաբանութիւնն. որպէս յերկուս և յերիս տեղիս ոչ կարացին կալ առաջի։

Արդ յայսմ հետէ և անդր, ուր սպրդեալ անկանի երկպառակութիւն 'ի ներքս, ընդ քակել միա-

բանութեանն՝ և երկնաւոր առաքինութիւնն հեռանայ, և անձնընտիրք լինելով՝ յոյժ բազմանայ լալումն ողբոյս ։ Քանզի հատեալ անկեալ անդամքն, որ յառաջագոյն սորուն սուրբ մարմնոյս էին, դառնայ մարդ յարտաքուս առաջի մերձակայ գիականն ։ Եւս առաւել լնու դառնութեամբ 'ի վերայ այնորիկ, որ յոգի և մարմին առ հասարակ գիականանայ ։ Եւ եթէ 'ի վերայ միոյ անձին այսպէս, որչափ ևս առաւել 'ի վերայ ողջոյն ազգի միոյ։

Այլ յայսմ տեղւոջ ոչ միայն 'ի վերայ միոյ ազգի է ողբումն մեր, այլ 'ի վերայ ազգաց և աշխարհաց. զոր և յառաջ մատուցեալ սասցից ըստ կարգի, թէպէտ և ոչ խնդութեան մտօք ։ Ահա ակամայ ճառագրեմ զբազումս, որպէս կորեան ոմանք 'ի ճշմարիտ կենացն իւրեանց, և պատճառք եղեն բազմաց կորըստեանն, ոմանց՝ երեւելեացս միայն, և այլոց՝ երեւելեաց և աներեւութից ։ Եւ այն՝ ևս չար է քան զամենայն . դուռն՝ զոր բացին կորըս-

տեանն , Սպատուծոյ միայն կարողու֊
թիւն է փակել զնա , այլ ըստ մարդ֊
կան սահման՝ ահա անցեալ է հնար։

Այս անօրէն Մհրներսեհ , քան֊
զի յառաջագոյն ստուգեալ գիտէր
զամբարշտութիւնն Վասակայ , և
յայնմ՝ ժամանակի եւս յղէր և կո֊
չէր զնա առ ինքն ։ Որպէս նորա
իսկ յառաջագոյն զատեալ և որո֊
շեալ էր 'ի միաբանութենէն Հայոց,
եկն և յանդիման եղեւ . և ստու֊
գէր զիւր հաւատարմութիւնն և ըզ֊
Հայոց անիրաւ ապստամբութիւնն ։
Յաւել և պատմեաց եւս առաւե֊
լաբանութեամբ զոր ինչ ոչ էր գոր֊
ծեալ Հայոց , և կամէր ընդանեբար
ընդ միտ մտանել անօրինին ։

Բայց նա թէպէտ և 'ի ներքոյ
յոյժ դարովէր զնա , այլ արտաքին
դիմօք մեծարեաց զնա , և եդ առա֊
ջի նորա զմեծամեծ պարգեւս երկ֊
րաւորս ։ Եւ խոստացաւ նմա իշ֊
խանութիւն աւելի քան զոր ու֊
նէրն . և հայեցոյց զնա 'ի կարծիս
մտոխս , որ 'ի վեր էր քան զիւր տէ֊
րութիւնն . իբր թէ անկ իցէ նմա

հասանել մինչ 'ի Թագաւորական վիճակն. բայց միայն հնարս իւրացն խնդրեսցէ, թէ որպէս քակտեսցի միաբանութիւն ուխտին Հայոց, և թագաւորին կամքն կատարեսցին յաշխարհին:

Եւ իբրեւ յանձն էառ զամենայն ինչ՝ երթալ զկնի կամաց նորա, գիտաց և ծերն դառնացեալ, եթէ թմբրեալ և ցնորեալ և քակեալ է 'ի հաստատութենէ միաբանելոցն. յոյժ մխիթարեցաւ 'ի միտս իւր արտմեալս, և ած զմտաւ՝ թէ և զամենեսեան այսպէս կարիցեմք որսալ յանդիւտ կորուստն: Եւ խորոյ հնարագիտութեանն տայր զիմաստութիւնն. և այնմ ոչ էր տեղեակ, թէ նա իւրովն զիւր անձն զատեալ և որոշեալ է 'ի սուրբ եկեղեցւոյն, հեռացեալ և օտարացեալ 'ի սիրոյն Քրիստոսի:

Քանզի մոռացօնք եղեն նմա զալուստ որդւոյն Աստուծոյ, և ոչ յիշեաց զքաղցրութիւն սուրբ աւետարանին. և ոչ 'ի սպառնալեացն զանգիտեաց, և ոչ յաւիտենից մխի-

Թարեցաւ : Ուրացաւ զաւաղանն՝ որ յղացաւ զնա, և ոչ յիշեաց զըն-կալուչ սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զնա : Անարգեաց զմարմինն պատուական՝ որով սրբեցաւն, և առ ոտն եհար զարիւնն կենդանի՝ որով և քաւե-ցաւն 'ի մեղաց : Ջնջեաց զգիր որ-դեգրութեանն, և իւրովք ձեռօք խորտակեաց զհաստատուն կնիք մա-տանւոյն : Եւ 'ի Թուոյ երանելեացն, և ապստամբեցոյց ընդ իւր զբա-զումս :

Ձեռն արկ կամակորութեամբ և եմուտ յորդեգրութիւն գիւտապաշ-տութեանն, և եղեւ աման չարին, և ելից զնա սատանայ ամենայն խո-րամանկութեամբ : Ի ձեռն էառ իբրեւ զվահան, և ագաւ զնա իբ-րեւ զրահս, և եղեւ իբր զինուոր կատարեալ կամաց նորա : Մար-տեաւ հնարիւք ընդ իմաստունս, և յոյժ խորագիտութեամբ ընդ գի-տունս, յայտնի ընդ անմեղս, և 'ի ծածուկ ընդ խորհրդականս. ձեռն էարկ և եհան զբազումս 'ի գնդէն Քրիստոսի, և խառնեաց 'ի գունդս

դիւաց ։ Եւ 'ի բազում յայլ տեղիս գողաբար սողեցաւ և եմուտ իբրեւ զօձ 'ի մէջ ամբարշտելոցն . և խրամ հատեալ յափշտակեաց և էառ և եհան յայտնութեամբ զբազումս յազատաց և զբազմագոյնս 'ի շինականաց , և զայլ ոմանս յանուանեալ քահանայից ։

Որոց անուանքն են այս՝ գործակցաց նորա . իշխանն ռշտունեաց Արտակ անուն , իշխանն խորխոռունեաց Գադիշոյ անուն , իշխանն վահեւունեաց Գիւտ անուն , իշխանն բագրատունեաց Տիրոց անուն , իշխանն ապահունեաց Մանէճ անուն , իշխանն գաբեղենից Արտէն անուն , իշխանն Ակէոյ Ընջուղ անուն , իշխանն Ուրծայ Ներսեհ անուն , իշխանն մեւս եւս պալունեաց Վարազշապուհ անուն , սեպուհ մի ամատունեաց Մանէն անուն . բազում և այլ ազատ մարդիկ , զոր ոստանիկան անուանեն յարքունի տանէ ։

Եւ բովանդակ զիւր բոլոր աշխարհն ապստամբեցոյց յուրացու-

թիւն, ոչ միայն ըստ աշխարհին բազ-
մութեանն, այլ և զբազումս յուխ-
տէ եկեղեցւոյն. մանաւանդ սուտ
երիցամբքն, որով գործէր զչարիսն.
երեք մի Ջանգակ անուն, երեք մի
Պետրոս անուն, սարկաւագ մի Սա-
հակ անուն. զորս յղէր առ անմեղ
մարդիկ, խաբէր և պատրէր. սուրբ
աւետարանաւն երդնուին և ասէ-
ին, եթէ 'ի թագաւորէն շնորհես-
ցի ամենեցունց.քրիստոնէութիւնդ:
Եւ այսպէս խորամանկութեամբ
հանէին զբազումս 'ի սուրբ միաբա-
նութենէն, ածէին և խառնէին 'ի
գունդս ուրացողացն:

Եւ ժողովեաց զամենայն գայ-
թակղութիւն, և արար գունդ զօ-
րաց բազմաց. գրեաց և եցոյց զբա-
զումս 'ի նոցանէ յականէ յանուանէ
մեծ հազարապետին, և զիւր քա-
ջութիւն արութեանն, մեծապէս
պարծելով՝ որպէս աշակերտեաց 'ի
մոլորութիւն խաբէութեան, և բա-
ժանեալս և երկցեղս երեւեցոյց ըզ-
զօրսն Հայոց:

Եւ իբրեւ այս ամենայն չարիք

յաջողեցան նմա, քակեաց և զմիա֊
բանութիւն աշխարհին Վրաց 'ի
Հայոց, և Աղուանիցն ոչ ետ յա֊
ռաջ խաղալ, և զաշխարհն Աղձ֊
նեաց ըստ նմին իսկ օրինակի յետ
կոյս: Գրեաց հրովարտակ և աշ֊
խարհին Յունաց, ցուցանելով նո֊
ցա այլ ընդ այլոյ ստութեամբ, սա֊
այր մի, որոյ Վասակ անուանէր,
յայնց մամիկոնենից, որ կան 'ի ծա֊
ռայութեան Յունաց: Եւ 'ի թը֊
շուառութեան ժամանակին այն
այն սպարապետ էր ստորին Հայոց,
և հաւատարիմ զօրացն Հռովմոց
'ի սահմանին Պարսից, և արտաքոյ
էր օրինացն Աստուծոյ գործովք իւ֊
րովք: Եգիտ այս Վասակ զայն Վա֊
սակ իւր գործակից 'ի մեծամեծ չա֊
րիսն, զոր միաբանեցին երկոքեան:

Գրէր և ցուցանէր հանապազորդ֊
նա, իբր թէ ամենայն Հայք զկնի
իւր միաբանեցին. և զնոյն գիր մե֊
ծաւ զգուշութեամբ ներքին Վա֊
սակին տայր տանել 'ի թագաւորա֊
նիստ քաղաքն կայսեր. մինչեւ ըղ֊
սուրբ եպիսկոպոսացն զմիտսն եւս

ուծացոյց 'ի նոցանէ, և զամենայն զօրսն Յունաց յերկբայս արար յուսու-թէն: Մանաւանդ զի 'ի ձեռն սուտ քահանայիցն պատրէր և խաբէր իբրու ճշմարիտ մարգարէք, աւետարան հանդերձ խաչիւ տայր տանել, և զիւր զամենայն սատանայական ստութիւնն նոքօք ծածկէր: Գնէր զինքն յաստուածպաշտութեան կարգի և զամենայն կողմ՞ուրացելոյն. առաւել զինքն հաստատէր հաստատուն քան զամենայն զօրսն Հայոց. երդնոյր և հաստատէր, եւս և զամենայն հրամանս թողութեան յարքունուստ ցուցանէր:

Այն էին և կամք Յունաց աշխարհին, լսել զայն ախորժութեամբ. այլ 'ի ձեռն նորա առաւել եւս 'ի նոյն յեղեալ տապալեցան: Սոյնպէս առնէր և ընդ ամենայն կողմանս ամրականաց աշխարհին, 'ի Տմորիսն և 'ի Կորդիսն, յԱրցախ և յԱղուանսն, 'ի Վիրս և յաշխարհն Խաղտեաց, յղէր պնդէր, զի ապնջականութեան ոք արժանի մի արացէ:

Եւ ըստ մեծի չարութեան նորա առաւել եւս ժամանակն եբեր նմա զյաջողութիւն իրացն. զի ամենեւին արտաքուստ օգնական ոք ոչ գտաւ գնդին Հայոց, բայց յայնց Հոնաց, որոց բանս եդեալ էր: Սակայն և վասն նոցա կուտեաց զբազում այրուձին Արեաց, արգել և փակեաց զդրունս ելին նոցա. քանզի ոչ այր դադար ամենեւին Թագաւորին Պարսից, այլ յղէր և կոչէր զգունդըս բազումս 'ի պահակն Ճորայ, և զՎրաց աշխարհին բովանդակ գումարէր, զզօրսն Լփնաց և զՃղբաց, և զՎատն, զԳաւն և զԳղուարն և զԽրսանն և զՀեճմատակն, զՓասխն և զՓոխն և զՓիւքօնան և զամենայն զօրսն Թաւասպարանն, զլեռնայինն և զդաշտայինն, և զամենայն ամրակողմն լերանցն: Էր զոր կարասեաւ, մեծաւ պարգեւօք և առատաձեռն բաշխելով զգանձն արքունի, և էր զոր հրամանաւ Թագաւորին սաստիւ տագնապէր:

Զայս ամենայն իբրեւ արար և կատարեաց ըստ հրամանի Թագա-

ւորին, որ ըստ օրէ գրէր և ցուցա-
նէր մեծ հազարապետին Պարսից,
որ զօղեալ և թաքուցեալ էր 'ի քա-
ղաքն փայտակարան: Համարձակե-
ցաւ այնուհետեւ և նա ցուցանել
զինքն բազում ազգաց. էր որոց ահ
արկանէր, և էր որոց սիրով պար-
գեւս բաշխէր: Կոչէր առ ինքն
զՎասակ, և որք ընդ նմա իշխանքն
ամենեքեան. բազում պարգեւս
բաշխէր նոցա յարքունուստ, և զօ-
րացն՝ որ 'ի նոցա բանի էին: Տանէր
զառաջեաւ և զուրացեալ երիցուն-
սըն. ցուցանէր, հաստատէր և յայտ
առնէր, եթէ սոքօք ուրացայց զնո-
սա՝ քակել 'ի միաբան ուխտէն:
Իսկ հազարապետն իբրեւ զայն լսէր,
յոյժ շնորհակալ լինէր երկոցուն-
ցըն, և յոյս առաջի դնէր նոցա.
Եթէ լիցի մեր յաղթութիւն, զայ-
լոց քահանայից կեանս դոցա շնոր-
հեցից, և զմեծ վաստակ դոցա ցու-
ցից թագաւորին:

Եւ այսպէս շարժեաց և շփո-
թեաց զաշխարհն Հայոց, մինչեւ
զբազում եղբարս հարազատս քա-

կեաց 'ի միմեանց. ոչ եթող միաբան զհայր և զորդի, և 'ի մէջ խաղաղութեան արար խռովութիւն։

Նա անդէն իսկ յիւրում աշխարհին եղբօրորդիք երկու էին նորա 'ի սուրբ ուխտին առաքինութեան. գրեաց և եցոյց վասն նոցա յարքունիս, և էառ իշխանութիւն 'ի վերայ կենաց նոցա, մերժեաց և եհան զնոսա յաշխարհէն, զի մի այլ դարձցին անդրէն։ Հալածեաց և փախոյց զամենայն միայնակեացս աշխարհին, որք հայհոյէին զանդարձ ամբարշտութիւն նորա։ Արար և կատարեաց զամենայն չարիսն ընդդէմ Ճշմարտութեանն. և զոր ինչ ոչ գիտէին անօրէն հեթանոսքն՝ իմացուցանէր նոցա, և վասն ուխտին քրիստոնէութեան, եթէ որպէս հնարիւք կարասցէ բառնալ յաշխարհէն Հայոց։

Զայս ամենայն չարիս իբրեւ ետես 'ի Նմա Միհրներսեհ, քան յանձն իւր՝ առաւել 'ի Նա էր յուսացեալ։ Հարցանէր և ստուգէր, թէ քանի այր կայ 'ի Հայոց աշխարհին 'ի դըն-

դին Վարդանայ ընդ ամենայն բազմութիւնն ։ Իբրեւ լուաւ 'ի նմանէ՝ թէ աւելի քան զկաթսուն հազար էն, խնդրէր եւս տեղեկութիւն վասն իւրաքանչիւր անձին քաջութեան, և կամ քանի՛ այն որք իցեն՝ որ սպառազէնքն իցեն, և կամ քանի՛ այն որք իցեն՝ որ մերկ առանց զինու աղեղնաւորք իցեն. սոյնպէս և վասն մահանաւոր հետեւակացն ։

Եւ իբրեւ լուաւ զթիւ համարոյ բազմութեանն, առաւել եւս փութացաւ ուսանել՝ թէ քանի՛ք իցեն պարագլուխք քաջ նահատակացն, զի երկս ընդ միոյ պատրաստեսցէ առմի մի 'ի նոցանէ. թող զայլ ամենայն ։ Այլ և գրոշից անգամ իւրաքանչիւրոց տեղեկանայր 'ի նմանէ. և թէ քանի՛ գունդ զզօրուն բաժանիցեն, և ո՛ր որք 'ի նոցանէ սաղարք լինիցին, և ո՛ր զօրագլուխ յորմէ՛ կողմանէ յառաջ մատանիցէ, և զի՞նչ անուանք՝ իւրաքանչիւր համհարզ անցանիցեն, և քանի՛ փողահարք 'ի մէջ գնդին ձայնիցեն ։ Պակի՞ն գործիցեն արդեւք, եթէ ար-

ձակ բանակեցեն. Ճակատ առ ճակատ գործիցեն, եթէ համագունդ ընդ մի տեղի դրդիցեն: Ո՛ որ 'ի նոցանէ յերկրայս կայցէ, և կամ որ 'ի նոցանէ զանձն 'ի մահ դնելով գուն գործիցէ:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն տեղեկացաւ 'ի նմանէ, կոչէր զամենայն զօրագլխեանն, պատուէր հրամանի տայր ամենեցուն յանդիման նորա, զի խրատու նորա լուիցեն ամենեքեան: Եւ զամենայն զօրսն զօրագլխօքն հանդերձ յանձն առնէր առն միում յաւագացն, որում անուն էր Մուշկան Նիւսալաւուրտ:

Եւ ինքն խաղայր անդրէն գնայր յերկիրն արեւելից. և յանդիման եղեալ մեծի թագաւորին, պատմէր զամենայն անցս իրացն, զիւր հնարաւոր իմաստութիւնն և զվաստակայ խաբեբայ պատրանան հայթայթանացն. որպէս զառաջինն զիւր զամբարշտութիւնն կամեցաւ ծածկել այնու՝ զի քակեալ երկպառակեաց զգունդն Հայոց: Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն թագաւորն 'ի բերա-

նոյ մեծ հազարապետին, դառնա֊
ցաւ յանձն իւր, և ասէ անսուտ
երդմամբ. եթէ ապրեսցի անօրէնն
այն 'ի մեծ պատերազմէն, մեծաւ
անարգանօք տամ ըմպել նմա զբա֊
ժակն դառնութեան մահու:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Ցարջակուծ արէւէլէայց ։

Մեծ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր. և այնպէս աներկեւղս առնէ զմարդիկ, իբրեւ զանմարմին զօրս հրեշտակաց. որպէս անդստին իսկզբանէ է տեսանել զբազումս բազում անգամ 'ի բազում տեղիս ։ Մարդիկ, որ սիրովն Աստուծոյ իբրեւ զինու վառեալք էին, ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իբրեւ զանարի, գոլով վտատասիրուք, կամ 'ի մահ անձանց, կամ յափշտակութիւն ընչից, կամ 'ի խողխողումն սիրելեաց, կամ 'ի գերութիւն ընտանեաց, ելանել 'ի հայրենի երկրէն և անկանել 'ի ատրկութիւն յօտարութեան. առ ոչինչ համարեցան զայս ամենայն անցս չարչարանաց. այլ մի-

այն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ. զի
'ի նմանէ միայն մի գերի եղեն. և
ամենայն երեւելի մեծութեանս զնա
բաւական համարեցան՝ ընտրեալ 'ի
միտս խորհրդեանց: Եւ զուրացութիւնն
մեռելութիւն վարկանէին, և զմահ
վասն Աստուծոյ անանց կենդանու-
թիւն, և ծառայել յերկիր՝ ազա-
տութիւն կենաց խորհեանց, և ըն-
կենուլ զանձինս յօտարութիւն՝ ընդ
Աստուծոյ դիւտից: Որպէս յայսմ
ժամանակի տեսաք աչօք մերովք,
զի զնոյն նահատակութիւն նահա-
տակեցաւ և աշխարհս Հայոց:

Քանզի իբրեւ ետես մեծն Վար-
դան զերկպառակութիւն աշխար-
հին իւրոյ, ոչ ինչ թերահաւատու-
թեամբ զանգիտեաց: Թէպէտ և
ստուգեալ գիտաց զբազմաց այլոց
եւս զերկմտութիւն, որ դեռ եւս
ընդ նմա միաբանեալք էին, քաջա-
լերեցաւ յանձն իւր և քաջալերեաց
զզօրան իւր. քանզի ինքն իսկ բանա-
ցեալ ունէր զթագաւորանիստ տե-
ղին միաբանութեամբ նախարա-
րայն, որ ոչ քակեցան 'ի սուրբ ուխ-

տէն ։ Հրաման տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք, փոխանակ յետս կացելոցն՝ որ եղին զհետ իշխանին Սիւնեաց, զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղբարցն որդիս 'ի տեղի նոցա մատուցանէր, և զիւրաքանչիւր զօրս տայր նոցա, զի դեռ ևս ինքն ունէր զամենայն աշխարհն ։

Եւ փութով ամենեքեան 'ի տեղի պատերազմին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք և ամենայն պատրաստութեամբ, նոքա և որ բունքն հաստատուն կացեալ էին 'ի տեղւոջն, Ներշապուհ արծրունի, և Խորէն խորխոռունի, և ինքն սպարապետն, և Արտակ պալունի, և Վահան ամատունի, և գունդն վահեւունեաց, և Թաթուլ դիմաքսեան, և Արշաւիր արշարունի, և Շմաւոն անձաւացի, և Տաճատ գնթունի, և Առոմ գնունի, և Խորոմ գաբեղեան, և Կարէն սահառունի, և Հմայեակ դիմաքսեան, և մեւս ևս այլ Գազրիկ դիմաքսեան, և Ներսեհ քաջբերունի, և

փառաւորան մանդակունի, և Արտէն ընձայացի, և Արրուկ սլկունի, և Վրէն տաշրացի, և Արրաամ արծրունեաց, և Շահ խոռապետն արքունի, և Խուրս սրուանձտեաց, և քողեանքն և ակէացիքն և արպատունիքն և զօրքն ըշտունեաց և ամենայն գործակալքն արքունի իւրաքանչիւր զօրօքն հանդերձ:

Սոքա ամենեքեան համագունդք հասանէին 'ի գործ պատերազմին 'ի դաշտն Արտաազու, և լինէր հանդէս համարուն վաթսուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հետեւակ: Եկին ընդ նոսա սուրբքն Յովսէփ և Ղեւոնդ երէց, և բազում և այլ քահանայք, և եւս բազմագոյն պաշտօնեայք: Քանզի ոչ ինչ զանգիտեցին և նոքա գալ ընդ նոսա 'ի գործ պատերազմին. զի ոչ եթէ մարմնական համարէին զկռիւն, այլ հոգեւոր առաքինութեան. ցանկային մահակից լինել քաջ նահատակացն:

Սկսաւ սպարապետն խօսել միաբանութեամբ նախարարացն ընդ

զօրսն և ասէ. Ի բազում պատերազմունս մտեալ է իմ և ձեր ընդ իս. է ուրեք՝ զի քաջապէս յաղթեցաք թշնամեացն, և է ուրեք՝ զի նոքա մեզ յաղթեցին. և բազում այն է՝ որ յաղթող գտեալ եմք և ոչ յաղթեալք: Եւ միանգամայն այն ամենայն էին մարմնոյ պարծանք. քանզի հրամանաւ անցաւոր թագաւորին մարտնչէաք: Որ փախչէր, վատանուն յաշխարհի երեւէր, և անողորմ մահ 'ի նմանէ գտանէր. իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատչէր, քաջ անուն ազգի ժառանգէր, և պարգեւս մեծամեծս յանցաւոր և 'ի մահկանացու թագաւորէն ընդունէր: Եւ մեք իսկ ստասիկ յիւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէրս և սպիս բազումս. և բազում այն քաջութիւն իցէ, վասն որոյ առեալ իցէ և պարգեւս մեծամեծս: Անարգ և անօգուտ զքաջութիւնսն համարիմ, և առ ոչինչ զպարգեւսն զբազումս. վասն զի ամենեքեան խափանելոց են: Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հրամա-

նատուէին զայն արութիւնս կատարէաք, որչափ եւս առաւել վասն անմահ թագաւորին մերոյ, որ տէրն է կենդանեաց և մեռելոց, և դատելոց է զամենայն մարդ ըստ գործոց իւրոց։ Ապաքէն եթէ կարի շատ յառաջ մատուցեալ ծերացայց, սակայն եղանելոց եմք 'ի մարմնոյ աստի, զի մնացուք առ Աստուած կենդանին, որ ոչ եւս եղանիցեմք 'ի նմանէ։

Արդ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ քաջ նիզակակիցք իմ, մանաւանդ զի բազումք 'ի ձէնջ լաւագոյնք էք քան զիս արութեամբ, և գահու 'ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն. բայց յորժամ ձերով կամօք և յօժարութեամբ առաջնորդ և զօրագլուխ ձեզ կացուցէք, հեշտ և բաղձալի թուեսցին բանք իմ 'ի լսելիս մեծամեծաց և փոքունց։ Մի երկուցեալ զանգիտեսցուք 'ի բազմութենէ հեթանոսացն, և մի յահագին սրոյ առն մահկանացուի զթիկունս դարձուսցուք. զի եթէ տացէ Տէր յաղթութիւն 'ի ձեռս մեր, սատակես-

ցուք զզօրութիւն նոցա, զի բարձրասցի կողմն ճշմարտութեանն. և եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սըրտիւ. բայց միայն յաղթութիւնս քաջութեան՝ վատութիւն մի խառնեսցուք:

Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշելով զիմ և զոմանց 'ի ձէնջ, 'ի ժամանակին՝ զի զանօրէն իշխանն խաբեցաք, պատրեցաք իբրև զմաննուկ մի տղայ անգիտան. իսկ այն եթէ 'ի վերինն երեսս զկամս նորա ամբարշտութեանն կատարեցաք. բայց 'ի ծածուկ զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, որպէս անքակ կացեալ եմք 'ի նմանէ: Զոր և դուք ինքնին իսկ գիտէք, վասն սիրելեաց մերոց՝ որ 'ի մեծի նեղութեան էին, հնարս խնդրէաք վասն յանդորր հանելոյ. զի նոքօք հանդերձ մարտ եդեալ կռուեսցուք ընդ անօրէն իշխանին վասն հայրենի աստուածատուր օրինացն: Եւ իբրև նոցա ոչ ինչ կարացաք օգնել, անհնար լիցի

այս՝ եթէ վասն մարմնաւոր սիրոյ զԱստուած ընդ մարդկան փոխանակիցեմք :

Իսկ արդ յերկուս և յերիս կախու Տէր ինքնին մեծաւ զօրութեամբ օգնեաց մեզ, որպէս զի զանուն քաջութեան ժառանգեցաք, և զզօրսն արքունի չարաչար հարաք, և զմոգսըն անողորմ սատակեցաք, և զպըղծութիւն կռապաշտութեանն 'ի տեղեաց տեղեաց սրբեցաք, զանօրէն հրաման թագաւորին եղծաք ապականեցաք, զխռովութիւն ծովուցածուցաք, լեառնացեալ ալիքն դաշտացան, բարձրագէզ փրփուրն ըսպառեցաւ, գազանացեալ սրտմտութիւնն դադարեաց : Որ 'ի վերայ ամպոց որոտայր, նկուն եղեալ՝ քան զզօրականն բնութիւնն 'ի վայր դասաւ ընդ մեզ խօսելով : Որ բանիւ հրամանաւ կամէր կատարել զչարութիւնն իւր 'ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ, արդ աղեղամբ և նիզակաւ և սրով կռուի : Որ խրբեւ զհանդերձ կարծէր ունել մեզ զքրիստոնէութիւնն, արդ խրբեւ զգոյն 'ի մար-

մնոյ՝ չկարէ շրջել, թերեւս և ոչ այլ կարասցէ մինչեւ 'ի կատարած։ Քանզի հիմունք սորա հաստատութեամբ եդեալ են 'ի վերայ վիմին անշարժութեան, ոչ 'ի վերայ երկրի, այլ 'ի վեր յերկինս, ուր ոչ անձրեւք իջանեն և ոչ հողմք շնչեն և ոչ հեղեղս յարուցանեն։ Եւ մեք թէպէտ և մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատով յերկինս եմք շինեալ. ուր ոչ ոք կարէ հասանել յանձեռագործ շինուածն Քրիստոսի։

Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրագլուխն մեր, որ ոչ երբէք մոռասցի զգործս նահատակութեան ձերոյ։ Ո՛վ քաջք, մեզ այս մեծապէս է՝ զոր կատարեաց Աստուած 'ի ձեռն մերոյ բնութեանս, յորում և զօրութիւնն Աստուծոյ մեծապէս երեւի։ Զի եթէ զայլս կատարելով 'ի վերայ աստուածային օրինացն՝ պարծանս անձանց ժառանգեցաք, և զքաջ անուն ազգատոհմին մերոյ թողաք եկեղեցւոյ, և վարձուց ակնկալութիւն 'ի Տեառնէ է, որ պահի իւրաքանչիւր ումեք 'ի

մինչ ըստ սրտին յօժարութեան և ըստ գործոց առաջարկութեան, որչափ եւս առաւել եթէ մեք մեռանիցիմք 'ի վերայ մեծի վկայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում և երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ գոյր հնար։ Եւ զի այս պարգեւք ոչ ամենեցուն է անկ, այլ որում պատրաստի 'ի բարերար Տեառնէն, և մեզ այս ոչ եթէ յարգար գործոց ինչ պատահեաց, այլ յաննախանձ պարգեւատուէն. որպէս և ասէ իսկ 'ի սուրբ կտակարանին. Ուր առաւել եղեն մեղքն անդէն առաւելան շնորհքն Աստուծոյ։

Եւ մեզ կարի քաջ 'ի դէպ եղանէ հրաման պատասխանւոյս այսօրիկ. որպէս և առաւելապէս երեւեցաք մարդկան ամբարշտեալք, կրկին առաւելապէս երեւեսցուք արդարացեալք մարդկան և հրեշտակաց և հօրն ամենեցուն։ Զի որ օր լուան ականջքն զմինչ մարդիկ 'ի գործ ամբարշտութեանն, արտասուս բազում հեղան 'ի սուրբ եկե-

զեղուղն, և եւս բազմագոյն 'ի մէջ սիրելեացն մերոց: Նա և ընկերք մեր սրով սրամտեալ սպառնային մեզ, և մահ դառնութեան 'ի վերայ հասուցանել կամէին, և ծառայքն մեր սարտուցեալ փախչէին 'ի մէնջ: Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբս 'ի բերան առեալ անդադար աշխարէին զմեզ, և անգիտութեամբ հայհոյութիւնս բազումս խօսէին զմէնջ: Եւ որ մեծն քան զամենայն ասացից. ոչ միայն մարդիկ յերկրի, այլ և հրեշտակք յերկինս զերեսս իւրեանց դարձուցին 'ի մէնջ, զի մի տխուր դիմօք հայեսցին 'ի մեզ:

Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զամենայն զկեղտ անուն 'ի մէնջ 'ի բաց բարձցուք: Յայնժամ իբրեւ զթախծեալ սգաւոր՝ յոգի և մարմին էաք տրտմեալք, այսօր զուարթացեալ և զգաստացեալք յերկուեան առ հասարակ եմք լըջացեալք. քանզի և զՏէրն բարերար

ընդ մեզ տեսանեմք յառաջնորդութիւն. չէ մեր մարդ զօրավար, այլ զօրագլուխն ամենայն մարտիրոսաց։ Երկեւղ թերահաւատութեան է նշանակ. զթերահաւատութիւն մեք ՚ի մէնջ վաղ մերժեցաք, ընդ նմին և երկեւղն փախիցէ ՚ի մտաց և ՚ի խորհրդոց մերոց։

Զայս ամենայն առաքինի զօրավարն խօսեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն. դարձեալ և զմի մի ՚ի նոցանէ քաջալերէր ՚ի ծածուկ և սրտապնդէր, և զամենայն պակասութիւն աղքատութեան նոցա։ Որոց ոչ ինչ գոյր զօրականին, յանձնէ և յընկերաց մատուցանէր. որոց զէն չէր, զէն պատրաստէր. և որում հանդերձ պիտոյ էր, հանդերձ զգեցուցանէր, և որում երիվար՝ երիվար տայր։ Եւ առատ ոսկւօք ուրախ առնէր զամենեսեան, և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն։ Եւ ըստ պատերազմական կարգին զքաջ արանց զյիշատակարանս հանապազ երկրորդէր առաջի նոցա. զի և ինքն իսկ տեղեակ էր

'ի մանկութենէ իւրմէ սուրբ կտա-
կարանաց: Զոր և 'ի ձեռն առեալ
զքաջ նկարագիրն մակաբայեցւոցն
ընթեռնոյր 'ի լսելիս ամենեցուն.
և յորդառատ բանիւք զելս իրացն
իմացուցանէր նոցա, որպէս մար-
տուցեալ կռուեցան 'ի վերայ աս-
տուածատուր օրինացն ընդդէմ թա-
գաւորին անտիոքացւոյ: Զի թէ-
պէտ և 'ի նմին կատարեցան մա-
հուամբ, սակայն անուն քաջու-
թեան եկաց մինչև ցայսօր ժամա-
նակի, ոչ միայն յերկրի, այլ և ան-
մոռաց յերկինս: Նա և զայն յուշ
առնէր զօրականին, որպէս ազգա-
տոհմն Մատաթեայ քակտեալ բա-
ժանեցան 'ի միութենէ նորա, դար-
ձան 'ի հրամանն թագաւորին, շինե-
ցին մեհեանս, մատուցին զոհս պղ-
ծութեան, խոտորեցան յԱստու-
ծոյ, և ընկալան զպատիժս պատու-
հասի մահուան 'ի սուրբ միաբանե-
լոյն: Իսկ Մատաթի և որք ընդ
նմայն էին՝ ոչ ինչ լքեալ թուլա-
ցան, այլ ևս առաւելապէս պնդե-
ցան, և ձեռնամուխ եղեն 'ի գործ

պատերազմին բազում ժամանակս: Զայս ասէր, և անդէն 'ի դաշտին զտեղի առեալ՝ զզօրսն զետեղէր, և յամենայն կողմանց տակաւ զայրուձին կազմէր:

Իսկ յետ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր գայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբըն, և եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց 'ի Հէր և 'ի Զարաւանդ գաւառ: Եւ անդէն 'ի գաւառին զտեղի առեալ նորա, բանակ բոլորէր, փոս հատանէր, պատնէշ կանգնէր, շերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր իբրեւ զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ: Գունդ բազում հասանէր 'ի զօրաց նորա, ասպատակաւ արշաւէր, յաւարի առնուլ կամէր զգաւառս բազումս:

Զայն իբրեւ լուան զօրքն Հայոց, սեպուհ մի յազգէն Ամատունեաց, Առանձար անուն, ընտրեցին յամենայն զօրականէն լի իմաստութեամբ և քաջութեամբ: Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք երկու, հար սաստկեաց զբազմութիւն գնդին, և ըզ-

մնացեալն 'ի նոցանէ անդրէն փախստականն 'ի բանակն արկանէր: Եւ ինքն ողջանդամ այսրէն դառնայր, և լինէր տօն ուրախութեան մեծ յաւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց:

Դարձեալ միւսանգամ ուրացեալն Վասակ անդրէն 'ի հնարս հայթայթանաց մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեանն իւրոյ. շըրջէցաւ 'ի ձեռն սուտ երիցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք, նոքօք հրամանաւ արքունի 'ի պատգամաւորութիւն խօսէր, և երդմամբ հաստատէր զքրիստոնէութիւնն անդրէն ունել: Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝ ոչ կարաց զմիաբանութիւնն քակտել, մանաւանդ ըզսուրբ ուխտ եկեղեցւոյն, որ ոչ էր հեռացեալ 'ի զօրականէն: Որպէս երանելին երէցն Ղեւոնդ հրաման առեալ 'ի սուրբ ընկերացն 'ի մեծէն Յովսեփայ և յամենայն մեծամեծացն, 'ի քահանայիցն և 'ի զօրագլխացն, եբաց զբերան իւր և ասէ բարձր բարբառով առաջի հրեշտականցն:

Յիշեցէք ամենեքեան զհարսն զաւաջինս, որ յառաջ քան զծագումն որդւոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս: Քանզի իբրեւ մերժեաց և ընկէց զմեզ չարն յաստուածային տեղւոյն, գտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ դատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ 'ի կամս ազատութեան մերոյ գործեցաք զանարժանս, և զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք 'ի վերայ մեր 'ի ցասումն բարկութեան, և զողորմած դատաւորն յուզեցաք վրէժ առնուլ անաչառութեամբ յարարածոցս. մինչեւ հրաման տրւեալ երկնային ծովուն հեղուլ 'ի վերայ ցամաքիս, և հաստատուն յատակք երկրիս ծակոտեալ՝ ընդդէմ զհակառական գործեցին: Վերինք և ներքինք եղեն մեզ գործիք տանջանաց՝ առանց բարեխօսի վրէժ առնուլ յանցանաց մերոց:

Ապաքէն արդարն Նոյ միայն գըտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զսրտմտութիւն բարկութեան տէրունեան ցասմանն,

և եղեւ սկիզբն առաջարկութեան
առ անձուկն բազմութեան մարդ-
կային ազգիս : Դարձեալ և Աբրա-
համ 'ի փորձութեանն իւրում գը-
տաւ առաքինի , և ընկալեալ պար-
գեւսն յԱստուծոյ ինքեան ձեռօք
փոխ անդրէն նմին մատուցանէր ,
վասն այսորիկ և յառակս ընկալաւ
զնա Աստուած , զի 'ի նմա տպաւո-
րեալ տեսանէր զաներեւոյթ գա-
լուստ որդւոյն Աստուծոյ , և զըմ-
բռնումն անըմբռնելւոյն և զզենումն
անմահին , որ իւրով մահուամբն
խափանեաց զիշխանութիւն մա-
հու : Եւ եթէ մահուամբ մահ մե-
ռանի , մի երկիցուք մահակիցք լի-
նել Քրիստոսի . զի ընդ որում մեք
մեռանիմք , ընդ նմին և կենդանա-
նամք :

Յիշեցէք , առաքինիք , զմեծն
Մովսէս , որ մինչ չեւ հասեալ էր
յարութեան հասակն՝ խորհուրդ-
սուրբ նահատակութեանն 'ի տիս
տղայութեանն երեւէր նմա . և տուն
Թագաւորին եգիպտացւոց 'ի ծա-
ռայութիւն մտանէր նմա , և ա-

կամայ դայեկութեամբ սնուցանէր զնա. և 'ի ժամ փրկելոյ զժողովուրդն 'ի նեղութենէն, միջնորդ եղեւ երկնի և երկրի, միանգամայն և աստուած անուանեցաւ 'ի վերայ եգիպտացւոցն: Քանզի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրացեալ, անձամբ իւրով վրէժ առնոյր յեգիպտացւոցն. իսկ ուր աստուածային յայտնութիւնն 'ի վերայ նորա լինէր՝ 'ի ձեռն գաւազանին գործէր զմեծամեծ սքանչելիսն: Եւ վասն սուրբ նախանձուն՝ զոր ունէր, եհար զեգիպտացին և ընդաւազեաց. վասն որոյ զմեծ անուն գնէր նմա, և առաջնորդ ժողովրդեանն զնա կացուցանէր: Եւ բազում այն է, որ հեզմամբ արեամբն արդարացաւ, և անուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարգարէս. ոչ միայն զարտաքին թշնամին կոտորելով, այլ զազգատոհմն, որ փոխանակեցին զԱստուած ընդ որթուն յանապատին:

Եւ եթէ նա 'ի հեռուստ այնպիսի վրէժ խնդրէր գալստեան որդւոյն Աստուծոյ, մեք որ ականատեսք ե-

ղաք , և մեծամեծ վայելեցաք յերկնաւոր պարգեւսն շնորհաց նորա՝ եւս առաւել պարտիմք վրէժխնդիր լինել մօտակայ Ճշմարտութեանս : Որ եդ մահուամբ զանձն իւր 'ի վերայ մեղաց մերոց , արդարացոյց ըզմեզ յանձնարկն դատապարտութենէն , դիցուք և մեք զանձինս մեր մահուամբ 'ի վերայ անմահ զօրութեանն , զի մի՛ նուազք քան զվրէժխնդիրսն գտանիցիմք :

Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փենեհէզ , որ սպանմամբ եբարձ զպըղծութիւնն 'ի ժամ պատերազմին , և ազգէ յազգ երդմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն : Մի՛ մոռանայք և զսուրբ մարգարէն զԵղիաս , որ ոչ կարէր հանդարտել հայել 'ի կռապաշտութիւնն Աքաբու . և արդար նախանձուն իւրոյ զութ հարեւրսն ինքեան ձեռօք սատակեաց , և զերկուս յսունսն անշէջ հրոյն մատուցանէր լուցկիս . և զաստուածային վրէժն խնդրելով՝ անըմբռնելի և ահագին կառօքն յերկրէ 'ի յերկինս վերացաւ :

Դուք՝ եւս մեծի մասին վիճակի հասեալ էք. զի ոչ եւս կառք առաքին ձեզ 'ի վերացումն, այլ ինքնին Տէրն կառաց և երիւարաց հզօր զօրութեամբ և սրբովք հրեշտակօք ընդ առաջ եկեալ՝ ձեզ իւրաքանչիւր թեւս բուսուցանէ, զի նորա ուղեկիցք լինիցիք և նմին քաղաքակիցք:

Եւ այլ զի՞նչ եւս երկրորդեցից առաջի ձերոյ քաջ նահատակութեանդ, զի քան զիս տեղեկագոյնք և հմուտք էք սուրբ կտակարանայն: Դաւիթ 'ի մանկութեան ժամանակին քարիւ կործանեաց զմեծ բլուրն մսեղէն, և ոչ ինչ զանգիտեաց յահագին սորա հսկային. ցրուեաց ըզգունդս այլազգեացն, և ապրեցոյց զզօրսն 'ի մահուանէ, և զժողովուրդն 'ի գերութենէ. եղեւ անդրանիկ թագաւորացն Իսրայելի, և անուանեցաւ հայր որդւոյն Աստուծոյ: Նա անուանեցաւ առ 'ի պէտս ժամանակին, և դուք ճշմարիտ ծընեալք 'ի սուրբ Հոգւոյն որդիք էք Աստուծոյ և ժառանգակիցք Քրիս-

տուր: Մի՛ ոք զձեր բաժինն 'ի ձէնջ հատանիցէ, և զձեզ օտար խորթս արարեալ՝ տարաբաժինս հանիցէ:

Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զառաջինսն Իսրայէլի, զՅեսու զԳեդէովն զԵփթայեա և զայլս ամենեսեան. որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հարին կոտորեցին զզօրսն հեթանոսաց, և սրբեցին զերկիրն 'ի պիղծ կռապաշտութենէն: Եւ վասն հաւատատուն արդարագործութեանն, որ ոչ ինչ երկմտեցին 'ի խորհուրդս իւրեանց, արեգակն և լուսինն առանց ականջայ լուան և կատարեցին զբան հրամանի նոցա. ծով և գետք ճանապարհ գործեցին առաջի նոցա ըստ ոչ սովորութեան. և բարձրացեալ պարիսպք քաղաքին Երիքովի ձայնիւ լոկով անկեալ կործանեցաւ: Եւ այլքն ամենայն՝ որ ըստ հաւատոց քաջութեանս կատարեցին 'ի դարս իւրաքանչիւր, գովեցան 'ի մարդկանէ և արդարացան յԱստուծոյ:

Այսպէս նոյն Տէր է իսկզբանէ և մինչեւ ցայսօր և առ յապա, և

յաւիտենից յաւիտեանս, և անդ
քան զամենայն յաւիտեանս : Ս
նորոգի, զի ոչ հնանայ . ոչ մանկ
նայ, զի ոչ ծերանայ . ոչ փոփոխ
անյեղեղուկ բնութիւնն Աստուծ
որպէս և ինքն ասէր բերանով սու
մարգարէին . Ես եմ, ես եմ, նոյ
եմ իսկզբանէ մինչև յաւիտեան
ոչ տամ զփառս իմ այլում, և ո
զքաջութիւնս իմ դրօշելոց :

Զայս գիտելով, եղբարք, մի թու
լութեամբ լքանիցիմք, այլ պնդու
թեամբ սրտիւ և հաստատուն հա
ւատովք կամակար յարձակեսցու
'ի վերայ թշնամեացն, որ յարու
ցեալ դան 'ի վերայ մեր : Մերյոյս
մեզ կրկին երևի . եթէ մեռանիմ
կեանք, և եթէ մեռուցանեմք՝ մե
նոյն կեանք առաջի կան : Յիշեսցու
զբանն Առաքելոյ, որ ասէ, թէ փո
խանակ ուրախութեան՝ որ նմա ա
ռաջի կայր, յանձն էառ զհամբե
րութիւն մահու, և մահու խաչի
վասն այսորիկ և Աստուած զնա ա
ռաւել բարձրացոյց, և ետ նմա ա
նուն՝ որ 'ի վեր է քան զամենայն ա

...ուն. զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց և երկրաւորաց և սանդարամետականաց:

Եւ քանզի որ Ճշմարտութեամբ միացեալ է ընդ որդւոյն Աստուծոյ, որդւոյն աջօք տեսանէ զաներեւոյթ յստակ լոյսն Ճառագայթից իմանալի արեգականն, որ յամենայն ժամս յամենայն օր դեր 'ի վերոյ ծագեալ երեւի ամենեցուն, և սրբատեսիլ և սրբահայեացս անսղտոր յստակութեամբ ձգտեցուցանէ զհայեցուածս, և թափանցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոյց տեսիլն մերձեցուցանէ, և կորովութեամբ կշռէ զերկրպագութիւն զերից հաստուածոցն միաւոր զօրութեանն: Եւ արդ որ ընդ Աստուծոյ աստիճանին ռանփոխ եղեալ իցէն, և բարձրութեամբ յարքունիսն հասեալ, և զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է՝ որ ժառանգէ զանանց ուրախութիւնն և զանտրտմական մխիթարութիւնն:

Մի՛, տեարք իմ պատուականք, յետ այսչափ 'ի բարձունս վերանալոյ, այսրէն յերկիր անկեալ թաւալեսցիմք, այլ տեղի տուեալ անգրէն 'ի բարձրութեանն հաստատեացուք: Թէպէտ և հայեսցուք 'ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսա լի ամենայն ապականութեամբ և անսուրբ պղծութեամբք: Քանզի զի՞նչ աղէտք տարակուսի են, որ ոչ գործին յերկրայինս ախտաբերս. Թշուառութիւնք աղքատաց և անթիւ չարչարանք նոցուն, աղցաւոր ծանրութիւնք հարկահանաց, զըզուանք և կափանք 'ի բանաւոր ընկերակցաց, քաղց և ծարաւ ըստ կարօտութեան բնութեանս: Սառնամանիք ձմերայնւոյ և խորշակք ամարայնւոյ, հիւանդութիւնք տարաժամք և ախտք մահաբերք հանապազ տանջեն զմարդիկ. երկեւղ արտաքնոց, և արհաւիրք 'ի ներքնոց անդադար 'ի վերայ հասանեն. ցանկան մահու յառաջ քան զժամանակն, և ոչ գտանեն. և բազումք են՝ որ փորեն և խնդրեն, և

խնդալից լինին յորժամ գտանեն ։ Իսկ որ Թուին մեզ, եթէ յաջողեալ իցեն 'ի մեծութեան և փափկանան ուրախութեամբ 'ի պակասելն կեանս, մեծամեծաւ հպարտանան յանցաւոր մասունս աշխարհիս, նոքա են՝ որ կուրացեալ են 'ի ճշմարիտ կենացն ։ Իսկ արդ զի՞նչ այն չարիք իցեն՝ որ 'ի նոսա ոչ գործիցին. ընդ մեծութիւն խառնեալ է յափշտակութիւն ընչից աղքատաց, ընդ սուրբ ամուսնութիւնն՝ գէճ պղծութիւն ։ Յորս վայելեն ընտրութեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իբրեւ Աստուծոյ մատուցանեն, մոլորեալք 'ի ճշմարիտ կենացն ։

Ո՞չ ահա ամենայն աշխարհս արարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն. և զոր նոքայն պաշտեն և պատուեն՝ ապաքէն 'ի նմին նիւթոյ է մասն. իսկ արդ մասունքն մասանց կան 'ի ծառայութիւն ։ Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ և ամենայն մասունքն ընդ նմին ապականին ։

Նա և 'ի մասանց անտի՝ պարտ է թէ և ընտրութիւնք երեւեսցին . իսկ արդ որ լաւ է՝ յայտնի է ամենեցուն , և որ գիտէն իմանալ՝ նա է ընտիր 'ի մասանցն : Ապա թէ այդպէս է , քան զամենայն պաշտամունս հեթանոսաց , որում երկիր պագանեն , երկրպագուքն են առաւելեալք քան զանբան տարերըն , որոց չարաչար կան 'ի ծառայութեան . և զէն Աստուած՝ որ 'ի մարդ կերպարանեցաւ՝ չպաշտեն , այլ արարածոց տանին երկրպագութիւն . որոց մեղաց չիք քաւութիւն յարդար ատենին :

Օ՜ն անդր 'ի բաց թողցուք զխաւարային խորհուրդս մոլորելոցն . եղկելիս և ողորմելիս քան զամենայն մարդիկ զնոսա համարեսցուք . մանաւանդ զի կամօք են կուրացեալք և ոչ 'ի հարկէ , և ոչ երբէք գտցեն զճանապարհն ճշմարտութեան : Այլ մեր բացահայեաց աչօք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր , մի պատահեսցէ մեզ խաւարն արտաքին : Զի ոյք էին 'ի խաւարի , եկն առ նոսա

լոյն Ճշմարիտ , կուրացեալք վրիպեցան 'ի կենացն , իսկ որք ընկալայք հաւատովք՝ որդիք էք և ոչ օտարախորթք , սիրելիք և ոչ թշնամիք , բաժանորդք և ժառանգորդք վերին իմանալի քաղաքին ։

Անդ է առաջնորդ փրկութեան մերոյ · աստ քաջութեամբ նահատակեցաւ , և զնոյն ուսոյց ամենայն նիզակակից գործակցաց իւրոց Առաքելոց · յորմէ և դուք էք այսօր կրկին երեւեալք , օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ աներեւոյթ թշնամւոյն , պատենազէն զրահիւք դէմ ընդ դէմ ընկերակից սատանայական գործոյն ։ Եւ եթէ այսպէս և եթէ այնպէս , զերկոսեան կողմանն 'ի պարտութիւն մատնէք , որպէս և Տէրն ինքնին արար աշխարհի · թուեցաւ թէ մեռաւ , այլ նա յայնժամ տարաւ զկատարեալ նահատակ առաքինութեանն · զախոյեանն ընկէց , զպատերազմն եհար , զթշնամին ցրուեաց , զաւարն ժողովեաց , զգերին դարձոյց , զպարգեւսն բաշխեաց ամենայն սի-

րելեաց իւրոց 'ի ձեռն իւրաքանչիւր առաքինութեանց :

Գիտէք դուք ամենեքեան, յառաջ ժամանակաւ հասեալ ձեր 'ի գործ պատերազմի, թէպէտ և էր ձեր սովորութիւն՝ քահանայից հանապազորդել 'ի մէջ բանակիս, 'ի ժամ ճակատուցն յանձնեալ ձեզ 'ի նոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տեղւոջ ուրեք թողուլիք զնոսա. իսկ այսօր եպիսկոպոսք և երիցունք և սարկաւագունք, սաղմոսերգողք և դրակարգացք իւրաքանչիւր կարգեալ կանոնաւ՝ իբր վառեալք զինու և պատրաստեալք 'ի պատերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հարկանել զթշնամին ճշմարտութեան : Եւ եթէ մեռանել եւս հասանէ 'ի նոցանէ, սակայն և յայնժամնէ ոչ են զանգիտելոց. քանզի լաւագոյն զմեռանելն կամին քան զմեռուցանելն : Որպէս զի կրկին աչս ստացեալ ունիցին. հաւատոյ աչօք զքարկոծանս մարգարէիցն տեսանեն, և մարմնոյ աչօք զքաջութիւն ձերոյ նահատակութեանդ :

Մանաւանդ թէ 'ի ձեզ զերկոսեան իսկ տեսանեմք · քանզի և դուք իսկ տեսանէք զչարչարանս սուրբ Առաքելոցն և զհալածմունս զամենայն սուրբ մարտիրոսացն, որոց մահուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի, և հեղումն արեան իւրեանց եղեւ 'ի պարծանս վերնոցն և ներքնոցն: Արդ մինչեւ 'ի գալուստն երկրորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչարանօք:

Յայս վայր խօսեցաւ 'ի գիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղեւոնդ, և փառաւորելով կատարեաց զԱմէնն ասելով: Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուրդն կատարեցին, ուղղեցին և աւազան, և եթէ դոյր որ երախայ 'ի բազմութեան զօրուն՝ գիշերին ամենայն մկրտեցին · և ընդ առաւօտս սուրբ օրհնացն հաղորդեցան, և այնպէս լուսազգեստ եղեն՝ որպէս 'ի տերունեան մեծի սուրբ զատկին: Եւ մեծաւ զուարճութեամբ և յոյժ խնդութեամբ պղպակեաց ամենայն բազմութիւն զօրացն և ասեն. Հաւասարեսցէ

մահ մեր ընդ մահու արդարոցն և հեղումն արեան մերոյ ընդ արեան սուրբ մարտիրոսացն . և հաճեսցի Աստուած կամաւոր պատարագաւս , և մի տացէ զեկեղեցի իւր 'ի ձեռս հեթանոսաց :

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Կրկին անգամ ընդդէմ ելաւ Հայոց պատերազմաւ Թագաւորն Պարսից ։

Յետ այսորիկ իբրեւ ետես զօրավար գնդին Պարսից, եթէ հատան պատգամաւորքն 'ի միջոյ՝ խաբել զնոսա, և բարձաւ յոյս ակնկալութեան իւրոյ ցրուել զնոսա յանքակ միաբանութենէն, յայնմ ժամանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ և զամենայն ուրացեալ իշխանսն, որ էին ընդ նմա յաշխարհէն Հայոց. հարցանէր զնոսա, և ուսանէր 'ի նոցանէ զհնարագիտութիւն յաղթութեան ։ Եւ իբրեւ ուսեալ տեղեկացաւ զառն առն իւրաքանչիւր քաջութիւն, կոչէր և զբազումս 'ի զօրագլխացն՝ որ էին ընդ իւրում ձեռամբ, և հրամայէր ածել զառաջեաւ զերամակս փղ-

զացն · և 'ի դունդս դունդս զգազանսն բաժանէր , և առ մի մի փիղ երեք հազար սպառազէնք · Թող զայլ զօրսն ամենայն :

Խօսէր և ընդ մեծամեծսն արքունի հրամանաւ և ասէր · Յիշեցէք այր իւրաքանչիւր զպատուէր մեծ Թագաւորին , և դիք առաջի զանուն քաջութեանն · ընտրեցէք զմահ քան զկեանս վատութեամբ : Մի՛ մոռանայք զեւղն և զպսակն և զուռսն և զառատաձեռն պարգեւըսն , որ շնորհի ձեզ յարքունուստ : Տեարք էք իւրաքանչիւր գաւառաց, և ունիք իշխանութիւն բազում. դուք ինքնին գիտէք զքաջութիւն աշխարհին Հայոց և զառն առն իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան · դուցէ ձեր 'ի պարտութիւն մատնեալ , կենդանեաւ վրիպիցէք 'ի մեծ կենացն զոր ունիցէք: Յիշեցէք զկին և զորդիս ձեր , յիշեցէք զսիրելի բարեկամս ձեր · դուցէ ոտնահար լինիցէք յարտաքին Թշնամեացն և ողբակիցք 'ի ներքին սիրելեացն :

Նա և յուշ եւս առնէր նոցա ըզ-բազում ընկերակիցս փախուցեալս , որք թէպէտ և 'ի պատերազմէն ապ-րեցան , սրով ընկալան զվճիռ մա-հուն իւրեանց . ուստերք և դստերք և ամենայն ընտանիք իւրեանց յան-աշխարհիկս գերեցան , և ամենայն հայրենի գաւառք հատան 'ի նո-ցանէ :

Զայս ասէր , և առաւել քան զայն սաստկացուցանէր զհրամանն արքունի : Կորզէր կազմէր զզօրսն ամենայն , և տարածանէր երկայնէր զճակատն յերկայնութիւն դաշտին մեծի : Եւ իւրաքանչիւր գազանացն յաջմէ և յահեկէ զերեքհազարեան սպառազէնն պատրաստէր , և զըն-տիր ընտիրն հաստատեաց շուրջ զիւ-րեաւ գումարէր . այսպէս ամրա-ցուցանէր զգունդն Մատեան իբրեւ զաշտարակ մի հզօր և կամ իբրեւ զբերդ մի անմատոյց : Նշանս բաշ-խէր , դրօշս արձակէր , և 'ի ձայն մեծի փողոյն պատրաստ հրամայէր լինել : Իսկ զգունդն զապարհայիկ , և զԿատոշոց և զՃոնաց և զԳեղաց ,

և զայլս եւս ամենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ 'ի մի վայր ժողովէր , և հրաման պատուիրանի տայր ընդ աջմէ կողմանէ գնդին իւրոյ պատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրավարին :

Իսկ արին Վարդան յառաջ մատուցեալ և զաւագանին հարցանէր , և միաբան ամենեցուն խրատու զզօրագլուխան կարգէր : Զգունդըն առաջին տայր 'ի ձեռն իշխանին արծրունեաց , և նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մոկաց . և զայն ամենայն նախարարեան համահարզըս երկոցունց , և զամենայն բազմութիւն գնդին Թեւս աստի և անտի կազմէր նոցա : Եւ զգունդն երկրորդ տայր 'ի ձեռն Խորենայ խորխոռունեաց , և նիզակակից նմա զընծայինն և զներսեհ քաջբերունի : Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր 'ի ձեռն Թաթլոյ վանանդեցւոյ , և նիզակակից նմա հրամայէր զՏաճատ գնթունի , և զբազում 'ի քաջ արանց աստի և անտի 'ի Թեւս նոցա : Յանձն իւր առնոյր զգունդն

չորրորդ , և նիզակակից իւր զքաջն Արշաւիր և զհարազատ եղբայր իւր զՀամազասպեան : Կարգէր և կազմէր զՃակատն յորդորելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին դէմյանդիման Արեաց գնդին , առ ափն Տղմուտ գետոյն :

Եւ իբրև այս այսպէս պատրաստեցան , երկոքեան կողմանքն լի սրտմտութեամբ և մեծաւ բարկութեամբ զայրանային , և գազանացեալ զօրութեամբ յիրեարս յարձակէին երկոքեան . և ամբոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբրև ՚ի մէջ ամպոց շփոթելոց՝ Ճայթմունս գործէր , և հնչումն ձայնից զքարանձաւս լերանցն շարժէր : Ի բազմութենէ սաղաւարտից և ՚ի փայլուն պատենազէն վառելոցն իբրև նշոյլք Ճառագայթից արեգական հատանէին : Նա և ՚ի բազում սուսերացն շողալ , և ՚ի Ճօճել բազմախուռն նիզակացն իբրև յերկնուստ ահագին հրաձգութիւնք երային : Քանզի ո՛վ իսկ է բաւական ասել զմեծամեծ տագնապ ահաւոր ձայ-

նոցն , որպէս կոփիւնք վաճառաւորայն և ձայթմունք լարից աղեղանցըն զլսելս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին :

Անդ էր տեսանել շտապ մեծի տագնապին և զաղէտս անբաւ տարակուսանացն երկոցունց կողմանցըն , առ 'ի յանդուգն յարձակմանէն զմիմեանս բախելով . քանզի թանձրամիտքն յիմարէին և փառասիրաքն լքանէին , քաջքն խիզախէին և նահատակքն գոչէին : Եւ խումբ տարաբեալ ամենայն բազմութեանն՝ զգետն 'ի մէջ փակէին , և զանդիտեալ գունդն Պարսից 'ի գժուարութենէ գետոյն՝ զտեղեաւն զեւալ սկսան : Իսկ գունդն Հայոց հասեալ անցանէին , ձի 'ի վերայ առեալ յարձակէին մեծաւ զօրութեամբ : Սաստկապէս բախեալք ընդ միմեանս , յերկոցունց կողմանց բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ գլխաթաւալ խաղային :

Յայնժամ մեծ տագնապ 'ի վեր հայեցաւ քաջն Վարդան , և տեսանէր զընտիր ընտիր քաջ նահատա-

կաց Պարսից զօրուն, զի զձախակողմն շարժեսցին զՀայոց գնդին. մեծաւ ուժով յարձակէր 'ի տեղին, և զաջ թեւն Պարսից գնդին բեկեալ՝ արկանէր զգազանօքն, և շըրջան առեալ կոտորէր մինչեւ 'ի նոյն տեղի: Եւ այնպէս շտապ տագնապի 'ի վերայ հասուցանէր, մինչեւ գունդն Մատեան քակեալ բաժանեցան 'ի մեծամեծ պատրաստութենէն, դեռ եւս քաջ քաջ 'ի փախուստ դառնային:

Ապա դէտ ակն 'ի վեր համբառնայր Մուշկան Նիւսալաւուրան, քակեալ զոմանս տեսանէր 'ի գնդէն Հայոց, և զինքն մնացեալ 'ի հովիտս լերանցն: Վասն որոյ զաղաղակ բարձեալ՝ քաջալերէր շուրջ զինքեաւ զզօրս Արեաց, որք զտեղի առեալ կային ընդդէմ գնդին Վարդանայ: Եւ անդէն 'ի տեղւոջն երկոքին կողմանքն զպարտութիւն խոստովանէին, և առ յոյժ թանձր անկեալ դիականց իբրեւ զքարակոյտս դերբկաց երեւէին:

Զայն իբրեւ ետես Մուշկան Նի-

տաղաւուրան, մնայր գաղանացն Ար-
տաշրի, որ 'ի վերայ գաղանացն Նըս-
տէր 'ի բարձր գխտանոցին և կամ
իբրեւ յամուր քաղաքին, և 'ի ձայն
մեծ գալարափողոցն զիւր գունդան
սախալէր, և յառաջամարտիկ զօրօքն
զնա 'ի մէջ փակէր: Իսկ կորովին
Վարդան խուռնք քաջ Նիզակա-
կցօքն ոչ սակաւ նախճիրս 'ի տեղւոջն
գործեաց, յորում տեղւոջ և ինքն
իսկ արժանի եղեւ առնուլ զկատա-
րեալ նահատակութիւնն:

Եւ յերկարեալ գործոյ պատե-
րազմին՝ օրն տարաժամէր, և մօտ
առ երեկս կարճատէր. բազմաց օ-
րահասք մահու հասանէին, մանա-
ւանդ 'ի թանձրութենէ գխականց
մօտ առ մօտ խտացեալ իբրեւ զփայ-
տահարս մայրաւորաց: Անդ էր տե-
սանել զբեկումն նիզակացն և զխոր-
տակումն աղեղանց. վասն այնորիկ
և ոչ կարէին կալ ճշմարտիւ 'ի վե-
րայ սուրբ մարմնոյ երանելեացն.
և սաստիկ խուճապ տագնապի էր
կողմանցն երկոցունց անկելոց: Եւ
որք մնացեալքն էին, վատնեալք և

ցրուեալք լինէին 'ի լեռնադաշտս ամուր ձորոցն . և յորժամ պատահէին միմեանց , դարձեալ միւսանգամ զմիմեանս սատակէին : Եւ մինչեւ 'ի մուտս արեգականն անդադար լինէր գործ դառնութեանն :

Եւ քանզի գարնանային էր ժամանակն , ծաղկալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց բաղմաց : Մանաւանդ յորժամ տեսանէր ոք զբազմակոյտ դիականցն անկելոց , սիրտն բեկանէր և աղիքն գալարէին՝ լսել զճիչիւն խոցելոցն և զմռնչիւնս բեկելոցն , զթաւալգլոր խաղալ սողալ վիրաւորացն , զփախուստ վատացն , զթագուստ լքելոցն , զսրտաթափումն զանարի արանցն , զճչիւն կանացեացն , զողբս սիրելեաց , զաշխարումն մերձաւորաց , զվայ և զաւաղ բարեկամացն : Քանզի ոչ եթէ կողմ էր՝ որ յաղթեաց , և կողմ էր՝ որ պարտեցաւ , այլ քաջք ընդ քաջս եղեալ երկոքին կողմանքն 'ի պարտութիւն մատնեցան :

Բայց քանզի անկեալ էր զօրա-

վարն Հայոց 'ի մեծ պատերազմին, ոչ ոք գոյր այնուհետեւ 'ի մէջ գըլխաւոր, յոր յեցեալ ժողովէին գունդն մնացելոցն ։ Թէպէտ և բազում այն էր՝ որ ապրեցան, քան թէ որ մեռանն, սակայն ցանեալ ցրուեցան, և հասեալ անկանէին 'ի տեղիս տեղիս յամուրս աշխարհին, և բռնանային 'ի վերայ բազում գաւառաց և բերդից, զոր և ոչ առնուլ իսկ ոք կարէր ։

Եւ այս անուանք են քաջ նահատակացն՝ որ անդէն 'ի տեղւոջն կատարեցան ։ Յազգէն Մամիկոնէից քաջն Վարդան հարիւր երեսուն և երեք արամբք · յազգէն խորխոռունեաց Խորէնն կորովի իննեւտասն արամբք, յազգէն պալունեաց արին Արտակ յիսուն և եւթն արամբք, յազգէն գնթունեաց զարմանալին Տաճատ իննեւտասն արամբք, յազգէն գիմաքսենից իմաստունն Հմայեակ քսան և երկու արամբք, յազգէն քաջբերունեաց հրաշակերտն Ներսեհ եւթն արամբք, յազգէն գնունեաց մանուկն Վահան երիւք

տարածք, յազգէն ընծայնոց ար-
դարն Արուէն եւթն տարածք, յազ-
գէն Սրուանձտայ յառաջադէմն
Գարեգին երկու հարազատօքն և
ութուտասն տարածք:

Այս երկերիւր ութսուն և եւթն նահապետք, ընդ նմին և մեծամեծ նախարարքն անդէն 'ի տեղւոջն կատարեցան: Եւ յալքունի տանէն և 'ի տանէն արծրունեաց և յիւրաքանչիւր նախարարաց տանէն. Թող զայս երկերիւր ութսուն և եւթնս, և այլ եւս եւթն հարեւր և քառասուն այր, որք զանուանս իւրաքանչիւր 'ի դպրութիւն կենաց գրեցին 'ի նմին աւուր 'ի մեծ պատերազմին: Եւ միահամուռ լինի ամենայն հազար և երեսուն և վեց:

Իսկ 'ի կողմանէ ուրացելոցն անկանէր յայնմ աւուր երեք հազար հինգ հարեւր քառասուն և չորք այր: Ինն այր 'ի նոցանէ 'ի մեծ պատուաւորացն էր, վասն որոյ և կարի յոյժ 'ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիւսալաւուրտն: Մանաւանդ իբրեւ ետես զանհնարին հարուածն

եւ թնպատիկ զիւրոյ գնդին քան զՀայոցն, բեկաւ անկաւ զօրութիւն ուժոյն իւրոյ, և ոչ հանդարտէր կալ 'ի վերայ խորհրդոց մտացն. քանզի ոչ որպէս կարծէր զպատերազմն՝ կատարեցաւ: Մանաւանդ երբեւ հայէր տեսանէր զբազմութիւն անկելոց իւրոյ կողմանն, և թիւ համարոյ եւս առնէր, և եբրեւ այնչափ յոլով գտանէր զիւր անկեալսն քան զՀայոց գնդին, եւս առաւել վասն երեւելի արանցն, զորս յականէ յանուանէ գիտէր թագաւորն, 'ի մեծ տագնապի լինէր այրն յանձն իւր: Արդարութեամբ զիրսն գրել և ցուցանել՝ 'ի թագաւորէն երկնչէր, դարձեալ և թաքուցանել եւս ոչ կարէր, քանզի ոչ ծածկէր այնպիսի մեծ կռիւ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր յանձն իւր և նենգէր 'ի միտս իւր, ուրացեալն Վասակ որ զանձն իւր 'ի մէջ գաղանացն թաքուցեալ ապրեցուցանէր, մխիթար մատուցանէր մտացն լքելոց. և ուսուցանէրնմա հնարս նենգութեամբ, թէ

որպէս կարացէ մարտնչել ընդ ամուրան խաբէութեամբ : Երդմունս կնքէր արքունի հրամանաւ և վկայութեամբ անձին իւրոյ և խաբեբայ երիցամբքն, որ ընդ նմայն էին. պատգամաւորս առնէր զնոսա, և երեւեցուցանէր զթողութիւն ապստամբութեանն առ 'ի շինութիւն եկեղեցւոյ շնորհել անդրէն, և զամենայն կարգս անդրէն յարմարել ըստ առաջին սովորութեանն : Թէպէտ հրաման Թագաւորին հաստատութեամբ էր տուեալ, վասն զի յոյժ բեկաւ զօրութիւն նորա, որպէս զի երկոքին կողմանք նորա հարան, սակայն զօրքն Հայոց վասն նենգութեանն Վասակայ, որ բազում անգամ հասեալ էին 'ի վերայ ստութեան նորա, վասն այնորիկ և հրամանի Թագաւորին վաղվաղակի ոչ կարէին հաւատալ :

ԵՒԹՆԵՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Յորում նկարագրի դարձեալ ապաւի-նութիւնն Հայոց, և չարագոյն ելս երեւի անօրէնութեանն Վասակայ։

Արդ դարձեալ յայնժամ դըր-դեաց զՄուշկան Նիւսալաւուրտ և զամենայն աւագանին Արեաց, ա-ռեալ զզօրսն՝ հասանէր ՚ի վերայ ամրոցին, յոր անկեալ էին գունդ մի ՚ի զօրացն Հայոց հանդերձ սուրբ քահանայիւքն, և մարտ եդեալ կռուէին շուրջ զբերդաւն։ Եւ ի-րեւ ոչ ինչ կարացին ազդել նոցա, դարձեալ յերդմունս ապաստան ե-ղեալ, զի ուխտիւ իջուսցեն զնոսա առանց դաւ ինչ գործելոյ, և եր-կիցս և երիցս անդամ ետուն տա-նել զաւետարանն։ Թէպէտ և քա-հանայքն յանձն առնուին զիջանելն կալ առաջի, բազումք ՚ի զօրակա-

նացն ոչ կարէին հաստատել սուտ ուխտին Վասակայ. քանզի սկսաւ երթալ Մուշկան Նիւսալաւուրտ զհետ չար խրատուն Վասակայ:

Եւ ոմն 'ի քաջ զօրականէն Հայոց, որ անկեալ էր 'ի բերդն փախստեամբ, Բակ անուն, ելեալ 'ի պարխսպն թշնամանս դնէր անօրինին, և յիշեցուցանէր առաջի Պարսից զօրագլխին զամենայն չարիսն, զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց: Յորոց բազում իսկ լուեալ՝ արդարացուցանէին զամբաստանութիւնն, ոչ միայն 'ի Հայոց կողմանէն, այլ եւս առաւել զօրքն Պարսից: Այն այրս այս 'ի նմին գիշերի եւթն հարեւր արամբք ել գնաց 'ի բերդէ անտի, և ոչ կարացին ձեռն արկանել 'ի նա:

Իսկ որ 'ի ներքս յամրին մնացին, թէպէտ և գիտէին Ճշմարտիւ զխաբեբայ երդմունս նոցա, ոչ ունէին համբար 'ի ներքս: Իբրեւ ոչ կամաւ իջեալ կացին առաջի, հրամայեաց սպանանել 'ի նոցանէ երկերիւր և երեքտասան այր: Աղաղակեցին

ամենեքեան և ասեն. Գոհանամք զքեն Տէր Աստուած մեր. մինչդեռ չէն էն եկեղեցիք և անքակ տաճարք զկայից և միաբան սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ և առաքինացեալ, արժանի արարեր զմեզ կոչմանդ երկնաւորի: Հաստատեսցէ մահս մեր ընդ մահ քաջ նահատակացն, և խառնեսցի արիւնս մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն. և հաճեսցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զոհարակացն, որ ելանեն 'ի վերայ սուրբ սեղանոյս: Զայս ասելով 'ի տեղւոջն կատարեցան երկերիւրքն և երեքտասանքն:

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ դիպեցան յամուրսն, երանելիքս այս Յովսէփ և Ղեւոնդ բազումքն կերակրօքն իւրեանց, մատուցին և նոքա զպատրանոցս իւրեանց առաջի որոյ դահճապետին, ասելով զնոյն բանս՝ զոր խօսեցան երկերիւրքն: Քանզի ոչ եթէ անկնկալութիւն ինչ էր երանելեացն ըստ մարմնաւոր կենացն, այլ իմաստութեամբ հնարս խնդրէին լինել փոխանակ ամենայն

աշխարհին շինութեան ։ Վասն որոյ և բողոք 'ի դուռն կարդայցին, և զա-մենայն ամբաստանութիւն արկա-նէին զանօրէնն զՎասակաւ ։ Զայս իբրև լուաւ Մուշկան Նիւսալա-ւուրտ, ոչ իշխեաց 'ի նոսա ձեռն արկանել մահուամբ. այլ զՅովսէփ և զՂեւոնդ գան հարեալ, հրամայե-ցին պահել զգուշութեամբ. քանզի բողոք 'ի դուռն կարդացին ։ Իսկ զայլ քահանայսն արձակեցին յիւ-րաքանչիւր տեղիս, հրաման տուեալ վասն շինութեան և խաղաղութեան աշխարհին ։

Այլ մարդիկն Հայոց, որ հա-սեալ էին 'ի վերայ յեղեղուկ հրա-մանաց թագաւորին և ուրացեալ չարիմացին Վասակայ, ոչ ինչ հա-ւատային սուտ թողութեանն, այլ քաջալերէին զմիմեանս և ասէին. Զի՞ պիտոյ է մեզ բնաւ կեանք ան-ցաւոր աշխարհիս, և կամ ընդէ՞ր տեսանեմք զարեւ յետ մերոյ սիրե-լեացն ։ Զի եթէ քաջ նահատակքն մեր անկան 'ի մեծ պատերազմին, և բազում վիրաւորք տապալեցան

յորում յապաժոյժ 'ի մէջ դաշտին, և ամենեցուն մարմինքն եղեն դէշ թռչնոց և կերակուր գազանաց, և պատուական նախարարքն մեր հասին յանարգութիւն թշուառութեան, լքին զիւրաքանչիւր իշխանութիւն և են 'ի հալածանս նեղութեան, որ և ամենայն փափկութիւնն Հայոց եհաս 'ի վիշտս վտանգի և յանհնարին ապականութիւն, ոչ անսանք խաբեբայ հրամանացդ և անկանիմք 'ի ձեռս անօրէն իշխանացդ:

Թողին այնուհետև իւրաքանչիւր զգեօղս և զաւանս և զագարակս. եղին հարսունք յառագաստից և փեսայք 'ի սենեկաց, անկան ծերք յաթոռոց և տղայք 'ի գրկաց. երթային երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բազմութիւն արանց և կանանց, հասեալ ունէին զամուրս անապատին և զանխաբ տեղիս բազումլերանց: Լաւ համարէին զգազանաբար բնակութիւնն աստուածպաշտութեամբ 'ի քարանձաւս կելոյ, քան ուրացութեամբ փափկա-

նալ յիւրաքանչիւր շինուածս : Առանց տրտնջելոյ համբերէին խստաբուտ կերակրոցն , և ոչ յիշէին զսովորական խորտիկն : Համարեալ էին նոցա դարանափորքն իբրև ըղյարկս բարձր շինուածոց , և գետանկողինքն իբրև զնկարեալ պատըշկամս :

Սաղմոսք էին նոցա մրմունջք երգոց , և ընթերցուածք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք : Ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր , նոյն ինքն քահանայ . մարմինք իւրաքանչիւր սուրբ սեղան , և ոգիք նոցունց՝ պատարագ ընդունելի : Քանզի ոչ ոք 'ի նոցանէ ողբայր յուսահատութեամբ զանկեալն 'ի սոյ, և ոչ ոք հեծեծելով հառաչէր 'ի վերայ մերձաւոր սիրելեաց իւրոց : Խնդութեամբ ընկալեալ զյափշտակութիւն ընչից բազմաց , և ոչ յիշէին ամենեւին՝ եթէ եղեալ իցեն նոցա ստացուածք : Համբերութեամբ Ճգնէին և մեծաւ առաքինութեամբ տանէին զքաջ նահատակութիւնն : Զի եթէ ոչ բացաւ աչօք տեսա-

նէին զայսն խնդալից, և ոչ կարէին իսկ գործել զայնպիսի մեծ առաքինութիւն:

Քանզի բազումք յազգէ 'ի մեծ նախարարացն էին, և եղբարք և որդիք և դստերք, հանդերձ ամենայն սիրելեօք իւրեանց 'ի մէջ ամբոխն վայրացն, ոմանք յանչոյս երկրին խաղաղեաց, և այլ բազումք 'ի կողմանս Հարաւոյ՝ յանմատոյց ամրան Տմորեաց, և կէսքն 'ի Թանձախիտ մայրիսն Արձախոյ, և այլ ոմանք անդէն 'ի միջոց աշխարհին բռնացան 'ի վերայ բազում ամրոցացն: Եւ ամենեքին մեծաւ համբերութեամբ տանէին զբազում նեղութիւնն վասն յուսոյն Աստուծոյ. աղաչելով զայս միայն, և խնդրէին յԱստուծոյ, մի՛ տեսանել նոցա զաւեր սուրբ եկեղեցեաց:

Այլ որպէս ցուցաք բազում անգամ զամբարշտին չարութիւն, յորդորէր և ստիպէր զզօրսն Պարսից 'ի մօտաւոր կողմանց աշխարհին, զի հրամանաւ արքունի զօր եկեսցէ յօգնականութիւն նոցա: Եւ հա-

սեալ բազում այրուձի՝ յաւելոյր ՚ի թիւ անկելոցն, և լինէր դունդ բազմութեան իբրեւ զառաջինն: Եւ յառաջ խաղայրն ՚ի միջոց աշխարհին, մարտ եդեալ կռուէին ընդ մեծ ամուրս Կապոյտ լերինն: Իսկ որ ՚ի ներքսն էին՝ քաջութեամբ մարտուցեալ հարկանէին զբազումս ՚ի գնդէն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական ՚ի բանակն արկանէին: Իսկ նոքա դարձեալ յողոքանս մատուցեալ, նուաճել խաբէութեամբ կամէին:

Իբրեւ ոչ ոք հաւատաց իջանել առ նոսա, զի մի մատնեսցին չարաչար ՚ի ձեռս թշնամեացն, սակայն վասն երդմանցն հարկ եղեւ քահանայի մի իջանել առ նոսա, որում անունն էր Արշէն: Խօսէր ընդ նոսա յաղերս ընտանութեամբ, և ցուցանէր զանձնաս փախուստ անմեղացն. արկանէր դութ առաջի ուրացելոյն Վասակայ, և պաղատելով յիշեցուցանէր նմա զառաջին կարգ ուխտին քրիստոնէութեան, զի թերեւս սակաւիկ մի քաղցրասցի

յանձնարին դաւանութենէն: Այլ նա ոչ ինչ լուաւ և անսայց բազում բանից նորա, կապեաց և խաղացոյց զերանելին և որք ընդ նմա իջեալ էին:

Մանաւանդ իբրև ետես եթէ երթայ զօրավարն զհետ խրատու կամաց նորա, սկսաւ՝ այնուհետև ՚ի բազում տեղիս արձակել զպատգամաւորն, և զոր արտաքոյ քան զամուրսն գտանէր զբազմութիւն մարդկանն, վարեցին ՚ի գերութիւն. և զամբար ՚ի ձեռն առեալ հրձիգ առնէին զբազում տեղիս: Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց, իբրև լուան զայս ամենայն չարիս, զոր գործեցին զօրքն արքունի, ոչ ինչ շահ օգտի համարէին զկալն ՚ի մէջ ամրականացն: Քաջութեամբ եղեալ յարձակեցան օգնականութեամբ ամրականացն, և հասեալ ՚ի մօտաւոր աշխարհն պարսկաց, յանխնայ կոտորելով նախճիրս արեան գործէին, և զմնացեալսն գերի առեալ տանէին, և անդէն յամուրսն արկանէին, և զլինուածսն աշխարհին՝

զամբար 'ի ձեռն առեալ հրոյ ճա-
րակ տային ։

Դարձեալ և որք էին 'ի լերինս խաղտեաց, իբրեւ տեսին եթէ յանդրգնաբար զօրքն պարսկաց յաներկեւղս իջանէին յամուրս աշխարհին Հայոց, յարձակեցան և նոքա մեծաւ զօրութեամբ 'ի ձորագաւառն Տայոց ։ Եւ գտին անդ գունդ բազում 'ի զօրացն արքունի, որ գերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին. դարձեալ և կարծէին եւս եթէ զանձք նախարարացն անդ իցեն, վասն այնորիկ և յանխնայ յուզէին զվայրան ։

Նա և տեսին եւս անդ 'ի դեօղս երկուս, որ զեկեղեցիսն այրեցեալ էր. առաւել եւս վասն այնր 'ի նախանձ բրդեցան բարկութեամբ ։ Յարձակեցան, հարան 'ի դիմի միմեանց, և կամակարութեամբ յաղթեալ, բեկեալ արկին զզօրութիւն գնդին Պարսից, և կոտորեցին զբազումս 'ի նոցանէ, և զմնացեալսն փախստական հանէին յաշխարհէն ։ Եւ յայնչափ յանդուգն յարձակ-

մանէն՝ միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանխնայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ 'ի վերայ սուրբ ուխտին միաբանութեան: Եւ այլքն ամենայն ողջանդամ ապրեալք երթային զհետ փախստականին:

Եւ իբրեւ այս այսպէս կատարեցաւ, դադարեցին զօրք Թագաւորին խառնամուխ լինել յամենայն տեղիս անխտրութեամբ, եւ եւս առաւել ձեռնպահ լինել եկեղեցեացն: Դարձեալ միւսանգամ անդրէն հարցանել սկսան յարքունիս:

Նա եւ որ յԱրձախայ մայրիսն անկեալքն էին փախստականք, ոչ ինչ լռեալ դադարեցին խաղաղութեամբ. այլ հանապազ յղէին յաշխարհն Հոնաց, շարժէին եւ յորդորէին զգունդն Հոնաց, եւ յիշեցուցանէին նոցա զուխտն՝ զոր եդեալ էր ընդ Հայս եւ անսուտ երդմամբ հաստատեալ: Հաճոյ թուէր բազմաց 'ի նոցանէ լսել զբանսն քաղցրութեամբ: Նա եւ մեղադրէր եւս

յոյժ լինէին նոցա, եթէ 'ի կռուն ընդէ՞ր ոչ եկիք պատրաստութեամբ։ Եւ իբրեւ յառաջնումն ինչ ոչ հնարէին զմիմեանս հաւանեցուցանել, ապա գունդ բաղում գումարէին, և անդէն յարձակեալ հասանէին 'ի սահմանս տէրութեանն Պարսից. և զբաղում գաւառս հարեալ, բազմագոյն եւս գերի առեալ տանէին յաշխարհն իւրեանց, և յայնի ցուցանէին թագաւորին զմիաբանութիւն՝ զոր ունէին ընդ գնդին Հայոց։

Իսկ իբրեւ այս ամենայն ազդումն հասանէր առ զօրավարն Պարսից, սրտմտեալ զայրանայր. և մեծաւ բարկութեամբ կուտէր զվնասն 'ի վերայ անօրինին Վասակայ. իբր թէ նա իցէ սկիզբն և առաջնորդ ամենայն չարեացն, որ գործեցան։ Եւ անդէն չու արարեալ գնայր խաղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից. գրէր և ցուցանէր յարքունիս զամենայն ստուգութեամբ, և զվնաս գործոյն արկանէր զուրացելոյն։

Իբրեւ լուաւ թագաւորն զամե-

նոյն աւեր աշխարհին, և ստու-
գեաց զնորա մեծի պատերազմին, բե-
կանէր անկանէր 'ի մեծ խորխորա-
լոյն, և լռեալ դադարէր 'ի հանա-
պազորդ և 'ի խաբեբայ խորհրդոցն.
յուզէր և քննէր զվրիպումն ան-
հանճար գործոյն, և կամէր տեսա-
նել՝ ասելով. Ո՞ր իցէ որ զիս ճըշ-
մարտութեամբ 'ի վերայ իրացդ հա-
սուսցէ: Իսկ որ էր գիտակ անօրէն
գործոյն, անդրէն 'ի դրան արքու-
նի, նոյն հազարապետն Միհրներ-
սեհ, յառաջ մատուցեալ ասէ ցԹա-
գաւորն. Զայդ ես ասեմ քեզ, ար-
քայ քաջ. եթէ կամիս ստուգու-
թեամբ լսել զարդարն, որք դըլխա-
ւորք քրիստոնէիցն են 'ի Հայս, տուր
կոչել, և գան յօժարութեամբ և
ասեն քեզ զամենայն արդարու-
թեամբ:

Յայնժամ զմի ոմն յաւագ նա-
խարարացն, Ատրորմիզդ անուն, ո-
րոյ իշխանութիւնն իսկ խառն էր
ընդ Հայոց աշխարհին և գործակից
էր զօրավարին 'ի նմին պատերազմի,
դրէր և յանձն առնէր նմա զաշ-

խարհն Հայոց մարզպանութեամբ։ Եւ զՄուշկան Նիւսալաւուրտ հան-դերձ ամենայն մնացեալ զօրուն գումարէր յաշխարհն Աղուանից և Լփնաց և Ճղբաց և 'ի Հեճմատա-կաց և 'ի Թաւասպարաց և 'ի Խի-բիովան, և յամենայն ամրականն, զորս աւերեալ էր գնդին Հոնաց վասն ուխտին Հայոց։ Որպէս և յոյժ իսկ տրտմեալ էր Թագաւորն, ոչ միայն ընդ աւեր աշխարհացն և ընդ անկանելն զօրացն, այլ եւս ա-ռաւել ընդ աւերել պահակին՝ զոր 'ի բազում ժամանակաց հազիւ ու-րեմն կարացին շինել. որ և յայնմ ժամանակի դիւրաւ առեալ քան-դեցաւ, որում և չէր իսկ անկա-րութիւն շինութեան։ Իսկ զՎա-սակ հանդերձ գլխաւոր քրիստո-նէիւքն 'ի դուռն հրամայեաց կոչել։

Արդ եկն եմուտ մարզպանն Ատր-որմիզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղաղութեամբ։ Հրամանաւ ար-քունի կոչեաց առ ինքն զՍահակ սուրբ եպիսկոպոսն ռշտունեաց, ուսանել 'ի նմանէ զիրացն անցա-

տանութիւնն։ Բայց թէպէտ և նորա աւերեալ էր ատրուշան մի, և բազում չարչարանօք հարեալ էր ըզպաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգիտեաց գալ յատեան հրապարակին։ Դարձեալ և 'ի տանէն արծրունեաց բարեպաշտօն երէց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին արծրունեաց, աւերեալ էր և նորա զկրակատուն մի, և կապանօք և տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոգսն. և սա ոչ ինչ զանգիտեաց, այլ կամաւ եկն և յանդիման եղեւ մարզպանին։ Եւ երկու եւս այլ քահանայք երանելիք, որոց անուանքն են Սամուէլ և Աբրահամ. քանդեալ էր և սոցա զատրուշանն յԱրտաշատ, և յառաջագոյն ըմբռնեալ էին 'ի կապանս յուրացեալն Վասակայ. ածին և զնոսա յառաքինի ընկերսն։ Եւ ժողովեցին եւս 'ի նոյն տեղի զմեծն Յովսէփ և զՂեւոնդ և զՔաջաջ և զԱրշէն։ Եւ իբրեւ ուսաւ և տեղեկացաւ յամենեցունց մարզպանն, գրեաց և եցոյց յարքունիս

զամենայն ճշմարտութեամբ որպէս զխարդ լուաւ 'ի բերանոյ նոցա :

Բայց Վասակ թէպէտ և յառաջագոյն հաւանեալ էր 'ի դուռն, ըստ կամաց խորոց այլ ընդ այլմ երթեալ պատմէր զամենայն ստութեամբ, սակայն 'ի միտս թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի արար նմա և ասէ. Յորժամ քրիստոնեայքն եւս եկեսցեն, հասարակ լուսոյ յատենին :

Իսկ զսուրբ քահանայսն վասն զի կապանօք տանէին, յետ երկուց ամսոց և քսան աւուր հասանէին 'ի ձմերոցն արքունի : Իբրեւ լուաւ մեծ հազարապետն, եթէ ածին զնոսա 'ի քաղաքն, ինքնին իսկ ականատես լինէր նոցա : Բայց թէպէտ և տեղեկութեամբ լսէր 'ի նոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել և չարչարել զնոսա. քանզի բազումք 'ի նախարարացն Հայոց դեռ եւս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, և դեռ եւս մարզպանն յերկիւղի էր : Վասն որոյ զգուշու-

թեամբ հրամայեաց պահել զսուրբ-
ըն, և զաշխարհն հրամայէր սիրով
նուաճել. վասն որոյ և ինքն իսկ
շրջէր և ժողովէր և շինէր ուխտիւ
հաստատութեան:

Եւ եպիսկոպոսացն հրաման
տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխա-
նութիւնն, և ըստ առաջին սովորու-
թեանն պաշտել յայտնութեամբ,
և համարձակ եւս գալ 'ի հրապա-
րակ: Նա և ընծայից և պատարա-
գաց արժանի առնէր թողուլ զա-
ռաջեաւ: Եւ քանզի բազում գա-
ւառս առեալ և աւերեալ էր զօ-
րականին, թողուլ հրամայէր զհար-
կըս աշխարհին. և զայրուձին եւս
զարքունի թեթեւացոյց առ ժամա-
նակ մի: Եւ միայնակեացք որք ե-
լեալ և կորուսեալ էին, հրամայէր
գալ և ունել զիւրաքանչիւր տե-
ղին:

Եւ զամենայն կարգս աստուած-
պաշտութեանն, որպէս զկարգ և
ունէին յառաջ ժամանակաւ առ
նախնեօքն, նոյնպէս և այժմ, առէ,
կացցին: Եւ եթէ ոք 'ի հեռի աշխարհ

ուրեք գնացեալ իցեն, ունիմ իշխանութիւն յարքունուստ, տալ մարդկանն, եթէ յազատաց իցեն, եթէ 'ի շինականաց իցեն, եթէ յեկեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ իցէ, եկեսցեն և կալցեն զիւրաքանչիւր զարարս. երդմամբ կնքեր և տուաքեր 'ի կողմանս կողմանս: Որ և բազումք իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս:

Նա և որ մեծն է քան զամենայն որ 'ի բռնութենէ ոք տկարայ կալեալ էր զմոգութիւնն, հրովարտակըս տուաքեր յարքունուստ, անդրէն ունել զքրիստոնէութիւնն: Եւ յանդիման խօսէր թագաւորն, որք էին 'ի տանն արքունի, եթէ Որք ոչ սիրով ունին զդենիմազդէզն, այնպիսեացն և աստուածքն են ցասուցեալ, և ես ոչ ինչ եմ շնորհակալ. և այսօր զնոյն հրաման տամ ամենեցուն, 'ի կամս մարդոյն թողեալ ըստ իւրաքանչիւր մտաց, որպէս զինչ և կամի պաշտել՝ պաշտեսցէ. ամենեքեան իմ ծառայք

են: Զայս առէր, և գրով հրաման տայր ամենայն աշխարհի:

Իբրև զայս լուան և տեսին բազումք՝ որ էին ցանեալ և ցրուեալք 'ի հեռաւոր տեղիս, գային և ունէին զիւրաքանչիւր արարս: Իսկ նախարարքն որ էին յամուրս աշխարհին և կամ 'ի հեռաւոր օտարութեան, իբրև տեսին զշինութիւն երկրին՝ մանաւանդ զեկեղեցւոյն հաստատութիւն, քաջալերեցան համարձակեցան և նոքա յանդիման լինել արքային: Վասն որոյ և պատգամ յղեցին առ մարզպան աշխարհին, զի 'ի դուռն ցուցցէ զբանս նախարարացն: Իսկ նա վաղվաղակի յարքունուստ գիր ողոքանաց և ուխտ հաստատութեան տայր տանել առ նոսա հրամանաւ արքունի: Բայց թէպէտ և գիտէին նոքա զդաւանութիւն տէրութեանն՝ թէ սուտ են յամենայնի, կամեցան չարչարակից լինել սրբոցն. զի եթէ մահ եւս առաջի կայցէ, ոչ ինչ զանգիտեսցեն երկիւղիւ:

Եւ զայս լուեալ Թագաւորին,

ոչ կապանօք, այլ արձակ ոտիւք և արձակ ձեռօք հրամայեաց առ ինքն կոչել: Ածին վաղվաղակի զկին և զորդիսն, և զինչս իւրաքանչիւր ետուն 'ի ձեռս մարզպանին. և ինքեանք փութանակի գնացին 'ի ձմերոցն արքունի:

Եւ մինչ դեռ անդրէն 'ի ձմերոցին էր թագաւորն, ատեան հարցափորձի 'ի մէջ նոցա հրամայէր լինել: Եւ նստաւ հազարապետն՝ զի լուիցէ կողմանցն երկոցունց: Եւ իբրեւ յերկարեցաւ ամբաստանութիւնն զաւուրս բազումս, պարտաւորեցաւ կողմ ուրացելոցն: Քանզի ցուցանէին զթուղթն՝ զոր տըւեալ էր Վասակայ և ամենեցուն որ ընդ նմա էին, զի միաբանք լիցեն ընդ նմա յուխտ ապստամբութեանն. թուղթ մի 'ի Վրաց աշխարհէն, և թուղթ մի յԱղուանից աշխարհէն. սոյնպէս և թուղթ մի յԱղձնիս, և հրովարտակ մի առ թագաւորն Յունաց, և թուղթ մի առ մեծ սպարապետն Անտիոքոս: Եւ 'ի բոլորեսին յայտնի թուղթ-

ըն փաւերականի մատանի Վասա-
կայ եգեալ էր : Այնպէս խառն էր
նա և 'ի մեհ մոգուցն 'ի Զարեհա-
ւանի : Եւ զբազում բերդս՝ զոր հա-
նին 'ի պարսկաց , յայս առնէին
զնորա թուղթն և զհրամանն ·
քանզի նա էր մորզպան 'ի ժամա-
նակին :

Որպէս և հրեշտակութեամբ իսկ
զոր յղէր առ Յոյնս նախարար մի ,
որում անունն էր Առամ, յազգէն
գնունեաց , սա մատուցեալ յան-
դիմանէր զնա առաջի մեծի ատենին
հռովմայական իսկ՝ զոր տուեալ
էր նորա իւրով մատանեաւ : Նա և
'ի մէջ իսկ բերէր զամբաստանու-
թիւնն նորա Մուշկան Նիւսալա-
ւուրս , և յայտ առնէր պատերազ-
մակից ընկերօքն իւրովք , որ և յետ
վճարելոյ պատերազմին բազում ա-
րիւն եւ հեղուլ Վասակ · թէ որ-
պէս սուտ երդմամբք խաբէր և ի-
ջուցանէր յամրոցաց անտի · էր՝ զոր
կոտորէր , և էր՝ զոր գերի տանէր
զծառայս և զաղախնայս արքունի :
Եւ 'ի վերայ այսր ամենայնի չփա-

սու, և գող եւս գտանէր հարկի աշխարհին, որ յարքունիսն եր- թայր։

Նա և յուրացեալ ընկերացն նորա բազումք էին, որ յայտ արարին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ էր ընդ աշխարհն Հայոց։ Եւ 'ի մնացեալ մոգացն և 'ի փշտիպանացն՝ ոյք 'ի կապանս արկեալ էին և ապա ածին յարքունիս, հարցին և ցնոսա վասն նորա և ասեն. Դուք էք ինչ տեղեակ վասն չարութեան սորա։ Ետուն պատասխանի և ասեն. Ամենայն անցք չարչարանաց՝ որ անցին ընդ մեզ, և բազում հարուածք որ եղեն 'ի զօրքն արքունի, և աւեր և գերութիւն աշխարհին Հայոց, և կորուստ հարկացն արքունի, ընկիզքն և առաջնորդ չարեաց այրդ այդ եղեւ։

Եւ մինչ դեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն զնմանէ էր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան և իւր ազգականքն, որ եւս յառաջագոյն դատախազ լեալ էին զնմանէ առաջի արքային, սկսան

կարգաւ ցուցանել և յայտ առնել, որպէս զի բարեկամացեալ էր նա ընդ Հեռանայ Հոնի միաբանութեամբ բաղասական արքային, 'ի ժամանակին՝ զի կոտորեաց Հեռանն այն զզօրսն Պարսից յԱղուանս, և ասպատակաւ եհաս յերկիրն Յունաց, և բազում գերի և աւար խաղացոյց 'ի Հոռոմոց և 'ի Հայոց և 'ի Վրաց և յԱղուանից. որպէս զի 'ի վերայ իսկ եհաս խորհրդոցն ինքն իսկ Թագաւորն, և սպան զբաղասական արքայ: Եւ Վասակ մարզպան էր Հայոց 'ի ժամանակին, և Թշնամեացն արքունի խորհրդակից գտաւ: Ցուցին և յայտ արարին ազգականքն նորա, որպէս զի հմուտ և տեղեակ իսկ էին չար խորհրդոցն նորա. զամենայն ցուցանէին և յայտ առնէին առաջի Թագաւորին. և զայլ ևս բազմագոյն խարդախութիւնսն, որ ստութեամբ վարէր զկեանս իւր՝ ոչ միայն առ ընկերս, այլ և առ Թագաւորն ինքնին գլխովին. զի ոչ երբէք արդարութեամբ վաստակեալ էր 'ի մանկութենէ:

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ հազարապետն․ Ածէք այսր և 'ի կապելոցն, որք են 'ի բանտի անդ։ Լուծին և ածին յերանելեացն ըզՍահակ եպիսկոպոս ռշտունեաց և զսուրբն Յովսէփ և զՂեւոնդ երէց։ Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն բանք առեղին առաջի նորա, եւ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն և ասէ․ Որ յայտնի ուրացեալն են 'ի Ճշմարիտն Աստուծոյ, ոչ գիտեն զինչ գործեն և կամ զինչ խօսին․ քանզի խաւարեալ է խորհուրդք նոցա․ զտեարս պաշտեն սուտ պաՃառանօք, և ընդ ընկերս մտանեն յուխտ ստութեան։ Եւ են նոքա դարանք սատանայի, զի նոքօք իսկ կատարէ զդառնութիւն կամացն իւրոց, որպէս երեւի իսկ 'ի դոյն յայդ Վասակ։ Քանզի մինչ ունէր զանուննքրիստոնէութեան, վերինն երեւօք կարծէր ծածկել և թագուցանել զամենայն չարութիւն իւր առաջի ձերոյ անգէտ տէրութեանդ, և զամենայն նենգութիւնն իւր քրիստոնէութեամբն ծածկէր։

է

Ուստի և ձեր իսկ կարծեցեալ՝ մեծապէս պատուեցէք զդա առաւել քան զարժանն իւր ։ Հաւատացէք դմա զաշխարհն Վրաց․ հարցէք, եթէ զո՞հ իցեն զդմանէ ։ Ետուք դմա զտէրութիւնն Սիւնեաց․ լուարուք յազգականաց այտի դորա, զինչ պատմեն զդմանէ ։ Արարէք զդա մարզպան Հայոց․ զոր նախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ գտեալ էր, դա ՚ի միում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն ։ Տեսէք, իբրեւ բարձաւ ՚ի դմանէ պատուական անունն Աստուծոյ, զոր ունէր ստութեամբ, մերկ երեւեցաւ ամենայն չարագործութիւն դորա ։ Զի եթէ առ Աստուածն իւր սուտ գտաւ, առ ո՞ ոք ՚ի մահկանացուաց ստի դա արդար գտցի ։

Արդ ամենայն ամբաստանութիւն՝ որ այժմ յայտնի եղեւ զդմանէ, ո՞չ ահա ձեր իսկ յառաջագոյն լուեալ էր․ բայց յոր դէմս ծածկեցէքն, դուք ձեզէն իսկ քաջ գիտէք ։ Ինձ այսպէս թուի, եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց ։

ԱՅԼ ոչ դուք և ոչ դա և ոչ որ զինի ձեր գալոցն է, զայն 'ի մեզ ոչ կարէ տեսանել: Արդ արարէք զդա որպէս և կամիք, ցմեզ զի՞ հարցանէք:

Զարմացաւ մեծ հազարապետն ընդ միտս իւր, և 'ի խորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս ատենին: Քանզի հասեալ էր 'ի վերայ, եթէ յիրաւի դատապարտեցաւ այրն ընդ անարժան գործոյն իւրոյ, եմուտ և եցոյց զամենայն բանս ատենին յարքունիսն: Եւ իբրև լուաւ թագաւորն և ստուգեաց 'ի հազարապետէն զառնն պարտաւորութիւն, բարկացաւ յոյժ և 'ի խոր խոցեցաւ․ բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հաստուցանել զնա 'ի մեծ անարգութիւն: Լուռ եկաց աւուրս երկոտասան, մինչ 'ի գլուխ չոգաւ փուրախիչ ամբաստանութեանն:

Եւ եղեւ յաւուր միոջ մեծի զամենայն երեւելի և զպատուականսն հրամայէր յընթրիս կոչել: Կոչեցին և զուրացեալն․ և նա ընդ առաջի կարգի օրինացն արքունի ար-

կանէր զպատուական հանդերձն , զոր ունէր 'ի Թագաւորէն . կապէր և զպատուաւուրսն , և զխոյրն ոս_կեղէն դնէր 'ի վերայ , և զկուանա_կուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդելու_զեալ մարգարտով և ակամբք պա_տուականօք ընդ մէջ իւր ածէր , և զգինդսն յականջսն , և զգու_մարտակն 'ի պարանոցին , զսամոյր_ըն զԹիկամբն , և զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ եր_Թայր յարքունիս . չքեղ և երեւելի քան զամենեսեան երեւէր բազմու_Թեանն :

Իսկ նախարարքն որք կամօք 'ի Հայոց չոգան անձամբ տուեալ զան_ձինս 'ի փորձուԹիւնն , և սուրբքն որ յառաջագոյն հասեալ էին , կապա_նօք ունէին զամենեսեան առ դրանն արքունի : Իբրեւ տեսին զնա զար_դարեալ և չքեղացեալ , և բազմամ_բոխ գնդաւ գայր յարքունիս , 'ի միտ իւրեանց սկսան այպանել և ասել . Ո՛վ անմիտ վաճառական , զանմահ և զանանց պատիւ եԹող , և զանցաւորդ գնեցեր , զոր և զայդ

եւս ընդ մօտոյ աւուրս կորուսանելոց ես:

Եհաս և Նաթան ՚ի Ներքին դահլիճն, որ էր հրապարակ մեծամեծացն: Արդ եկն եւ սենեկապանն յարքունուստ, հարցանէր ցնա և ասէր· Արքայ յղեաց առ քեզ, յորմէ՞ գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ, ասա ինձ փաղփաղակի, վասն որո՞յ արդար փաստակաց: Եւ յուշ առնէր նմա զամենայն բանս ատենին, յորում դատապարտեցաւն. Նա և զոր ոչ եւս անդ խօսեցան՝ զայն եւս յայտնէր նմա: Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սինեաց աշխարհին, այլ նենգութեամբ և քսութեամբ եա սպանանել զհօրեղբայր իւր ըղՎալինակ, և ինքն տարաւ զտէրութիւնն իբրեւ քրտխկար յարքունիս: Նա և այլ եւս բազում բանիւք դատապարտեցին զնա, որում ամենայն աւագանին վկայ գային: Պարանձեցաւ ամենեւին, և չգտաւ բան ճշմարիտ ՚ի բերան նորա: Եւրեւ կրկնեցին և երեքկնեցին ցու-

ցանելով 'ի ներքս յարքունիսն, հատաւ վճիռ մահու 'ի վերայ նորա:

Արդ եկն եւ դահճապետն, եւ մատեաւ առաջի ամենայն մեծամեծացն մերկեաց 'ի նմանէ զպատիւն զոր ունէր յարքունուստ, եւ զգեցոյց նմա հանդերձ մահապարտի: Կապեցին զոտս եւ զձեռս, եւ կանանցաբար նստուցին 'ի ձի մատակ. տարան եւ եդուն յայն զնդան, ուր կային մահապարտք ամենայն:

Իսկ նախարարքն Հայոց եւ սուրբ եպիսկոպոսքն հանդերձ երիցամբքն, թէպէտ եւ էին 'ի մեծի պատուհասի, ոչ ինչ յիշէին զնեղութիւնն՝ որ անցեալ էր ընդ նոսա, եւ կամ որ այլ եւս ակնկալութիւն էր գալ 'ի վերայ, այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն՝ որ եղեւ յԱստուծոյ: Մխիթարէին զմիմեանս եւ ասէին. Քաջութեամբ պատերազմեցաք, առաւել եւս համբերութեամբ ճգնեսցուք: Լուեալ է մեր 'ի սուրբ հարցն մերոց, եթէ գլուխ ամենայն առաքինութեան համբե-

րութիւն է, և իմաստութիւն երկնաւոր՝ կատարեալ աստուածպաշտութիւն, և զայս ոչ ոք կարէ գըտանել առանց չարչարանաց: Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդերկարանայ 'ի վերայ, յայնժամ բազմանայ վարձ հատուցմանց պարգեւին:

Ապա թէ այդ այդպէս է, զայս միայն աղաչեսցուք զԱստուած, զի համբերել կարասցուք ամենայն փորձութեանց. և Տէր ինքնին արասցէ հնարս մերում փրկութեան: Լուեալ է մեր զդատաստան քառասուն զինուորացն Քրիստոսի, որք բազում հարուածս տանջանաց ընկալան: Մինն 'ի նոցանէ փութացաւ 'ի բաղանիսն, և վրիպեաց 'ի պսակէն. իսկ երեսուն և ինն համբերութեամբ կատարեցան, և հասին այնմ աւետեացն, որում ցանկացեալն էին: Իսկ մեր ընկերակից աւանիկ, որ յառաջագոյն որոշեցաւ 'ի մէնջ, ահա եղեւ գործակից սատանայի: Մինչ դեռ ոգիքն 'ի մարմինն էին, ընկալաւ զառհաւատչեայ դեհենին տանջանաց, որ ոչ

Է

միայն սրբոց է ողբալի, այլ և ամե-
նայն գազանաբարոյ մարդկան :

Զայս ասէին, և բազում արտա-սուս 'ի վերայ կորուսելոյն հեղուին. և անդէն զերգս հոգեւորս 'ի բե-րան առեալ ասէին. Բարի է յու-սալ 'ի Տէր քան յուսալ 'ի մարդիկ. բարի է յուսալ 'ի Տէր քան յու-սալ յիշխանս. ամենայն ազինք շըր-ջեցան զինեւ, և անուամբ Տեառն յաղթեցի նոցա : Քաջալերէին զմի-մեանս և ասէին. Զայս գիտելով, եղբարք, մի երկիցուք յանաստուած աղէտս հեթանոսաց, որ քան զմե-ղուս վատթարագոյն եւս են 'ի զայ-րանալն իւրեանց. զի և նոցա ցա-սումն 'ի սատակումն անձանց իւ-րեանց լիցի. այլ մեք զանուն Տեառն կարդասցուք, և վանեսցուք զամե-նեսեան :

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայեր 'ի միաբանութիւն սուրբ կապելոցն, որք մեծաւ խնդութեամբ ընդու-նէին զչարչարանսն, և զուարթա-գոյն և պայծառք երեւէին որպէս յառաջագոյն յարքունիսն. հայեր

և կարօտէր, և ոչ ոք խառնեաց զնա 'ի նոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պահէին։ Եւ օր ըստ օրէ բերէին իբրեւ զգէշ ընկենուին 'ի մեծ հրապարակին, ձաղէին և այպանէին, և առեալ ամենայն կարաւանին զնա առնէին։ Կողոպտեցին հանին և ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր. այնպէս ձաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային և բերէին նմա իւր ծառայքն։ Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարտերս հարկաց աշխարհին 'ի վերայ տան նորա, որ մինչեւ զհարց և զհաւուց և զիւր արարս և զպարգս կանանց եւս եդ 'ի վերայ և ետ և տուժեցաւ, և ոչ կարաց հատուցանել զպարտսն արքունի։ Եւ յայն տեղի հասուցին, մինչեւ հարցանել նմա եթէ կայցէ ինչ գանձ 'ի գերեզմանս նախնեացն մերոց. և եթէ գտեալ էր նորա, հանէր և տայր ընդ իւր և ընդ ընտանեացն տուգանս. որպէս զի բազում մարդիկ իսկ չոգան 'ի տուժի։

Եւ իբրեւ այսպէս յամենայն կող-

մանց հարեալ վատթարացաւ, անկաւ յախտս դժնդակս անդէն 'ի կալանին: Ջեռաւ փոր նորա, և հարան և սորորեցան գոգք նորա, և քամեալ մզեցաւ թանձրամածութիւն նորա: Նուացին որդոնք ընդ աչս նորա, և 'ի վայր սորեցին ընդ ռընգունս նորա. խցան լսելիք նորա, և ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա. լուծան ջիղք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրունկք ոտից նորա: Բղխեաց 'ի նմանէ հոտ մահու, և փախստական եղեն 'ի նմանէ ձեռնասունն ծառայք նորա: Լեզուն միայն կայր կենդանի 'ի բերան նորա, և ոչ գտաւ խոստովանութիւն 'ի շրթունս նորա: Ճաշակեաց զմահ հեղձամղձուկ, և էջ 'ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ: Ոտնհար եղեն նմա ամենայն սիրելիք նորա, և ոչ յագեցան սաստիկ հարուածովք ամենայն թշնամիք նորա:

Եւ այն որ կամէրն թագաւոր լինել մեզօք Հայոց աշխարհին, ոչ երեւեցաւ տեղի գերեզմանի նորա.

քանզի իբրեւ զշուն մեռաւ և իբրեւ զդէշ քարշեցաւ: Ոչ յիշեցաւ անուն նորա 'ի մէջ սրբոց, և ոչ մատեաւ յիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոջն: Ոչ ինչ եթող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց 'ի կեանս իւր, և ոչ ինչ մնաց 'ի մեծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ նա 'ի մահուան նորա:

Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նորա. առ 'ի կշտամբութիւն յանդիմանութեան մեղաց նորա. զի ամենայն որ զայս լուեալ գիտասցէ, նզովս 'ի հետ արկցէ, և մի լիցի ցանկացող գործոց նորա:

ԱՐՏԱՔՈՅ
ԵԻԹՆ ՅԵՂԱՆԱԿԻՆ
ՈՒԹԵՐՈՐԴ

Դուրյէաւլ կամ Նորին պատերազմին և
չարչարանաց սուրբ քահանայից :

Արդ 'ի վեշտասաներորդի ամի տէրութեան նորին թագաւորի, դարձեալ անդրէն խաղայր գնայր յաշխարհն Քուշանաց մեծաւ սրտա_մտութեամբ 'ի գործ պատերազմի : Եւ գնացեալ 'ի Վրկանէ, և եկեալ յԱպար աշխարհ, նովին կապանօք զնախարարսն և զքահանայսն հրա_մայեաց պահել 'ի դղեակ քաղաքի 'ի Նիւշապուհ. և զերկուս յերանելի կապելոցն ընդ իւր խաղացոյց : Ահ արկանէր ամենայն քրիստոնէու_թեան ընդ որ անցանէր :

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի, որ էր յազգէ Թագաւորացն 'ի Խայլանդրաց աշխարհէն, Բէլ անուն, և 'ի ծածուկ խոնարհէր առ քրիստոնեայսն, և սիրով յօժարութեամբ ուսանէր 'ի նոցանէ զՃշմարտութիւնն, և կամօք իւրովք նուաճեալ էր ընդ իշխանութեամբ Թագաւորին, և կարի յոյժ դառնանայր 'ի միտս իւր յորժամ տեսանէր չարչարեալ զսուրբսն: Եւ իբրեւ այլ ոչ ինչ էր ձեռնհաս, փախըստական անկանէր առ արքայն Քուշանաց: Երթայր և պատմէր նմա զամենայն անցս չարչարանացն, զոր անցոյց Թագաւորն ընդ աշխարհն Հայոց. տեղեակ եւս առնէր զնա վասն խրամատութեանն պահակին Հոնաց. ցուցանէր և զերկպառակութիւն զօրացն, որ բազում ազգք բաժանեցան 'ի սիրոյ Թագաւորին. աղդէր նմա և զտրտունջ զԱրեաց աշխարհին:

Զայս իբրեւ լուաւ Թագաւորն Քուշանաց, ոչ ինչ երկմտութեամբ Թերանայր յառնէն, և ոչ կարծիք

ըտեսի անկանէին 'ի սիրտս նորա ։ Քանզի սակաւ մի յառաջագոյն նորա լուեալ էր, դարձեալ իբրեւ ստուգեաց եւս 'ի Բէլայն յայնմ՝ եթէ խաղացեալ գայ 'ի վերայ աշխարհին Քուշանաց, փութացաւ վաղվաղակի զօր ժողովէր, գունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ առաջ հզօր ձեռամբ ։ Զի թէպէտ և ոչ կարէր յանդիման տալ պատերազմ ընդդէմ նորա, այլ 'ի վերջի թեւոյն անկեալ, բազում հարուածս հասուցանէր 'ի վերայ զօրացն արքունի ։ Եւ այնպէս նեղեալ շտապէր, զի անձուկ լաշկարաւ վատախտարակ արարեալ՝ այսրէն դարձուցանէր, և ինքն ասպատակաւ զհետ մտեալ աւերէր զբազում գաւառս արքունի. և ինքն ողջանդամ անդրէն յերկիրն իւր դառնայր ։

Եւ իբրեւ ետես եթէ անարգանօք և վատթարութեամբ դարձեալ եմ 'ի պատերազմէս, զիջաւ փոքր մի 'ի հպարտութենէն, և գիտաց եթէ յերկպառակութենէ զօրացն եղեն չարիքն ամենայն ։ Եւ սա-

մղձկել սրտին՝ չգիտէր թէ յո՛ թափէր զթոյնս դառնութեանն: Իսկ մեծ հազարապետն յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն՝ զոր գործեաց:

Սկսան բանս 'ի բերան դնել մոգպետին և մոգացն, որք մատուցեալ յանդիմանն առէին ցթագաւորն. Արքայ քաջ, մեք 'ի դենէ իսկ գիտեմք, զի ոչ ոք 'ի մարդկանէ կարէ կալ առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ. այլ վասն քրիստոնէից, որ են ընդդէմ օրինաց մերոց, բարկացեալ են մեզ աստուածքն, զի մինչեւ ցայսօր կենդանի պահեցեր զնոսա: Եւ յիշեցուցանէին եւս նմա, որպէս նոքա 'ի բանտի անդ անիծանէին զքեզ: Եւ բազում և այլ հայհոյութիւնս խօսէին զսրբոցն, և զոր հանապազ զնոսա յաչաց հանէին, և զմիտս թագաւորին ածէին 'ի ցասումն բարկութեան. մինչեւ փութացաւ վաղվաղակի հեղուլ զարիւն անմեղացն:

Եւ հրաման վասն երկուցն՝ որ անդէն 'ի կարաւանին առ իւրն էին,

Սամուէլ և Աբրահամ, զի գաղտ կորուսցեն զնոսա։ Իսկ որք էին 'ի գզեկ քաղաքին, հեռի էին 'ի կարաւանէն իբրև օթիւք հնգետասան։ Հրամայեաց համբարակապետին, որում անունն էր Դենշապուհ, զի յառաջ քան զնա երթիցէ 'ի քաղաքն, ուր էին սուրբ քահանայքն Տեառն, և չարաչար տանջանօք իշխեսցէ դատել և հարցանել, և սրով վախճանել։

Այլ զնոսա մոգպետին՝ յառաջագոյն, որում յանձն արարեալ էր, բազում անգամ աւելի քան զհրամանն արքունի չարչարեալ էր. քանզի իշխան դենպետ էր Արիաց աշխարհին, և առաւել ջերմագոյն էր 'ի մոգութեանն. քան զբազում գիտունս եւս տեղեակ էր զրադեշտական օրինացն։ Նա և զոր մեծ պարծանս համարէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, համակդէն անուն էր. գիտէր և զամովարտաքաշն, ուսեալ էր և զբողպայխան, ունէր և զպալհաւիկն և զպարսկադենն. քանզի այս հինգ կեշտք են՝

որ գրաւեալ ունին զամենայն օրէնս մոգութեանն: Բայց արտաքոյ սոցա է մեւս եւս այլ վեցերորդ, զոր մոգպետն կոչեն:

Թուէր ինձ անձին, եթէ կատարեալ իցէ ամենայն գիտութեամբ. հայէր ընդ երանելիսն, եթէ առ 'ի տգիտութեան մոլորեալ են 'ի մեծ գիտութենէս մերմէ: Եդ անոխ կարծիս 'ի մտի՝ անդադար չարչարել զնոսա, զի թերեւս առ չժուժալ մարմնոյն նեղութեանց՝ լուայց 'ի նոցանէ բանս ինչ ողոքանաց: Վասն որոյ զատ և որոշեաց 'ի նախարարացն զքահանայսն, և հեռացոյց 'ի նոցանէ բացագոյն. և արկ զնոսա 'ի ներքնատուն մի դէժ խաւարչտին: Եւ հրամայէր վեց սան երկու քաշկէնս ժամէ 'ի ժամ, և գորակ և կէս ջուր. և ամենեւին ոչ զոք թողոյր մօտ երթալ 'ի դուրս բանտին:

Եւ իբրեւ աւուրս քառասունս այսու նեղէր զնոսա, և ոչ լուաւ 'ի նոցանէ բան թուլութեան, այլ ինձ ած զմտաւ, եթէ ոք յիւրոց

ծառայից գաղտ եղիս ինչ 'ի նո-
ցանէ, և 'ի ծածուկ տացէ նոցա
կերակուր: Ինքն երթեալ կնքէր
զերդ և զդուռն բանդին, և զկար-
գեալ ռոճիկն տայր յիւր հաւատա-
րիմն տանել նոցա. և արար զայս
աւուրս հնգետասան: Սակայն և
այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շտա-
պեալ տագնապեցան. այլ մեծաւ
համբերութեամբ տանէին զձգնու-
թիւնն, և անդադար սաղմոսիւք
կային 'ի հանապազորդ պաշտամանն.
և 'ի կատարել աղօթիցն զուարթա-
գին գոհանալով, սակաւիկ մի հանգ-
չէին 'ի գետնախշտի յանկողինան:
Իսկ պահապանքն, որ 'ի վերայ
կապելոցն կային, յոյժ էին զարմա-
ցեալ ընդ առողջութիւն անհիւան-
դութեան նոցա, իբրեւ լսէին զան-
դադար հնչումն ձայնիցն: Վասն
այնորիկ պատմեցին յականջս մոգ-
պետին և ասեն. Ոչ են արքն այն
լոկ առանց մեծի զօրութեան. զի
եթէ պղնձի մարմինք ունէին նոքա,
արդ լուծեալ էր 'ի գէճ խոնաւոյ
անօթի: Բազում ժամանակք են մեր,

զի յանձն է մեզ պահպանութիւն բանդիս. ոչ յիշեմք՝ եթէ 'ի կապելոց ոք ամսօրեայ ժամանակ կեցեալ է 'ի տանդ յայդմիկ: Արդ մեք ասեմք քեզ. եթէ տուեր հրաման մահու նոցա և սպանանես, դու գիտես. ապա թէ ոչ, պահել յանձն արարաւ քեզ և ոչ դատել զնոսա, չարաչար վտանգ է կապելոցն: Նա և մեք զահի հարեալ եմք և յոյժ երկնչիմք, յորժամ տեսանեմք զայնպիսի անհնարին նեղութիւնս:

Եւ իբրև զայս լուաւ մոգպետն, յարուցեալ ինքնին երթայր 'ի մէջ գիշերին յերդ բանդին: Եւ հայեցեալ 'ի ներքս ընդ մութ գիշերոյն, այն ինչ լինէր նոցա 'ի պաշտամաննէն հանգչել, և տեսանէր զանձն իւրաքանչիւր կապելոցն, զի իբրև զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքէր: Զահի մեծի հարաւ, և ասէր ընդ միտս իւր. Զինչ է այս մեծ սքանչելիքս. աստուածք մեր ուրեմն եկեալ իջեալ են 'ի բանդս, և նոցա փառաւորութիւնն լուցեալ բորբոքի: Եւ եթէ նոքա առ

սոսա ոչ մերձենան , մարդոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայծառութիւն լուսոյ զգենուլ ։ Իմ այսպէս լուեալ էր վասն կեշտխս այսորիկ , եթէ առ յոյժ յիմարութեանն մոլորեալ են , և ստութեամբ կերպարանին 'ի յաչս ագէտ մարդկան . Թերևս և այս տեսիլ այնպէս ինչ երևեցաւ ինձ ։

Եւ ոչ կարէր համօրէն կալ 'ի վերայ իրացն երևման ։ Եւ մինչ դեռ յայսմ մտաց խորհրդէր , դարձեալ սուրբքն յիւրաքանչիւր իրչտեկացն կանգնեցան կացին 'ի սովորական պաշտամանն ։ Յայնժամ Ճշմարտեալ դիտաց մոգալեան , եթէ ոչ այլ ընդ այլոյ տեսանէր՝ որ երևեցաւն նմա , այլ 'ի նոցունց յանձանց փայլէր լուսաւորութիւնն ։ Յայնժամ կրկին անգամ զահի հարաւ և ասէ . Ո՞վ 'ի կապելոցն եղեւ այսպիսի յայտնութիւն . Ես և ոչ զմի ոք ոչ գիտեմ , և ոչ լուեալ է իմ 'ի հարցն յառաջնոց ։ Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ 'ի մեծ սքանչելեացն , և դողացին ամենայն

մարմինքն, և թմբրեալ կիսամեռ լինէր 'ի վերայ տանեացն մինչև յառաւօտն. և 'ի ծագել լուսոյն իբրև զբաղմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր 'ի վանս իւր, այլ և ոչ ումեք իշխեաց ամենևին պատմել զոր ինչ ետեսն:

Կոչեաց առ իւր զպահապանսն և ասէ ցնոսա. Երթայք հանէք զկապեալսն 'ի վերնատուն մի ցամաքագոյն, և անդ պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ, որպէս և ասացէքն: Մի ոք 'ի դահճաց անտի, իբրև լուաւ զհրամանս մոգպետին, փութով ընթացեալ երթայր, իբրև մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա: Հրամայեաց ձեզ, ասէ, ելանել 'ի ցամաք վերնատուն մի. արիք վաղվաղակի, և մի հեղգայք, քանզի և մեք իսկ պաղատեցաք վասն ձերոյ տառապանացդ:

Իսկ սուրբն Յովսէփ հեզաբար սկսաւ խօսել ընդ դահճապետին և ասէ. Երթ և ասա ցյիմար առաջնորդն ձեր. չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ դատաստանն Տեառն մերոյ

և կամ վասն մերոյ հրաշակերտ շինուածոցն, որք մեզ կան պահին խնկըբանէ պատրաստութիւնքն. վասն որոյ դիւրեաւ համբերեմք մեծի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ՝ զոր տեսանեմք: Դու բարւոք արարեր, զի արգահատեցեր մեծի նեղութեանս մարմնոյ. այլ ոչ ինչ եմք ձանձրացեալք իբրեւ զանաստուած ոք, որ չիք այլ ինչ յոյս 'ի միտս նորա քան որ երեւին: Այլ մեք առ սէրն Քրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ, և կատարեալ պարգեւս զաս իսկ համարիմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնն ժառանգեսցուք:

Եթէ շինուածոց իցեմք ցանկացեալք, ունիմք շինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռագործի, որ ոչ երեւին ձեր արքունիքդ առ նոքօք: Նոյնպէս և հանդերձից և փառաց և անախտ կերակրոց, զոր եթէ ոք կամեսցի առնել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր տկարութիւնդ. վասն զի կուրութեան հնութեամբն

չտեսանէք և ոչ լսէք և ոչ իմանայք յայն սակս զմեզ զուր և անիրաւ և տուանց յանցանաց անողորմն դա-տիք: Այլ մեր թագաւորն առատ է և բարերար, և բաց է դուռն ար-քայութեան նորա. եթէ կամեսցի ոք դիմել՝ դիմեսցէ համարձակ. 'ի դարձելոց յապաշխարութիւն չնա-խանձի և ոչ ընդ ումեք երբէք:

Բայց վասն դիւրութեանս՝ որ դու հրամայեցեր առնել մեզ, էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշ-խարհին մերում չանկանել մեզ 'ի ձեռս թագաւորիդ, որպէս և այլ-քըն՝ զի ապրեցան յայսպիսի փոր-ձանաց. այլ որպէս կամօք և յօժա-րութեամբ եկաք, իբրեւ թէ դի-տեաք զվիշտ վտանգիս, ոչ ինչ զան-գիտեցաք յայսպիսի ճգանց, այն-պէս և կամիմք՝ զի և այլ եւս ծան-րացուսցես 'ի վերայ մեր, մինչեւ քո չարութիւն կամացդ յագեսցի 'ի մեզ: Զի թէ Աստուածն մեր, որ է արարիչ երկնի և երկրի և ամե-նայն երեւելեաց և աներեւութից, և առ սէր իւրոյ բարերարութեանն

խոնարհեցաւ առ ազգս մարդկան, և զգեցաւ մարմին չարչարելի, և անց ընդ ամենայն հանդէս առաքինութեան, և կատարեաց զամենայն գործ տնտեսութեան, ՚ի կամս իւր մատնեցաւ ՚ի ձեռս խաչահանուացըն, մահու մեռաւ և եդաւ ՚ի գերեզմանի, և զօրութեամբ աստուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երեւեցաւ աշակերտացն և այլոց բազմաց, և վերացաւ առ հայր իւր յերկինս, և նստաւ ընդ աջմէ հայրենի աթոռոյն, և շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր, զի ըստ նորա անմահութեանն՝ և մեք մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք չարչարակից լինել անմահ մեծութեանն, և նա ոչ եւս իբրեւ զմահկանացու համարի զմեր մահն, այլ իբրեւ անմահից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստակոց մերոց, արդ փոքր համարիմք մեք զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին. զոր էարկ առ ազգս մարդկան:

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն բանս մոգպետն ՚ի դահճապետէ անտի,

խռովեցաւ, պղտորեցաւ 'ի միտս իւր. և հատաւ քուն յաչաց նորա զբաղմամբ գիշերս: Իսկ յաւուր միոջ յերեկուն պահուն յարուցեալ երթայր առ նոսա միայնիկ լռիկ, և ոչ զոք առնոյր ընդ իւր 'ի սպասաւորացն: Եւ իբրեւ եհաս 'ի դուրս տանն, հայէր ընդ ծակ մի 'ի ներքս և տեսանէր ըստ առաջին տեսլեանն. բայց նոքա 'ի քուն կային խաղաղիկ: Հեզաբար կարդաց յանուանէ զեպիսկոպոսն, քանզի քաջ իսկ գիտէր պարսկերէն: Եկն 'ի դուրս և հարցանէր. Ո՞վ ես դու: Ես ինքն իսկ եմ, ասէ. կամիմ 'ի ներքս մտանել և տեսանել զձեզ:

Եւ իբրեւ եմուտ 'ի մէջ սրբոցն, ոչ եւս երեւէր նմա այլ նշանն. և պատմեաց նոցա զերկիւս երեւմանն սքանչելեացն: Եւ պատասխանի Ղեւոնդ երէցն և ասէ. Աստուած, որ ասաց 'ի խաւարի լոյս ծագել, որ և ծագեաց և լուսաւորեաց իմաստութեամբ զաներեւոյթ արարածս, նոյն զօրութիւն և այսօր ծագեաց 'ի խաւարեալ միտս քո, և

բացան աչք կուրացեալ ոգւոյդ, և տեսեր զանշիջանելի լոյս շնորհացն Աստուծոյ. փութա, մի՛ հեղգար. գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գնասցես:

Եւ զայս իբրեւ ասաց, յոտն կացին ամենեքեան ասելով զքառասներորդ երկրորդ սաղմոսն. Առաքեա, Տէր, զլոյս քո և զճշմարտութիւն քո, զի նոքա առաջնորդեսցեն և հանցեն զմեզ 'ի լեառն սուրբ և 'ի յարկս քո: Արդարեւ ճշմարտիւ, Տէր, առաջնորդեցեր և ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւնդ և յանմերժելի հանգիստդ: Ահա նմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացն քոց. որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւազակն յերկրորդ մահուանէն, և նովաւ բացեր զաղխեալ դուռն Ադենայ, այսպէս գտեր և զայս կորուսեալս: Որ էր պատճառք մահու բազմաց, արդարարեր զսա պատճառք կենաց մեզ և անձին իւրում: Գոհանամք զքէն, Տէր, գոհանամք և ձայնակիցք լինիմք սուրբ մարգարէին. Մի՛ մեզ

Տէր, մի՛ մեզ. այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան և ճըշմարտութեան քո. զի մի՛ երբէք ասասցեն ՚ի հեթանոսս, թէ ո՞ւր է Աստուած նոցա. որպէս և այսօր իսկ յայտնի եղեւ զօրութիւն քո մեծ ՚ի մէջ ապարասան խաւարազգեստ ազգիս։

Իսկ որ ձրիին եգիտ զաստուածատուր շնորհսն, սկսաւ և նա առանձինն ասել. Տէր լոյս իմ և կեանք իմ, ես յուսամ՝ երկեայց. Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես յուսամ՝ դողացայց։ Քանզի գիտեմ ճշմարտիւ, եթէ բազում են այսուհետեւ թըշնամիք իմ, և կամին մերձենալ և ուտել զմարմինս իմ. այլ դու, Տէր ամենայնի, եկիր վասն ամենեցուն կենաց, զի դարձցին և կեցցեն առաջի քոյոյ մարդասիրութեանդ։ Մի՛ որոշեր զիս ՚ի սուրբ գառանցդ յորս խառնեցայ, զի մի՛ ըստ քո փարախդ արտաքս ելեալ՝ չար գազան դարձեալ ըբեկանիցէ զիս։ Մի՛ հայիր, Տէր, ՚ի բազմամեայ ամբարշտութիւնս իմ, զի մի՛ մոլորեալ ՚ի ճըշ-

մարխտ կենացդ՝ զբազում անդրէն ՚ի կորուստ աշակերտեցեմ. այլ որոց եղէ պատճառք մահու, նոցին եղէց և պատճառք կենաց: Սատանայ՝ որ ինեւ խրոխտացեալ պարծէր ՚ի մէջ մեծի կորստականացս, ինեւ կորացեալ ամաչեսցէ ՚ի մէջ իւրոց աշակերտացն:

Եւ զայս իբրեւ ասացին, նմին իսկ ետուն կատարել զաղօթսն, և դադարեցին նովաւ հանդերձ մինչեւ ՚ի պահն երրորդ. և այնպէս խաղաղացեալ կացին ՚ի քուն ամենեքեան մինչեւ ՚ի ժամ առաւօտուն: Իսկ նորա յոտն կացեալ, և ՚ի քուն ոչ մտանէր. այլ զձեռսն իւր ՚ի վեր համբարձեալ՝ կայր յաղօթս: Եւ մինչդեռ ընդ երդ պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի տունն լի եղեւ լուսով. և երեւեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ ՚ի յերկինս, և գունդք գունդք զօրաց ելանէին ՚ի վեր. և էր ամենեցուն տեսիլն նոր և չքնաղ և ահաւոր և սքանչելի իբրեւ զտեսիլ հրեշտակի: Ունէր և

զթիւ համարոյ 'ի միտս իւր զիւրաքանչիւր գնդիցն, զոր տեսանէր. էր՝ որ զհազարի, էր՝ որ զերեսուն և զերից, էր՝ որ զերկերիւրոց և զերեքտասանից: Եւ այնպէս մտագոյնս մերձենայր, մինչեւ ճանաչել նմա զերիս 'ի նոցանէ, զՎարդան և զԱրտակ և զԽորէն: Եւ ունէին ինն պսակ 'ի ձեռին, խօսէին ընդ միմեանս և ասէին. Ահա եկն եհաս ժամ, զի և սոքա խառնեսցին 'ի գունդս մեր. քանզի և մեք սոցա իսկ մնայաք, և առհաւատչեայ պատիւ սոցա բերաք: Եւ որում ոչ եւս մնայաք՝ եկն երեւեցաւ և խառնեցաւ, և եղեւ իբրեւ զմի 'ի զինուորաց Քրիստոսի:

Այս երիցս անգամ երեւեցաւ չքնաղ տեսիլս առն երանելւոյ: Զարթոյց զուրբան 'ի քնոյ անտի, և պատմեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ: Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս և ասէին. Տէր Տէր մեր, զի՞ սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի. համբարձաւ մեծվայելչութիւն քո 'ի վերոյ քան զեր-

կինս . 'ի բերանոյ մանկանց տղայոց ստնդիացաց հաստատեցեր զօրհնութիւն , զի եղծցի թշնամին և հակառակորդն : Զի ոչ եւս է այսուհետեւ աւել , եթէ տեսից զերկինս զգործս մատանցքոց , այլ թէ տեսից զքեզ Տէր երկնի և երկրի . որպէս երեւեցար իսկ այսօր 'ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր տարիս , որ անցեալ էր ըստ ակնկալութիւն կենաց իւրոց :

Ահա դու Տէր ողորմութեամբ քով պսակեցեր զտարեկնս քո , և գթութեամբ քով եկեր 'ի խնդիր կորուսելոյս , դարձուցեր և խառնեցեր 'ի դասս սրբոց քոց : Ոչ միայն տես սա զերկինս՝ զգործս մատանց քոց , այլ տես զերկինս և զբնակիչս նորա , և մինչ դեռ է յերկրի՝ խառնեցաւ 'ի գունդս բիւրաւոր հրեշտակաց քոց : Տես և զոգիս արդարոց կատարելոց , տես և ըղնմանութիւն փառաց աներեւոյթ պատրաստութեանցն , տես և 'ի ձեռին նոցա զանշուշտ ռաբունայն, որ հանդերձեալ պահի 'ի ձեռն Ճար-

տարապետին : Երանի՛ սմա վասն սուրբ տեսլեանս , և երանի՛ է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ . քանզի հաստատեալ գիտացաք սովաւ , եթէ որում այսպիսի սքանչելիք յայտնին , մեծ մասն ընկալաւ նա յանսպառ քոց բարութեանցդ : Անսպառ են պարգեւքն քո , Տէր , և առանց խնդրելոյ տաս ում և կամիս քոյով յորդ և աննախանձ առատութեամբդ : Նա եթէ որ ոչ խնդրեն՝ չարգելուս 'ի նոցանէ , բաց մեզ , Տէր , զդուռն ողորմութեան քո , որ 'ի մանկութենէ մերմէ ցանկացեալ եմք բարեմասնութեան սրբոց քոց : Զնորագիւտ դաստակերտըս քո բարեխօս առնեմք վասն անձանց մերոց . մի՛ ընկղմեսցի նաւ հաւատոց մերոց 'ի մէջ ալէկոծեալ ծովու մեղաց :

Նա այսպէս յերկար կատարելով զաղօթսն , յորդ և առատ արտասուս հեղուին 'ի վերայ անձանց իւրեանց : Գութ ողոքանաց արկանէին առաջի բարերարին , զի լսելի լիցի ձայն պաղատանաց նոցա , և

հաստատուն կայցեն 'ի վիշտս Ճըրգանցն, զի մի՛ զրկեսցին 'ի ցանկալի պսակացն, զոր ունէին սուրբքն 'ի ձեռս իւրեանց, որպէս և ազդեցաւ նոցա 'ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ, զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նոցա. որպէս զի երթիցեն և աներկեւղ դադարեսցեն 'ի կասկածելի ակնկալութենէն. որում համբերէին բազում տառապանօք, զի առհաւատչէիւ փոքու հասցեն երկնաւոր մեծութեանն, որում 'ի վաղընջուց իսկ էին ցանկացեալք:

Եւ քանզի ինքն իսկ մոգպետն իշխան էր աշխարհին, և նմա յանձն արարեալ էր զկապեալսն քաղաքին, վասն այնորիկ և համարձակութեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տանէր յապարանսն իւր: Լուանայր և սրբէր զնոսա 'ի չարչարանացբանդին, առնոյր զջուր լուացմանն սըրբոցն և արկանէր զիւր մարմնովն: Ուղղէր 'ի տան իւրում աւազան, և ընդունէր 'ի նոցանէ զսուրբ մկըրտութիւնն. հաղորդէր 'ի կենդանարար մարմինն և 'ի քաւիչ արիւնն

Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Բարձր բարբառով աղաղակէր և ասէր․ Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ 'ի լուացումն մեղաց իմոց, և 'ի ծնունդս նորոգութեան վերստին հոգւոյն սրբոյ, և Ճաշակումն անմահ խորհրդոյս 'ի ժառանգութիւն երկնաւոր որդէգրութեանն։ Դնէր և ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան կերակրոյ, և մխիթարութեան բաժակ մատուցանէր նոցա, և միաբանէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան։

Այլ Թէպէտ և ինքն եհաս յերկնաւոր բարիսն, և աներկեւղ էր 'ի մարդկանս հարուածոյ, սակայն վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կասկած, զի մի իբրու վնասակարք մատնեսցին յիրս արքունի։ Վասն այնորիկ 'ի ծածուկ կոչէր 'ի գիշերի և զնախարարսն, որ 'ի նմին քաղաքի էին 'ի կապանս, և առնէր ծախս մեծամեծս։ Եւ էին ամենեքեան 'ի մեծի խնդութեան վասն սքանչելեացն, որ երեւեցաւ նոցա։ Ոչ յիշէին ամենեւին, եթէ վիշտք ինչ անցեալ էին ընդ նոսա։

Բայց 'ի ժամ բազմականացն կարծիք իմն եղեն 'ի միտս սրբոցն վասն երկցու միոյ, որ էր ընդ նոսա 'ի սուրբ կապանսն. զի 'ի մէջ չինական մարդկան կեցեալ էր, և տգիտագոյն ևս էր 'ի գրոց մխիթարութենէ: Հրամայեցին ունել զգլուխ բազմականին. ետ պատասխանի երանելին և ասէ. Զինչ է այդ՝ զոր դուքդ գործէք. և կամ յինէն զի՞ թաքուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ: Եւ քան զկրսերս ձեր խոնարհագոյն եմ, և քան զևս փոքունս յաշակերտաց ձերոց տգիտագոյն եմ, զիա՞րդ կարացից այդմ տանել: Այս իսկ մեծ էր ինձ, զի սուրբ կապանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր: Եթէ արժանի համարիք ձերում սեղանոյդ, կալարուք դուք զիւրաքանչիւր տեղի բազմականիդ, և հրամայեցէք ինձ զիմ տեղին: Եւ բռնադատեաց սուրբ եպիսկոպոսն միաբանութեամբ ամենայն սրբոցն, և 'ի վերոյ քան զամենեսեան բազմեցուցին զնա:

Եւ իբրեւ բոլորեցաւ ակումբ

բազմականին, և հաղորդեցան ամենեքեան 'ի կերակուրն զուարթութեամբ, յորն եկաց սուրբ Յովսէփ, և սկսաւ զուրախութեան նըւագն մատուցանել և ասել այսպէս. Ուրախ լերուք ամենեքեան 'ի Քրիստոս. քանզի վաղիւ այս ժամ իցէ, ահա մոռացեալ իցէ մեր զամենայն նեղութիւնս և զչարչարանս զոր կրեցաք: Եւ փոխանակ սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանդիստ ընդունելոց եմք, և փոխանակ խաւարային արգելանի բանդին՝ մտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր, որոյ քաղաքի քաղաքապետ ինքն Քրիստոս է, հանդիսապետ՝ յորում ասպարիսի նախ ինքն առաքինեցաւ տանելով զնշան յաղթութեան: Եւ այսօր նոյն Տէր է, որ յաջողէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով 'ի փրկութիւն անձանց մերոց և 'ի պարծանս մեծափառ սուրբ եկեղեցւոյ: Եւ զոր օրինակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս 'ի գլուխ բազմականիս մերոյ, սոյնպէս սա նախ ընդունելոց է վաղիւ զպսակն 'ի

ձեռն կատարմանն իւրոյ ։ Զի ահաւասիկ եկն եհաս և մերձեցաւ առ մեզ Թշնամին կենաց մերոց և պակիչ սուրբ չարչարանաց ծառայից Քրիստոսի ։

Զայս իբրեւ ասաց, լուաւ 'ի նմանէ բանս պնդութեան, որով յոյժ մխիթարեցան ամենեքեան ։ Ասէ ․ Ի սուրբ աղօթից ձերոց այդպէս արասցէ ինձ Քրիստոս, և կատարեսցէ զելս վախճանին իմոյ յաշխարհէս ըստ բանի քում ։ Եւ ահա ընդ ասելդ քո ազդումն եղեւ հոգւոյս իմոյ, և յիշեցի ես զմարդասիրութիւնն Քրիստոսի, որոյ և գալուստ իսկ նորա յաշխարհս վասն մեր մեղացն եղեւ ։ Գթասցի յիս որպէս և յաւազակն 'ի ժամ խաչին ․ որպէս նովաւ զդրունս փակեալ դրախտին եբաց, և յառաջեցաւ լինել կարապետ այնոցիկ՝ որ անդրէն 'ի նոյն տեղի դառնալոց էին յուրախութիւն, արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք գնդին ։

Աւանիկ վասն միոյ մեղաւորի՝ որ

դառնայ յապաշխարութիւն , անվախճան լինի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինս . որպէս զի գիտէն իսկ զկամս տեառն իւրեանց : Քանզի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին եկն 'ի խնդիր , վասն այնորիկ և նոքա խնդակիցք լինին վասն միոյ դարձելոյ յապաշխարութիւն : Թերեւս վասն իմ եկեալ էր մեծ զօրավարն Հայոց բազում սուրբ ընկերակցօքն իւրովք . զպատկն վասն ձեր բերեալ էր , այլ զուրախութեան աւետիսն հասարակաց տայր: Եւ առաւել ես ընդ իս էին զարմացեալ, զի ոչ ճանաչէին զիս 'ի կեանս իւրեանց, ահա 'ի սուրբ մահն իւրեանց՝ կամէին զի և ես մասն ընկալայց ընդ երանելիսն :

Աղաչեմ զձեզ , տեարք իմ և հարք , աղօթս արարէք 'ի վերայ անարժանութեանս իմոյ , զի արժանի եղէց մեծի աւետեացն հասանել, որ յանսուտ ձերոց բերանոցդ բարբառեցաւ 'ի լսելիս իմ: Արդ փութամ տեսանել զօրն , և յաւուր անդ զժամն եկեալ հասեալ 'ի վե-

րայ մեր ։ Եւ երբ իցէ զի ելից 'ի թանձրադադանգաղ ձանձրալի մարմնոյս այսօրիկ, երբ իցէ զի տեսից զքեզ Տէր Յիսուս, երբ իցէ՝ զի աներկեւղ եղէց 'ի մահուանէ, երբ իցէ զի ազատութիւնս իմ հասցէ 'ի կատարեալ գիտութիւն ։ Օգնեա ինձ, Տէր, օգնեա ինձ, և կարկառեա զամենազօր աջդ յօգնականութիւն. զի խոստման բանիցս իմոց և գործք արդեամբք կատարեսցին 'ի վերայ մեր. և փառաւոր լիցի յիս 'ի մեղաւորս անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ։

Զայս իբրեւ ասաց երանելին, յոտն կացին 'ի բազմականացն, անդ գոհանային ասելով. Փառք քեզ, Տէր, փառք քեզ Թագաւոր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան. լցո զմեզ Հոգւովդ սրբով, զի գըտցուք առաջի քո հաճոյք և մի ամաչեցեալք, զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր ։

Ի նմին ժամու եղեւ խորհուրդ մեծ 'ի մէջ նոցա, թէ զինչ օրինակաւ կարասցեն ապրեցուցանել զՂ-

մոգպետն . զի մի լուեալ յարքունեան, իբրեւ զհուր բորբոքեսցի բարկութիւն 'ի վերայ մնացելոցն : Իբրեւ ոչ ինչ կարացին 'ի ժամուն վճարել, միաբանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս առնն հաւատացելոյ :

Իսկ Նախարարքն հրաժարեցին 'ի սրբոյն յորդառատ արտասուօք, և ողբալից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծապաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ : Զի մի ոք 'ի մէնջ, ասեն, թուլացեալ և ելեալ արտաքս 'ի հաւատար միաբանութենէս, կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին :

Իսկ երանելիքն միաբան քաջալերէին զնոսա և ասէին . Զօրացարուք, եղբարք, 'ի Տէր, և մխիթարեցարուք 'ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ ոչ թողու զձեզ որբս և ոչ 'ի բացէ առնէ զողորմութիւնն իւր 'ի մէնջ հաւատով 'ի Քրիստոս . բազում բարեխօսիւքն՝ զոր ունիմք

տանա , ոչ չիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց , և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց ։ Այլ նոյն Տէր է , որ զօրացոյց զառաջին նահատակսն խառնելով զնոսա 'ի գունդս հրեշտակաց իւրոց. նոցուն սուրբ ոգիք և ամենայն դասք արդարոց հայցեն ձեզ յօգնականութիւն համբերութեան , զի ընդ նոսին նոցունց սպասկացն արժանի լինիջիք ։

Զայս խօսէին ընդ նոսա , և զգիշերն ամենայն սաղմոսիւք 'ի գլուխ տանէին . իսկ 'ի ժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան . Ծագեա , Տէր , զողորմութիւնս քո՝ ոյք ճանաչեն զքեզ , զարդարութիւնս քո՝ ոյք ուղիղ են սրտիւք ։ Մի եկեսցէ 'ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից , և ձեռք մեղաւորաց մի դողացուսցեն զմեզ . անդ անկցին ամենեքեան , որ գործեն զանօրէնութիւն . մերժեցան , և այլ մի կարասցեն հաստատել ։

Եւ անդէն վաղվաղակի հասին դահիճքն 'ի դուռն բանդին . մտին 'ի ներքս և տեսին , զի որ յառաջ

մոգպետն էր, և նմա իսկ յանձն ա-
րարեալ էր պահել զնոսա, նստէր
'ի մէջ նոցա և լսէր 'ի նոցանէ, նա
և քաջալերէր եւս զնոսա չերկնչել
'ի մահուանէ: Իբրեւ տեսին զմեծ
սքանչելիսն դահիճքն, յոյժ զար-
մացան ընդ իրսն, այլ ոչ ինչ իշխէին
հարցանել ցնա. բայց չոքան և պատ-
մեցին Դենշապհոյ, որում յանձն
արարեալ էր զչարչարանս սրբոցն:
Իսկ նա իբրեւ լուաւ 'ի դահճացն
արքունի, զահի մեծի հարաւ 'ի մի-
տըս իւր, թէ գուցէ և ինքն ան-
ձամբ 'ի ներքս լիցի. քանզի և ծա-
նօթագոյն եւս էր առնն: Հրաման-
եաց հանել 'ի բանդէ անտի զամե-
նեսեան կապանօքն, և հեռացու-
ցանէր 'ի քաղաքէ անտի երկոտա-
սան պարսիկ հրասախաւ: Եւ 'ի ծա-
ծուկ խօսէր ընդ մոգպետին, եթէ
զինչ պատճառք իցեն կապանաց
նորա: Եւ պատասխանի այրն և
ասէ ցնա. Մի՛ խօսիր ընդ իս 'ի ծա-
ծուկ, և մի՛ լսեր զխորհուրդս լու-
սոյ 'ի մէջ խաւարի, զի բացան աչք
իմ արդ. քանզի տեսի զլոյսն եր-

կնաւոր ։ Եթէ կամիս լինել խորհըրդակից կենաց , հարց ցիս յանդիման , և պատմեմ քեզ․ զի տեսի զմեծամեծսն Աստուծոյ ։

Եւ իբրեւ լուաւ 'ի Նամանէ զամենայն , և ստուգեաց եւս վասն իւրոյ միաբանութեանն , եթէ ոչ․քակտի 'ի սրբոցն հաւանութենէ , ոչ իշխեաց ձեռն արկանել 'ի նա , թէպէտ և ունէր հրաման յարքունուստ ։ Այլ փութացաւ , և ինքն երթեալ պատմէր Թագաւորին 'ի ծածուկ զամենայն որպէս զիարդ լուաւ 'ի Նամանէ ։

Եւ պատասխանի Թագաւորն և ասէ ցԴենշապուհ ․ Մի՛ ոք ամենեւին լուիցէ զայդ 'ի քէն , մանաւանդ վասն տեսլեանն մեծի՝ որ երեւեալ է նմա , զի մի՛ ոգէտ մարդիկ երկմտեալ՝ բաժանեսցին 'ի մեր հաստատուն օրինացս ։ Մինչ մեք զայլս կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերեւս զոգիս գոցեն , իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք առնել , մեր որ վարդապետ օրինացդ էին , զկնի նոցա մոլորութեանն խոտորեցան ։

Նա և այն եւս չար է մեզ քան զամենայն, զի ոչ գուզնաքեայ ոք խոտորեցաւ 'ի նոցա օրէնսն, այլ այր մի համակդեն, երեւելի ընդ ամենայն վերին աշխարհս : Եթէ փայքարիմք ընդ նմա, նա տեղեկագոյն է քան զամենայն վարդապետս աշխարհիս . գուցէ 'ի հիմանէ խարխարեալ աւերէ զօրէնս մեր : Եւ եթէ դատիմք զնա ընդ այլ չարագործսն, նա և այնպէս հռչակեալ ելանէ համբաւ քրիստոնէութեան նորա, և մեծ անարգանք զկնի դենիս ձգին : Եւ եթէ սրով եւս վախճանեսցի, բազումեն քրիստոնեայք 'ի կարաւանիս, ընդ ամենայն երկիրցանեալ ցրուեսցեն զոսկերս նորա : Սակաւիկ ինչ էին մեզ անարգանք առ ամենայն մարդիկս, ուր մեծարեալ պատուէին ոսկերքդ նածրացուոյդ . իսկ եթէ մոգացդ և մոգպետացդ զնոյն պատիւ կրեսցեն, մեք մեզէն լինիցիմք քակտիչք օրինացն մերոց :

Այլ այժմ խմ է քեզ երդումն տուեալ յանմահ դխն. նախ զդառ-

նուցեալ ծերն կոչեա առաջի քո։ Եթէ հաւանեսցի սիրով, և զղջացեալ ապաշաւեսցէ զկախարդութիւն նոցա, մեծարեսջիր զնա սիրով՝ պատուով ըստ առաջին կարգին. և մի ոք գիտասցէ զթշնամանս նորա ամենեւին։ Ապա թէ ոչ հաւանեսցի, և ոչ կամեսցի անսալ բանից իմոց, յարուսջիր 'ի վերայ նորա բազում՝ ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի վնասակար գոյցի յիրս արքունի. և աշխարհաւ փուրսիշն 'ի վերայ յարուսջիր, և շկօթակ արասջիր յայն կոյս քան զԿուրան և զՄակուրան. և անդ ընկեցեալ զնա 'ի վիրապ մի, և ընկալցի զմահ թշուառութեան։ Եւ զայլազգեանն փութանակի կարճեա 'ի կենաց աշխարհիս, զի մի գղրդեսցեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս։ Զի եթէ զճարտար մոգպետն այնպէս արագ աշակերտեցին, տգէտ մարդիկ զիա՞րդ կարասցեն կալ առաջի նոցա պատիր խաբէութեանն։

Արդ եւ նստաւ Դենշապուհ արտաքոյ բանակին յատենի, որպէս

տասացաք, հեռի երկոտասան հրաախաւ։ Հարցանէր ցմոգպետն և ասէր․ Իշխանութիւն առի վասն քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ և ամենայն հարուածովք տանջանաց։ Մինչչեւ ձեռն արկեալ է իմ ՚ի քեզ, ընկալ զմեծարանս և արհամարհեա զանարգանս, և խնայեա ՚ի պատուական անձն։ Թող անդր ՚ի բաց զքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր ՚ի բնէ, և դարձիր անդրէն ՚ի մոգութիւնն, որպէս զի վարդապետ էիր բազմաց։

Նա պատասխանի երանելին և ասէ․ Աղաչեմ զքեզ, տէր, որ յառաջ իբրեւ զհարազատ եղբայր համարեալ էիր յաչս իմ, և այսօր թշնամի կատարեալ․ մի ըստ առաջին սիրոյն գթար դու յիս, այլ կատարեա ՚ի վերայ իմ զկամս չարութեան թագաւորին ձերոյ․ և որպէս առեր իշխանութիւն ՚ի վերայ իմ, դատեա զիս։

Յայնժամ իբրեւ ետես Դենշապուհ, եթէ առ ոչինչ զսպառնալիսն արքունի համարեցաւ, և ոչ

ողոքանացն երեւս ինչ արար, եւքան 'ի ծածուկ՝ յայտնի եւս կամէր զի խօսեսցի, կատարեաց 'ի վերայ նորա ըստ խրատուն արքունի: Եւ գաղտագողի ընկեցաւ 'ի հեռաւոր օտարութիւն, որպէս զիարդ եւ ուսաւ 'ի վարդապետէն, եւ արար:

Եւ հրամայեաց եւս Դենշապհոյ երկուս եւս ընկերակիցս օգնականս յաւագ գործակալացն, զՋնիկանն՝ որ էր մարզպետ աշխարհին, եւ զՄովան հանդերձապետ 'ի ձեռանէ մովպետան մովպետի:

Արդ երեքեան սոքա իւրաքանչիւր սպասաւորօք առին զսուրբն յայնմ անապատէ, եւ փոխեցան նոյնչափ եւս հեռագոյն 'ի մեւս եւս դժնդակ տեղի 'ի նմին գիշերի: Եւ զոք 'ի կարաւանէ անտի ոչ թողին տեսանել. ոչ 'ի Հայոց եւ ոչ յամենայն քրիստոնէից, եւ ոչ բնաւ յարտաքին հեթանոսաց: Եւ սպասաւորքն՝ որ էին 'ի վերայ կապելոցն անդէն 'ի քաղաքին, հրամայեցին պահել զգուշութեամբ, զի զհետս նոցա մի ոք գիտասցէ՝ ընդ որ տա-

նիցեն 'ի մահու տեղի, մի նոքա և մի ամենեւին ոք 'ի մարդկանէ։

Բայց այր մի խուժիկ անուն 'ի զօրացն աղքունի, որ 'ի ծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն, և մխճակեալ էր 'ի դասս դահճացն, և կայր 'ի սպասու օրապահացն հանդերձ գործիականն տանջանարանօքն, եկն եմուտ 'ի մէջ գիշերին և խառնեցաւ 'ի դասս նախարարացն։ Առաջին դասն 'ի միջնոյն կարծէր զնա, և միջինն երրորդին, և երեքեանն միմեանց համարէին զնա. և ոչ ոք 'ի նոցանէ եհարց՝ եթէ դու ով ես ընդ մեզ, ոչ 'ի տերանցն և ոչ 'ի սպասաւորացն։

Իբրեւ հասին 'ի տեղի անապատին, որ ամենեւին անբոյս էր 'ի գաղարուոյ, և այնպէս էր ապառաժ գժնեայ, զի և ոչ նստելոյ անգամ տեղի գտաւ անդ նոցա, իջին հեռագոյն նախարարքն երեքեան, և հրամայեցին դահճացն իւրեանց կապել զոտս և զձեռս նոցա։ Եւ արկին պարանս երկայնս յոտս նոցա, և երկու երկու լծեցան և տանին 'ի

քարշ։ Եւ այնպէս ձգեցին և ճողքեցին ընդ ապառաժ տեղիսն քարշելով, զի ամենեւին խայծ ոչ մնաց 'ի մարմինս երանելեացն։ Եւ ապա լուծին և ածին 'ի մի տեղի։

Եւ թուէր իմն նոցա այսպէս, եթէ կակղեցաք զխստութիւն նոցա, և հնազանդեցուցաք զբիրտ ապըստամբութիւն նոցա. և արդ զինչ և խօսիցիմք, անսայցեն բանից մերոց, և առնիցեն զկամս թագաւորին, և ապրեալ լիցին յանհնարին տանջանացն։ Եւ զայն ոչ կարացին քաջ իմանալ, եթէ իբրեւ զքաջ զինուորս վառեցին զնոսա, և 'ի հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնոսա. և իբրեւ զգազանս վայրենիս, արիւնախանձս ուսուցին զնոսա։ Եւ եթէ ունէին սակաւ ինչ կասկած յառաջագոյն, հայեցեալ նոցա 'ի չարաչար վէրս մարմնոյն իւրեանց, զառաջին երկեւղն 'ի բաց մերժեցին։ Սկսան իբրեւ արբեալք անզգայք զմիմեանցս ելանել 'ի բանից պատասխանիս. և փութային իբր ծարաւիք յաղբեւր, եթէ ո

նախ վաղ զիւր արիւնն հեղցէ յերկիր ։

Եւ մինչդեռ յայսմ պատրաստութեան էին սուրբքն, խօսել սկսաւ ընդ նոսա Դենշապուհ և ասէ. Արքայ յղեաց զիս առ ձեզ. ամենայն աւեր աշխարհին Հայոց, ասէ, և կոտորածք զօրացն՝ որ հասին 'ի վերայ, 'ի ձէնջ եղեն վնասքն ամենայն. և բազում նախարարք՝ որ այժմ կան կապանօք չարչարեալ, վասն ձերոյ յամառութեանդ եղեւ այդ ամենայն ։ Այլ և արդ եթէ կամիք ինձ լսել, ասեմ ձեզ. որպէս եղերուք պատճառք ամենայն չարչարանաց մահուն, այսօր լերուք պատճառք կենաց ձերոց ։ Եւ նախարարքն՝ որ կան 'ի կապանս, 'ի ձեռն ձեր է իշխանութիւն արձակել զնոսա, և աւեր աշխարհին ձերոյ ձեռք շինի, և բազումք որ վարեալ են 'ի գերութիւն, անդրէն դառնան ։

Ահա դուք ձերոյին աչօք տեսէք այսօր, եթէ զորպիսի՛ այր տոհմիկ, զոր Թագաւորն ինքնին յակա֊

նէ յանուանէ Ճանաչէր վասն մեծի գիտութեան օրինացս մերոց, և կատարեալ էր յամենայն 'ի գենիս և ամենայն մեծամեծաց սիրելի, և գրէ թէ բոլոր աշխարհս կախեալ էր զնմանէ. և վասն զի անարգեաց զգենիմազդեզն, և պատրեցաւ 'ի ձեր տխմար գիտութիւնդ, ոչ ինչ խնայեաց թագաւորն 'ի մեծ պատիւ նորա, այլ իբրեւ զգերի մի զանաշխարհիկ չկօթակ արարի զնա յայնչափ օտարութիւն հեռաւոր, զի ընդ երթալն իսկ ոչ ժամանէ 'ի տեղի պատուհասին իւրոյ:

Արդ եթէ 'ի բուն դայեկութիւնըն վասն պատուական օրինացն ոչ խնայեաց 'ի նա, ո՛րչափ ևս առաւել 'ի ձեզ յօտարաշխարհիկսդ, որ մահապարտ իսկ էք յիրս արքունի: Եւ չէք ինչ ձեզ այլ հնար կենաց, բայց եթէ երկիր պագանիցէք արեգական, և կատարիցէք զկամս թագաւորին, որպէս և ուսոյց զմեզ մեծն Զրադեշտն: Եւ եթէ զայդ առնէք, ոչ միայն արձակիք 'ի կապանացդ և ապրիք 'ի մահուանէ,

այլ և մեծամեծ պարգևօք յու-ղարկէք յաշխարհն ձեր:

Յառաջ մատուցեալ Ղեւոնդ ե-րէց և Թարգման կացոյց զՍահակ եպիսկոպոս. Զիարդ լուիցուք, ա-սէ, երկդիմի հրամանացդ քոց. ա-հա զերկրպագութիւնդ նախ ետուր արեգական, և զկատարումն երկր-պագութեան 'ի կամս Թագաւորին ձգեցեր. մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձայնելով զանուն նորա, և մեծացուցեր զԹագաւորն առա-ւել քան զարեգակն. և յայտ արա-րեր՝ եթէ առանց կամացն իւրոց սպա-սաւորէ արեգակնն արարածոց, իսկ Թագաւորն 'ի կամս ազատութեանն իւրոյ՝ զոր կամի աստուածացուցա-նէ, և զոր կամի ծառայեցուցանէ. և ինքն 'ի ճշմարտութեանն վերայ չեւ է հասեալ: Մի՛ խօսիր ընդ մեզ իբրեւ ընդ տղայս, զի հասակաւ կա-տարեալ եմք, և գիտութեան ոչ եմք անտեղեակ. ուստի սկսար դու, այտի առաց քեզ պատասխանի:

Ասպաքէն զմեզ եդիր պատճառս աւերածոյ աշխարհին մերոյ և հա-

րուածոց զօրացն արքունի. մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն, այլ յոյժ պատուել հրամայեն զերկրաւոր թագաւորս, և սիրել զնոսա յամենայն զօրութենէ մերմէ, ոչ իբրեւ զմարդ ոք դուզնաքեայ 'ի մարդկանէ, այլ իբրեւ Աստուծոյ՝ Ճշմարիտ կալ 'ի ծառայութեան. և եթէ զրկիմք 'ի նոցանէ, փոխանակ ընդ երկրաւորիս զերկնիցն խոստացաւ մեզ զարքայութիւն: Եւ ոչ միայն զարբանեկութիւն հպատակութեան պարտիմք հարկանել նոցա, այլ և մահու չափ զանձինս 'ի վերայ դնել սիրոյ թագաւորին: Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանութիւն փոխանակել զնա ընդ այլում տեառն, նոյնպէս և յերկինս չունիմք իշխանութիւն փոխանակել զՃշմարիտ Աստուածն մեր ընդ այլում, որ չէք Աստուած բայց 'ի նմանէ:

Բայց ասեմ քեզ՝ որում սակաւիկ մի տեղեկագոյն ես: Ո՞վ 'ի քաջ զօրականէն զկնի մնանիցէ 'ի պատերազմ. և եթէ զայս արասցէ, ոչ

քաջ անուանի նա, այլ յոյժ վատ: Եւ կամ ո՞ յիմաստուն վաճառականաց զպատուական մարգարիտն փոխանակիցէ ընդ անարգ թրուշայի, բայց եթէ յիմարեալ իցէ տգիտութեամբ, որպէս և ձեր մոլորութեան առաջնորդքդ:

Միայն գտեր զմեզ 'ի բազում յառաքինեացն մերոց, և կամիս գողութեամբ աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց. չեմք մեք միայն՝ որպէս և դուդ կարծես. չիք տեղի ունայն, ուր չիցէ Քրիստոս թագաւորն մեր. բայց միայն այնոքիկ են թափուր 'ի նմանէ, որ իբրեւ զքեզ և զչարադեւ իշխանն քո, որք ուրացեալ էք 'ի նմանէ: Զի թէ զինուորք աշխարհին մերոյ, որ աշակերտեալքն էին մեւք 'ի Քրիստոս, առ ոտն հարին զահագին հրամանս թագաւորին ձերոյ, և զմեծամեծ պարգեւս առ ոչինչ համարեցան, և զհայրենի տէրութիւնն 'ի բաց կողոպտեցան, չխնայեցին 'ի կին և յորդիս և 'ի գանձս մարմնաւորս կենաց աշխարհիս, նա և ոչ

զարիւնն իւրեանց ածէին զմտաւ ինչ վասն սիրոյն Քրիստոսի, այլ զերկրպագուս արեգականն՝ որ ձեր վարդապետք էին, չարաչար հարուածովք սատակեցին զնոսա, և մեծամեծ չարիս հասուցին 'ի վերայ զօրացն ձերոց, և բազումք 'ի նոցանէ անկանէին 'ի նմին պատերազմի, և այլք մատնեցան 'ի պէսպէս փորձութիւնս, և կէսքն ընկեցան 'ի հեռաւոր օտարութիւն, և եւս բազմագոյնք վարեցան 'ի գերութիւն: Եւ ամենեքին նոքա յառաջեցին քան զմեզ յարքայութիւնն Աստուծոյ, և խառնեալ են 'ի դունդս վերին հրեշտակացն, և ցնծան 'ի պատրաստեալ յուրախութիւնս, յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի այրն, զոր դու ասես չկօթակ արարի: Երանի տամ նմա, և երանի երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ, և տեղւոյն՝ ուր նայն վախճանեսցի. ոչ միայն զարքունեօք ձերովք անցանէ պատուականութեամբ, այլ և զերկնից լուսաւորօքդ՝ որում դուքդ երկիր պագանէք:

Եւ պատասխանի Մովլան հանդերձապետ և ասէ ցնոսա. Աստուածքն բարերար են, և երկայնամտութեամբ ջանան ընդ ազգի մարդկան, զի գիտասցեն և ծանիցեն զիւրեանց փոքրկութիւնն և զնոցա մեծութիւնն, և վայելեսցեն ՚ի պարգեւս աշխարհիս, զոր տըւեալ է յիշխանութիւն ՚ի ձեռս թագաւորի, և ՚ի բերանոյ նոցա ելանեն հրաման մահու և կենաց: Եւ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդդիմանալ կամաց նոցա և ոչ առնուլ յանձն զերկրպագութիւն արեգական, որ ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբ իւրով հասուցանէ զկերակուր մարդկան և անասնոց. և վասն հասարակաբաշխ առատութեանն և անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած, զի չիք ՚ի նմա նենգութիւն և անիմաստութիւն: Վասն որոյ և մեք երկայնամիտ լինիմք ՚ի վերայ տգիտութեան ձերոյ. քանզի չեմք մարդատեացք իբրեւ

զգաղանս շաղղամկերս և արիւնար-
բուս: Խնայեցէք յանձինս ձեր, և
մի խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնդ
ձեր: Թողէք անդր զառաջին յան-
ցանս ձեր, և զառաջիկայ իրս ուղ-
ղեցէք. զի և այլոցն վասն ձեր լիցի
ողորմութիւն 'ի մեծ Թագաւորէն:

Առ այս ետ պատասխանի Սա-
հակ եպիսկոպոս և ասէ. Իբրև
ուսեալ և յոյժ խրատեալ՝ զգեղե-
ցիկ հոգ յանձին ունիս շինութեան
աշխարհի և փառաց Թագաւորին.
բայց զայս կարի ագիտաբար ուսու-
ցանես, զի աստուածս բազումս խոս-
տովանիս, և զմի կամս ոչ ասես ա-
մենեցուն: Եթէ վեհքն առ մի-
մեանս մարտուցեալ են, մեք խո-
նարհագոյնք քան զնոսա զիա՞րդ
կարասցուք հաւանել բանից քոց:
Միաբանեա զջուր և զկրակ, զի ուս-
ցուք 'ի նոցանէ զխաղաղութիւն.
կոչեա զարեգակն 'ի տուն որպէս
կրակ, և եթէ նմա ոչ մարթի գալ՝
զի մի աշխարհ 'ի խաւարի մնասցէ,
յղեա զդա առ նա, զի ուսցի 'ի նմա-
նէ զանկարօտութիւնն:

Եւ եթէ մի է բնութիւն աստուածոցն քոց, հաւասարեսցեն առ միմեանս զուգութեամբ. լիցի անկերակուր կրակ իբրեւ զարեգակն, և մի խափանեսցին ծառայքն արքունի 'ի ծախս ռոճկաց սորա:

Արդ մինդ անյագ ուտէ, և հանապազ մեռանի. և մինն որ չուտէ, առանց օգոյն նուազի լոյս ճառագայթից իւրոց. ցրտանայ ձմերայնի, և սառուցանէ զամենայն բոյս դալար խոտոյ. տօթանայ յամարայնի, և հրակէզ առնէ զամենայն կենդանիս: Եւ որ ինքն յար 'ի փոփոխման կայ, ոչ կարէ հաստատուն կեանս ումեք շնորհել: Եւ քեզ ոչ կարեմ մեղադիր լինել. որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ թագաւորն, պատուաւորացն մատուցանէ զերկրպագութիւն. իսկ եթէ ոք զայս 'ի հմուտ գիտնոցն արասցէ, վաղվաղակի մահ 'ի վերայ հրամայեն:

Այլ վասն արեգական, եթէ կամիցիս ուսանել, զճշմարիտն ասացից քեզ: Մասն է նա աշխարհիս արարածոց, 'ի բազում մասանց մի մասն

տրոշեալ է. կէսքն 'ի վերոյ են քան
զնա, և կէսքն 'ի ներքոյ նորա: Ոչ
է նա առանձին սուրբ յատակ լու-
սով, այլ 'ի ձեռն օգոյն հրամանաւն
Աստուծոյ տարածանէ զճառագայ-
թըս իւր, և հրային մասամբ ջեռու-
ցանէ զամենայն գոյացեալս 'ի ներ-
քոյ իւրոյ կայանին: Իսկ վերինքն
ոչ ինչ մասն ունին 'ի նորա ճառա-
գայթիցն. քանզի իբրեւ յաման ինչ
արկեալ է զլոյսն 'ի գունդ նորա,
և 'ի վայր կոյս հեղու բերանացեալ՝
առ 'ի պէտս ներքնոցս վայելչու-
թեան: Եւ զոր օրինակ նաւ մի
թռուցեալ 'ի վերայ ծովային ջուր-
ցըն բազմութեան, անդիտութեամբ
գնայ զուղեւորութիւնն 'ի ձեռն
հմուտ և ճարտար նաւապետին,
այսպէս և արեգակն 'ի ձեռն կա-
ռավարին իւրոյ ունի զփոփոխմունս
շրջանին իւրոյ տարեւոր ժամանա-
կին:

Եւ որպէս այլ մասունք աշխար-
հիս հաստատեալ են վասն մեր կե-
նացն, և զնա իբրեւ զմի յայլոց մա-
սանց տուեալ է մեզ յառաջնոր-

դութիւն լուսոյ, որպէս զլուսին և զաստեղս և զօդս յարածուս և զամպս անձրևաբերս. նոյնպէս և յերկրիս մասանց զծով և զգետս և զաղբիւրս և զամենայն պէտանացու ջուրս, նոյնպէս և զցամաքային ամենայն պիտոյիւք խուռովք: Աստուած և զմի ոք 'ի սոցանէ չէ արժան անտեսանել. և եթէ ժպրհիցի ոք ասել, զանձն ոգխտաբար կորուսանէ. և աստուածանունն մեծարելով զնոսա՝ նոքա ոչ ինչ օգտեցան: Միոյ իշխանութեան երկու թագաւորք ոչ լինին. և եթէ մարդ զայդ քեզ յանձն ոչ առնու, քանի՛ ևս հեռի է այս յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդպիսի կարգ չփոթեալ:

Արդ եթէ կամիս ուսանել զճըշմարիտն, քաղցրացո զդառնութիւն սրտիդ, և բաց զաչս մտացդ, և մի յարթնութեան կուրութեամբ ընդ խաւար գնայցես. որ անկեալ ես 'ի խորխորատ, և զամենեսեան կամիս առ քեզ ձգել: Եւ եթէ քոյքն գան զկնի մոլար վարդապետութեանդ՝

որ ոչ տեսանեն և ոչ իմանան, մի՛ և զմեզ կարծեր դոյն օրինակ. քանզի բաց են աչք մտաց մերոց և սրատեսիլ եմք: Մարմնոյս աչօք զաբարածս տեսանեմք, և իմանամք զսա յայլմէ արարեալ. և ամենեքեան են ընդ ապականութեամբ: Իսկ արարիչն ամենեցուն աներեւոյթ է 'ի մարմնաւոր աչաց, այլ մտաց իմանի զօրութիւն նորա:

Նա վասն զի ետես զմեզ 'ի մեծի տգիտութեան, և ողորմեցաւ մերում անուսումնութեանն, յորում և մեք իբրեւ զձեզդ երբեմն զերեւելիս կարծէաք արարիչ և գործէաք զամենայն անառակութիւնս, վասն այնորիկ առ սէր իւր եկն մարմնացաւ 'ի մարդկանէ, և ուսոյց մեզ զաներեւոյթ աստուածութիւնն իւր: Այն զի բարձրացոյց զինքն 'ի խաչն կախաղանի, և զի մարդիկ զհետ լուսաւորացդ մոլորեցան, մերկեաց յարեգակնէ զլոյս Ճառագայթիցն իւրոց. զի եղիցի խաւար սպասաւոր մարդկութեան նորա, զի որ իբրեւ զձեզ անարժանք իցեն, մի՛ տեսցեն

զկեանս իւրեանց 'ի մեծի անարգութեան: Որպէս և այսօր որ ոչ խոստովանին զխաչելեալն Աստուած, նոյն խաւար մածեալ է զոգւով և մարմնով նորա. որպէս և դու իսկ այսօր 'ի նմին խաւարի կաս, և զմեզ դեռ ևս չարչարես: Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեառն մերոյ մեռանել. որպէս զհարդ և կամիս կատարեա զկամս դառնութեան քո:

Յայնժամ իբրև հայեցաւ 'ի նոսա անօրէնն Դենշապուհ, և ետես 'ի մեծի ուրախութեան զուարթագին զամենեսեան, գիտաց եթէ ոչ գնան առ նոսա բանք սպառնալեաց և ողոքանաց: Հրամայեաց զմի ոմն 'ի կրսերագունիցն յառաջ մատուցանել, երէց մի Արշէն անուն, վասն որոյ յառաջ կասկածն իսկ եղեւ սրբոցն: Կապեցին զոտսն և զձեռսն, և մեծաւ ուժով պրկեցին, մինչեւ ճարճատիւն հատաւ ամենայն ջղացն. և այնպէս կայր մեծ ժամս յանհնարին պրկոցին:

Եբաց սուրբն զբերան իւր և ասէ. Ահա շրջեցան զինեւ շունք բա-

զումք , և ժողովք չարաց պաշարե֊
ցին զիս . ծակեցին զոտս իմ և զձեռս
իմ, և փոխանակ բերանոյ իմոյ ա֊
ղաղակեցին ամենայն ոսկերք իմ։
Լուր ինձ , Տէր , և լուր ձայնի ի֊
մում, և ընկալ զոգի իմ 'ի ժողովս
սուրբ զօրականին քո , որ երեւե֊
ցաւ նորակերտ դաստակերտին քոյ ։
Ես որ կրսերս եմ յամենեսեան , ո֊
ղորմութիւն քո գթացեալ յառա֊
ջեցոյց զիս ։

Եւ զայս իբրեւ ասաց , ոչ եւս
կարէր բանալ զբերանն յանհնարին
պրկոցաց գելարանին ։ Եւ անդէն
վաղվաղակի դահիճքն հրաման ա֊
ռեալ յերից նախարարացն՝ սրով
հատանել զպարանոց երանելոյն , և
ընկեցին զմարմինն 'ի խորխորատ մի
ցամաք ։

Եւ անդէն 'ի տեղւոջն սկսաւ խօ֊
սել Դենշապուհ ընդ եպիսկոպո֊
սին և ասէ . Յորժամ եկի ես յաշ֊
խարհն Հայոց՝ զտարի մի և զվեց ա֊
միս եհաս շրջել ինձ անդ . ոչ յի֊
շեմ ես ամենեւին՝ եթէ բան մի
տրտունջ յումեքէ լուայ վասն քո ,

նոյնպէս և առաւել վասն Յովսէ-
փայ. զի դա խակ էր իշխան ամե-
նայն քրիստոնէից, և հաւատարիմ
յամենայն իրս արքունի։ Նա և որ
մարզպան աշխարհին լեալ էր յա-
ռաջ քան զիմ երթալն, մեծապէս
գոհ էր զառնէս զայսմանէ. և ես
ինձէն աչօք իմովք տեսի, զի որպէս
հայր հաստատուն համարեալ էր ա-
մենայն աշխարհին, և անաչառու-
թեամբ սիրէր զմեծամեծսն և զփո-
քունս։

Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես ա-
ղաչեմ զձեզ. խնայեցէք 'ի պա-
տուական անձինս ձեր, և մի մատ-
նիք 'ի մահ չարչարանաց ըստ առաջ-
նոյն կարգի, զոր տեսէք աչօք ձե-
րովք։ Քանզի թէ 'ի դոյն միտս յա-
մառութեան կայք, և իմ եղեալ է
'ի մտի իմում բազում չարչարանօք
կարձել զձեզ 'ի կենաց ձերոց։ Ես
գիտեմ, զի 'ի հրապոյրս առնդ այ-
գորիկ եղեալ էք դուք. քանզի ինքն
ախտացեալ է մարմնով, և ձեռնար-
կութեամբ բժշկաց չէք գտեալ ա-
ռողջութիւն. և հիւանդոտ կենօք

ձանձրացեալ է, և փափագէ 'ի մահ քան 'ի կեանս:

Առ այս ետ պատասխանի սուրբն Յովսէփ և ասէ. Գովութիւնդ՝ զոր ետուր դու նախ եպիսկոպոսիդ և ապա ինձ, յիրաւի արարեր և ըստ կարգի պատուեցեր վասն ալեացդ, այդպէս իսկ արժան է: Այլ ճշմարիտ ծառայից Աստուծոյ ոչ է օրէն դիմադարձ լինել երկրաւոր իշխանաց, և ոչ զոք 'ի ժողովրդոց տրտունջ առնել վասն մարմնաւոր զօշաքաղութեան. այլ ցածութեամբ և հեզութեամբ ուսուցանել զպատուիրանս Աստուծոյ, և առանց խարդախ իմաստութեան խաղաղասէր լինել առ ամենեսեան, և անաչառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բոլորեցունց:

Այլ վասն առնս այսորիկ հրապուրանաց՝ զոր ասացեր, և զայդ ոչ ստեցեր, այլ կարի զճշմարիտն ասացեր. Զի ոչ երբեք զօտար ոք հրապուրէ զմեզ, և ոչ երբեք ըզպատրող ոք խաբեբայ մոլորեցու-

ցանէ զմեզ, այլ յոյժ սիրէ զմեզ։ Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ երկնեաց զմեզ, և մի է հայր մեր սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ. զիա՞րդ համահարք և միոյ մօր որդիք երկպառակք լինիցին, և ոչ միաբանք։ Որ քեզ թուին՝ թէ հրապոյրք իցեն, մեր ՚ի տուէ և ՚ի գիշերի դոյն խորհուրդ էր՝ զի անքակ ունիցիմք զկենաց միաբանութիւնս։ Իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ ելանել յախտալից մարմնոյս, առաւել ևս մեք ամենեքեան. զի չիք ոք ամենեւին ՚ի ծնունդս կանանց, որ ունիցի զմարմինս առանց ցաւոց չարչարանաց։

Եւ պատասխանի Դենշապուհ և ասէ. Զայդ ոչ գիտէք, որչափ երկայնամիտ լինիմ ես ՚ի վերայ ձեր. այս ոչ հրամանաւ արքունի է այսչափ երկայնաբան լինել ընդ ձեզ պայքարաւ, այլ յիմմէ քաղցրութենէ թողացուցի ձեզ. զի չեմ իբրեւ զձեզ անագորոյն, զի անձանց առնելի էք և այլոց թշնամիք։ Իմ զի աղ և հաց կերեալ է յաշխարհին

ձերում, գութ և սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր ։

Եւ պատասխանի Ղեւոնդ երէց և ասէ. Որ առ արտաքինսն գութ և սէր ունի, զպատուիրանսն Աստուծոյ կատարէ, այլ պարտի և յիւր ոգին խնայել. զի չեմք անձանց տէարք, այլ է որ համարս խնդրէ 'ի մէնջ և վասն արտաքնոց և վասն ներքնոց ։ Այլ որ ասացեր՝ յինէն անսամ ձեզ և ոչ հրամանաւ թագաւորին, եթէ դուք սովոր էք անցանել ըստ հրամանաւ թագաւորին ձերոյ, զայդ բարւոք առնէք, զի աւերիչ աշխարհի է և սատակիչ անմեղ մարդկան, բարեկամ սատանայի և թշնամի Աստուծոյ ։ Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, և ոչ զանանց կեանսն մեր կարեմք փոխանակել ընդ ապականացու պատրանս աշխարհիս ։

Այլ վասն խմ զի ասացեր, չընդունել զառողջութիւն 'ի բժշկաց, սիրէ զմահ քան զկեանս, այդ բանք ոչ այնոցիկ են՝ որ տեսանեն զամե-

նոյն չարչարանս աշխարհիս: Աղէ ցածո զքեզ սակաւիկ մի 'ի վայրագին սրամտութենէդ, և եկ զհետ ճշմարիտ բանից իմոց, և հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս: Ո՛ որք 'ի մահկանացուացս ունին կեանս անտրտունջս. ո՞չ ահա ամենայն լի են ախտիւք, է որ 'ի ներքոյ, և է որ արտաքոյ. ցուրտ և տօթ, քաղց և ծարաւ և ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան: Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն, յափշտակութիւն, գէճ պղծութիւն անառակ յարձակմամբ. 'ի ներքոյ՝ ամբարշտութիւն, ուրացութիւն, տգիտութիւն, անդարձ մոլորութիւն 'ի կամաւոր ազատութենէն:

Բայց դու որ զբժիշկս խոտեալ անարգեցեր, թէ չիք իմ 'ի նոցանէ գտեալ զառողջութիւն, չեն ինչ զարմանք, վասն զի մարդիկ են նոքա. է ցաւ՝ որում գտանեն հնարս առողջութեան, և է՝ որ ապաստամբէ 'ի հնարից նոցա. վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք, այն որ բժշկէն և որ բժշկին: Այլ երանի

թէ և դուք լատ բժշկական արուես-
տին բերելիք զնմանութիւն. զի ոչ
փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժըշ-
կութեանն: Քանզի յորժամ ար-
սանեն նոքա զոք հիւանդացեալ,
ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա,
այլ փութացեալ հնարին մատու-
ցանել զառողջութիւն: Մանաւանդ
եթէ յարքունիս մի ոք 'ի սիրելեաց
թագաւորին ախտանայցէ, և հա-
սեալ 'ի մեծ հրապարակն՝ տեսանի-
ցէ զբազմութիւն պատուաւորացն
և զառողջութիւն գեղեցիկ երիտա-
սարդացն, և եւս 'ի ներքս մատու-
ցեալ 'ի սրահն արքունի, և անդ
տեսանիցէ զամենայն սպասաւո-
րացն զչքնաղ և զսքանչելի տեսիլն,
ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշակերտ
տեսիլն: Նա և եթէ գահոյք ակա-
նակապք իցեն և համակ ոսկեղէնք՝
յորոց վերայ հիւանդն անկեալ դնի-
ցի, չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամե-
նայնէ: Այլ 'ի բաց հրամայէ առ-
նուլ զոսկեհուռ վերարկուսն, և
ձեռն 'ի ներքս տարեալ՝ զննէ զա-
մենայն մարմինն, եթէ ջերմ իցէ

բնութիւնն, և եթէ ախտն 'ի տե-
ղւոջն հանգամայն կայցէ, և կամ թէ
լեարդն կակուղ իցէ, և կամ թէ
շարժք երակացն յարմար իցեն. և
ըստ նմին զգարման բժշկութեանն
առնիցէ՝ շնորհելով նմա զառողջու-
թիւն:

Իսկ արդ եթէ մարդկային բժըշ-
կութիւնն այսպիսի գիտէ քամա-
հել զամենայնիւ, և միայն զիւր ա-
րուեստն յառաջ մատուցեալ՝ ըղ-
գործն կատարէ, որչափ եւս առա-
ւել ձեզ արժան էր, որ զբոլոր աշ-
խարհս ունիք յիշխանութեան մե-
ծի, հոգ յանձին տանել՝ նախ զհո-
գիսդ բժշկել յամենայն ախտալից
մոլորութեանց աշխարհիս, և մար-
մնովք իսկ կային ամենեքեան ձեզ
'ի ծառայութեան: Արդ այժմ զի
դուք տգիտացարուք, և զանմահ
հոգիսդ մահկանացու արարէք յան-
չէջ հուր գեհենին, մարմնովդ՝ եթէ
կամիք և եթէ ոչ կամիք՝ ախտա-
ցեալ էք յախտաւորութիւն անա-
ռողջութեան. և զձեզ նախատէք
մարմնոյ ցաւովք, որ ոչ 'ի կամս մե-

րոյ ազատութեան է, այլ որպէս գիպեցաւ 'ի բնութեանս մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ:

Եւ Քրիստոս Ճշմարիտ Աստուած կենդանի և կենդանարար՝ 'ի կամս իւրոյ բարերարութեան եղեւ բժիշկ հոգւոց և մարմնոց. և նախ ինքն 'ի ցաւս չարչարանաց իւրոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան: Եւ եւս խանդաղատագոյն գթացեալ, վերստին ծննդեամբն ծնեալ զմեզ յառողջութիւն՝ անցաւս և անվէրս, և 'ի ծածուկ հարուածոց զհին ծակոտուածն վիշապին ողջացոյց. և արար զմեզ անախտ և անարատ հոգւով և մարմնով, զի իցեմք բանակակից հրեշտակաց և զօրք երկնաւոր Թագաւորին մերոյ: Եւ քո պայս ոչ գխտացեալ, և ոչ վայելեալ յերկնաւոր պարգեւսն Աստուծոյ, և ոչ եւս այլ կամիս ուսանել 'ի մէնջ. այլ և զմեզ եւս վրիպեցուցանել կամիս, որում չիք հնար, և մի այլ լիցի, և ոչ կարես իսկ առնել:

Այլ վասն խմոյ ախտալից մար-

մնոյս սրտալից քեզ կարճառօտս։ Խնդամ և ուրախ եմ յորժամ տեսանեմ զմարմինս իմ չարչարեալ. գիտեմ, զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ։ Մանաւանդ զի ունիմ ինձ գրաւական զմեծ վարդապետն հեթանոսաց, որ 'ի ցաւս մարմնոյ անձին մխիթարէր, և 'ի կափուտն սատանայական մարմնոյ պարծէր, և ասէր. Զի եթէ տնկակիցք եղաք նմանութեան մահուանորա, որչափ եւս առաւել լինիցուք հաղորդք յարութեան նորա։ Այլ դու որ ունիս իշխանութիւն 'ի վերայ մեր, դատեա զմեզ ըստ չարութեան կամաց քոց։ Զեմք ինչ զանգիտելոց յահագին յահաւոր սպառնալեացդ քոց, և ոչ երկիւղած 'ի դառն մահուանէն՝ զոր ածելոց ես 'ի վերայ մեր։

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի զերանելին 'ի միմեանց, և միայն առէ ցսուրբ եպիսկոպոսն. Գովութիւն, զոր ետու քեզ յառաջ, ոչ իմացար պատիւ անձին քոյ։ Յիշեցուցանեմ քեզ զչարիսն,

զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ: Արդարեւ դո՛ւ աւերեցեր զատրուշանն յուրշտունիս, եւ կամ զկրակն դո՛ւ սպաներ. Նա եւ որպէս լուայ եւ ստուգեցի, թէ եւ զմոգսն դու չարչարեցեր, եւ սպաս պաշտամանն դու տարար. արդ եթէ արդարեւ դու արեր, պատմեա ինձ:

Ետ պատասխանի սուրբն եւ ասէ. Ա՞րդ կամիս ուսանել զայդ յինէն, եթէ յառաջագոյն գիտէիր: Դենշապուհ ասէ. Այլ է համբաւ, եւ այլ է ճշմարտութիւն: Եպիսկոպոսն ասէ. Որպէս կարծեադ ասա ինձ: Դենշապուհ ասէ. Խմբուեալ էր, եթէ զամենայն վնասն յուրշտունիս դու արարեր: Եպիսկոպոսն ասէ. Ես զի այդպէս հաւաստեաւ 'ի վերայ հասեր, կրկին զի՞ հարցանես: Դենշապուհ ասէ. Զճշմարիտն 'ի քէն կամիմ ուսանել: Եպիսկոպոսն ասէ. Ոչ զօգուտ կենաց քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան իմոյ ցանկան միտք քո: Դենշապուհ ասէ. Զեմ գազան ա-

րիւնախանձ, այլ վրէժխնդիր եմ աստուածոցն անարգութեան։

Եպիփանոպոսն ասէ. Զտարերս համերս աստուածս անուանես, և զպատկերակիցս քո մարդիկ խողխողել կամիս. տալոց հատուցանելոց ես վրէժ Թագաւորաւն քով յանկաշառ ատենին Աստուծոյ։ Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լսել յինէն, զայդ ես ասեմ քեզ։ Զտունն արդարեւ ես աւերեցի, և զմոգսն չարչարեցի գանիւ, և զկահ պղծութեան՝ որ 'ի տանն էր՝ 'ի ծովն ես ընկեցի։ Այլ զկրակ ո՞վ կարէ սպանանել. քանզի ամենիմաստ արարչին արարածոց հոգ խնամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ անմահս հաստատեաց զբնութիւն չորից նիւթոցս։ Աղէ սպան դու զօդ՝ եթէ կարես, և կամ ապականեա զհող՝ զի մի՛ բուսուսցէ զդալարի, փողոտեա զգետ՝ զի մեռցի։ Եթէ զայդ երեսին կարես առնել, ապա և զկրակ կարես սպանանել։

Ապա եթէ Ճարտարապետն մեր միաբանեաց զչորից տարերացդ զան-

քակութիւն, ահա և գտանի ընու-
թիւն հրոյ 'ի քարինս և յերկաթս
և յամենայն տարերս զննելիս, ընդ-
է՞ր ստութեամբ զըպարտես զիս,
թէ դու զկրակ սպաներ: Այլ է դու
սպան զջերմութիւն արեգական,
զի ունի նա մասն հրոյ. և կամ տուր
հրաման, զի մի թափեսցի հուր յեր-
կաթոյ: Մեռանի այն՝ որ շնչէն և
շարժի և գնայ և ուտէ և ըմպէ.
Ե՞րբ տեսեր դու զկրակ գնայուն կամ
խօսուն կամ գիտուն: Արդ զոր
կենդանի քո չէ տեսեալ, մեռեալ
խոստովանիս: Քանի՛ անթողլի է
ամբարշտութիւնդ ձեր քան զամե-
նայն հեթանոսաց, որ գիտնագոյնք
են քան զձեզ. որ թէպէտ և 'ի ճըշ-
մարիտն Աստուծոյ մոլորեալ են,
զանխօս տարերս Աստուած ոչ խոս-
տովանին: Արդ եթէ դու անգիտու-
թեամբ կորնչելի ասես զընութիւն
հրոյ, ոչ առնուն քեզ յանձն արա-
րածքս. քանզի խառն է դա յամե-
նեցունց:

Դենշապուհ ասէ. Ոչ ինչ մնա-
նեմ ես ընդ քեզ 'ի պայքար քննու-

Թեան վասն բնութեան արարածոցս. այլ խոստովանեա ինձ, եթէ դու անցուցեր զկրակն, եթէ ոչ։

Պատասխանի ետ երանելին և ասէ. Որովհետեւ ոչ կամեցար լինել աշակերտ Ճշմարտութեանն, առացից զկամս հօրն քոյ սատանայի։ Ես ինձէն մտի 'ի կրակատունն ձեր, և տեսի՝ զի կային պաշտօնեայք ամբարշտութեանն մնոտի կարծեացն ձերոց, և կրակարանն լի հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր։ Հարցի ցնոսա բանիւք և ոչ գանիւ, թէ զի՞նչ համարիք 'ի միտս ձեր զկրակ պաշտամանս այսորիկ։ Նոքա պատասխանի և ասեն. Մեք ինչ ոչ գիտեմք. բայց այսչափ ինչ իմանամք, զի սովորութիւն է նախնեացն և հրաման բուռն թագաւորին։

Ասեմ դարձեալ ցնոսա. Եւ ըզբնութիւն կրակիդ զի՞նչ իմանայք, արարի՞չ կարծէք, թէ արարած։ Ասեն միաբան ամենեքեան. Արարիչ մեք զդա ոչ գիտեմք, նա և ոչ հանգուցիչ աշխատելոց։ Ձեռք մեր փապարեալ են 'ի կացնի, և ողունք

մեր տեռեալ են 'ի փայտակրի, աչք մեր դիջացեալ են արտասուօք 'ի կծուութենէ ծխոյ դորա, և երեսք մեր մրոտեալ են 'ի խոնաւութեանց թանձրութենէ նորին ծխոյ: Եթէ շատ մատուցանեմք նմա զկերակուրն, յոյժ քաղցնու. և եթէ բնաւ չտամք, ամենեւին անցանէ. և եթէ մօտ երթամք և երկիր պագանեմք, կիզու զմեզ. և եթէ ոչ երթամք մօտ ամենեւին, մոխիր լինի: Մեր այդպէս հասեալ է 'ի վերայ բնութեան դորա:

Ասեմ դարձեալ ցնոսա. Իսկ լուեա՞լ է ձեր, եթէ ո՛յր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորութիւն: Ետուն պատասխանի և ասեն. Զի՞ 'ի լսելոյ հարցանես զմեզ, այլ հայեաց ընդ առաջիկայ իրադ. զի օրէնսդիրքն մեր հոգւովք մասց միայն կուրացեալ են, այլ թագաւորն մեր մարմնով միով ականբն կոյր է, այլ ոգւոյն բնաւ չէք իսկ աչք:

Վասն այնորիկ և ես իբրեւ լուայ զայս 'ի մոգուցն, յոյժ ողորմեցայ.

զի ազատութեամբ զարդարն խօսեցան։ Սակաւիկ մի չարչարեցի զնոսա դանիւ, և նոցուն իսկ ետու զկրակն 'ի ջուրն ընկենուլ, և ասացի այսպէս. Աստուածք, որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորիցեն 'ի ներքոյ երկնից. և ապա ըզմոգսն 'ի բաց արձակեցի։

Զայս ամենայն իբրեւ լուաւ Դենշապուհ 'ի բերանոյ սուրբ եպիսկոպոսին, անհնարին զահի հարաւ 'ի թշնամանաց թագաւորին և յանարգանաց դենին։ Վասն որոյ և երկեաւ իսկ մատուցանել զնա 'ի տանջանս հարուածոց, թէ գուցէ այլ եւս մեծ անարգանս զթագաւորէն տացէ ասել յատենին, և 'ի նա ձգիցին կարծիք թշնամանացն. զի երկայնմտութեամբ պայքարեցաւ ընդ նոսա։

Եւ քանզի սուսեր ընդ մէջ ածեալ նստէր յատենին առ արկանելով սրբոցն, գոչեաց իբրեւ առեւծ զայրագին, և հանեալ զսուսերն գազանաբար յարձակեցաւ 'ի վերայ երանելեացն. և եհար եպիսկոպոսին

զաջ ուսն, Թիկամբն հետ և զձեռն 'ի վայր ընկէց․ Եւ նորա յահեակ կողմն յերկիր անկեալ, և դարձեալ անդրէն պատապարէր, առնոյր զաջ ձեռն 'ի վեր․ աղաղակեաց մեծաձայն և ասէ․ Ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս՝ որ յինձէն զիս քեզ մատուցի բոլորովին, և խառնեա զիս 'ի գունդս սուրբ զինուորացն քոց։

Դարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն իւր և ասէր․ Հա՛պա առաքինիք, եհաս ժամ կատարման մերոյ․ խցէք զաչս մարմնոյ վայր մի, և այժմ տեսանէք զլոյսն մեր Քրիստոս։ Եւ թաւալելով ընդ արիւնն անձին իւրոյ ասէր․ Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, հանապազ օրհնութիւն նորա 'ի բերան իմ։ Ի Տէր պարծեսցի անձն իմ, լուիցեն հեզք և ուրախ եղիցին։ Եւ ասելով ըզսաղմոսս զայս կատարէր մինչեւ ցայս տեղի․ Բազում նեղութիւնք են արդարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր և պահէ զամենայն ոսկերս նոցա։

Եւ մինչ դեռ կայր յուժի մար-

Ը

ծնոյն սակաւիկ մի, իւրովք աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գունդս բազում հրեշտակաց և վեց պսակ 'ի ձեռին հրեշտակապետին: Դարձեալ և լսէր եւս բարբառ 'ի վերուստ, որ ասէր. Քաջալերեցարուք, սիրելիք իմ. զի ահա մոռացայք զվշտալի կեանսդ, և հասէք երանելի պսակացդ, որ ձերով ճարտարութեամբդ կազմեցէք. առէք դիք յիւրաքանչիւր գլուխ: Զի նիւթ պատրաստական 'ի ձէնջ հիւթեցաւ, իսկ ճշմարտութիւն գործոյդ յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի կազմեցաւ. զոր 'ի սպասաւորաց այտի իսկ ընկալեալ, ընդ Ստեփաննոսի լինիք պսակակից: Նա և զայն եւս քաջապէս տեսանէր, զի դեռ եւս շողայր սուրն 'ի վերայ պարանոցի երանելեացն:

Զոր իբրեւ ետես սուրբն Ղեւոնդ, եթէ ոչ եւս զմի մի կամին հարցանել և դատել, այլ միանգամայն հրաման եղեւ մահու, ասէ ցերանելին Յովսէփ. Մատիր, յառաջեա ընդդէմ սրոյն, զի դու աստիճանաւ

'ի վեր են քան զամենեսեան: Եւ զայս լբբեւ տեսաց, կարգեցան կացին մի ըստ միոջէ. և առ ճեպ առագնակի սոխակելոյ դահճացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին. և նորա ընդ հանել ոգւոցն աղաղակեաց և ասէ. Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր ամենեցուն, և խառնեա զմեզ 'ի գունդս սիրելեացն քոց: Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան 'ի նմին տեղւոջ:

Եւ եթէ զմոգպետն եւս, որ հաւատաց 'ի Քրիստոս, կամիցիս ընդ նոսա 'ի համար արկանել, թուով են եւթն. թող զերկուսն եւս որ 'ի Վարդէսն կատարեցան, և մեւս եպիսկոպոսն Թաթիկ անուն յասորեստանի: Բայց անդէն 'ի տեղւոջն վեցեքին, որոց անուանքն են այսոքիկ, Սահակ եպիսկոպոս յուրշտունեաց, սուրբն Յովսէփ 'ի Վայոց ձորոյ՝ 'ի գեղջէ Հողոցմանց, Ղեւոնդ երէց 'ի Վանանդայ՝ 'ի գեղջէ Իջաւանից, Մուշէ երէց յԱղբակոյ,

Արշէն երէց 'ի Բագրեւանդայ՝ 'ի գեղջէ յՆղեգեկայ, Քաջաջ սարկաւագ՝ ուստի եպիսկոպոսն էր յռշտունեաց: Իսկ երանելի մոգպետն 'ի Նիւշապուհ քաղաքէ, Սամուէլ երէց յԱյրարատոյ՝ 'ի գեղջէ յԱրածոյ, Աբրահամ սարկաւագ 'ի նմին գեղջէ:

Արդ զվէց զայս սուրբս յանապատին՝ ուր կատարեցին, Դենշապուհ, մոգպետն և Ջնիկանն և մայպետն անդէն 'ի տեղւոջն պահապանս ընտրեցին յիւրաքանչիւր սպասաւորացն, և պահել հրամայեցին զմարմինս երանելեացն ցաւուր տասն կամ եւս աւելի, մինչեւ կարաւանն արքունի անցեալ գնասցէ· զի մի այլադենքն եկեալ բառնայցեն զոսկերս դոցա, և բաշխեալ սփռեսցեն ընդ աշխարհս ամենայն, յոր և մարդիկ եւս առաւել յորդորեալ մոլորիցին զկնի նածարացւոց աղանդին:

Իսկ Խուժիկն, զոր յառաջագոյն ասացաք, զինու հանդերձ միայր անդէն ընդ պահապանսն որպէս զմի

'ի նոցանէ. այր լի իմաստութեամբ և կատարեալ աստուածային գիտութեամբ, սպասէր և գէտ ակն ունէր՝ եթէ որո՛վ օրինակաւ հնարս գտցէ զոսկերս սրբոցն գողանալ 'ի նոցանէ:

Եւ իբրեւ աւուրք երեք անցին 'ի վերայ, արհաւիրք մեծ անկանէին 'ի վերայ ամենեցուն, և իբրեւ թըմբրեալ և կիսամեռք անյարիրք անկեալ գնէին զերիս աւուրսն: Իսկ 'ի չորրորդումն աւուրն երկուք 'ի պահապանացն չարաչար ըլկեցան 'ի դիւէ: Դարձեալ հասարակ գիշերաւ չափ՝ ձայնք ահեղք հնչէին, և թնդիւնք և որոտաձայնք 'ի ներքուստ՝ որպէս գլորդումն գետնաշարժի. երկիրն դողայր 'ի ներքոյ նոցա, և շողիւնք սուսերաց փայլատակունս արձակէին շուրջ զնոքօք: Եւ զամենեսեան զդիակունսն կանգնեալ տեսանէին, և զնոյն բանս ատենին ահագինս բարբառէին 'ի լսելիս նոցա. մինչեւ խուճապել նոցա ընդ միմեանս, դեռ եւս զիրեարս սատակէին: Եւ այսպէս տագ-

նապեալք և ցնորեալք մինչև այր զընկեր 'ի փախուստ չգիտէր ընդ որ երթայր ։ Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցս չարչարանացն , զոր կրեցին ։

Ի խորհուրդ մտին նախարարքն երեքեան , և սկսան զարմանալով ասել ցմիմեանս . Զի՞նչ գործեսցուք , զի՞նչ արասցուք վասն անքնին աղանդոյն քրիստոնէիցն . քանզի մինչ դեռ կենդանի էին , զարմանալի էր կեանք նոցա . ընչատեացք էին իբրև զանկարօտս , սրբասէրք էին իբրև զանմարմինս , անաչառք էին իբրև զարդարադատս , աներկեւղք էին իբրև զանմահս ։ Եթէ զայս ամենայն ասեմք իբրև զոգիտաց և իբրև զյանդգնելոց , իսկ զայն զի՞ առնիցեմք , զի ցաւոտք ամենայն 'ի կարաւանի աստ նոքօք առողջանան ։ Եւ կամ որ մեծն է քան զայդ ամենայն , ո՞յր ուրուք գի կանգնեալ երևեցաւ 'ի կենդանեաց կամ բարբառ բանից ոք լուաւ 'ի նմանէ ։

Զի սուտ չէին մեր սպասաւորքն .

մեր մեղէն իսկ հասեալ է 'ի վերայ
աստուածութեան սոցա: Եւ եթէ կա-
մեցեալ էր սոցա մարմնաւոր ինչ ա-
գահութիւն 'ի ներքս խառնել, ստ-
կաւ մի ակնարկէին քրիստոնէից 'ի
կարաւանիս, զկշիռ իւրաքանչիւր
մարմնոց նոցա ոսկի առնուին: Դար-
ձեալ և արքդ, որ 'ի դիւէ չարչա-
րեցան, զի յայնժամ ցաւոտք չէին՝
և մեք գիտեմք. յայտ է եթէ այսօր
նշանն մեծ երեւեցաւ: Եթէ լուա-
լինիմք, այսպէս մեզ և անձանց մե-
րոց կասկած իսկ է. և եթէ տա-
նիմք զդոսա առաջի Թագաւորին,
լսելով նորա 'ի դոցանէ զայդ ամե-
նայն մեծամեծ սքանչելիս, դու-
ցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ
հասանիցէ:

Ետ պատասխանի մովպետն և
ասէ ցնոսա. Ո՞չ զիս ոստիկան արա-
րին 'ի վերայ ձեր երկոցունցդ. զի՞
այդչափ նեղեալ տագնապիք յան-
ձինս ձեր. դուք զգործ ձեր կատա-
րեցէք, և զհրամանն արքունի 'ի
գլուխ տարայք: Արդ եթէ համբաւդ
այդ յայտնեսցին, և հարցափորձ ինչ

լինիցին առաջի արքային, այդ խընդիր մեր մոգայց է. դուք անհոգ լերուք, և մի ինչ ածէք զմտաւ։ Եւ եթէ զարհուրեցայք ինչ յոգիս ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն 'ի դարիթիւրէ եկայք. զի վաղիւ անդ մովպետան մովպետ ռատ յաղէ, և նոյն հաճեալ հաւանեցուցէ զմիտըս ձեր։

Իսկ Խուժիկն իբրեւ լուաւ զայս ամենայն, և գիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ ոչ է նոցա յայնմ հետէ սուրբ սպանելոցն, փութացաւ վաղվաղակի էառ տասն այր, որոց զչափ գիտէր զքրիստոնէութեանն, և հասեալ 'ի տեղին՝ չէն եգիտ զամենեսեան։ Եւ քանզի կասկած ունէր տակաւին 'ի նոցուն 'ի դահճացն, դարձեալ փոխեցին անտի զսուրբսն յայլ տեղի բացագոյն իբրեւ երկու հրասախօք։ Եւ իբրեւ յանհոգս եղեն, սրբեցին կազմեցին զոսկերս երանելեացն. բերին 'ի բանակն և ունէին 'ի ծածուկ. և առ սակաւ սակաւ յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց, և ապա բազում քրիստոնէիցն՝ որ

էին 'ի կարաւանին ։ Եւ զառաջին պտուղ ընծային մատուցանէին կապեալ նախարարացն. և անդէն վաղվաղակի արձակեցան նոքա 'ի կապանաց իւրեանց , և սպառնալիք մահուանն անցին զնոքօք. և հրովարտակք Թղութեան առաքեցան յաշխարհն Հայոց ։

Արդ այս երանելի Խուժիկս, որ արժանի եղեւ 'ի ծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն , որ ինչ 'ի մահուանէն և այսր տասցաւ դատակնիք վճռիս այսորիկ, սա երկրորդեաց մեզ զամենայն կարգաւ. զչարաչար քարշումն, և զհարց և ըզփորձ դատաւորացն, և զիւրաքանչիւր անձանց սրբոցն զպատասխանիսն, և զկատարումն մահուան նոցա , և զահագին արհաւիրսն՝ որ 'ի վերայ պահապանացն անկաւ, և զհեծեծումն քննութեան նախարարացն երեցունց, և զամփոփումն սուրբ ոսկերաց նոցա, ոչ խառն 'ի խուռն 'ի մի վայր ժողովելով, այլ զմի մի 'ի նոցանէ ուրոյն ուրոյն 'ի վեց տապանս ժողովէր, և զանուա-

Նըս իւրաքանչիւր ուսեալ և 'ի վե-րայ տապանացն նշանակեալ էր։ Եւ զկապանսն երկաթիս ընդ իւրաքան-չիւր ոսկերսն եդեալ էր, քանզի դահճացն 'ի բաց ընկեցեալ էր. որ-պէս և զհանդերձս զիւրաքանչիւր տապանակի նշանակեալ էր։

Եւ կատարեցան սոքա վեցեքեան սուրբ և ցանկալի մահուամբն իւ-րեանց որ օր քսան և հինգ էր հրո-տից ամսոյ, 'ի մեծ անապատին յԱ-պար աշխարհի 'ի սահմանս Նիւշա-պուհ քաղաքի։

Դարձեալ վասն խոստովանող աշակերտաց նորանց ։

ԻՍԿ աշակերտք երանելեացն 'ի կապանս կային 'ի ներքս 'ի քաղաքին ․ եկն դահճապետ մի արքունի և եհան զնոսա 'ի քաղաքէ անտի արտաքս ։

Եհան 'ի նմին քաղաքէ ասորեստանեայս քրիստոնեայս արս հինգ , քանզի և նոքա 'ի կապանս էին վասն անուանն Քրիստոսի ․ եհարց զնոսա բանիւք , և ոչ հաւանեցան երկիր պագանել արեգական ։ Զարչարեաց զնոսա դանիւ , և նոքա եւս առաւել 'ի նոյն միտս պնդեցան ․ կտրեաց զնոցա ունչս և զականջս , և ետ տանել յասորեստան , զի կայցեն 'ի մշակութեան արքունի ։ Երթային մեծաւ յօժարութեամբ , իբրեւ այն՝ թէ մեծ պարգեւս գտեալ 'ի թագաւորէն ։

Արդ եկն դարձեալ նոյն դահճապետն առ աշակերտս սուրբ սպանելոցն , ընտրեաց երկուս 'ի նոցա-

նէ որ համեստագոյնքն էին, առեալ մեկուսի յայլոցն և ասէ ցնոսա. Զի՞նչ անուանք են ձեր: Եւ պատասխանի մինն և ասէ. Առ 'ի ծնողաց ինձ Խորէն, և դմա Աբրահամ. իսկ ըստ շնորհատուր կարգիս՝ ծառայք Քրիստոսի եմք, և աշակերտք երանելեացն՝ զոր ասացէք:

Եւ պատասխանի դահճապետն և ասէ ցնոսա. իսկ արդ զի՞նչ գործ է ձեր, և կամ բնաւ ո՞ր իսկ ածեալ է զձեզ այսր: Առ այս եւ պատասխանի Աբրահամ և ասէ ցնոսա. Զայդ ձեզ 'ի վարդապետաց մերոց արժան էր ուսանել. զի ոչ դուզնաքեայք ոք էին նոքա, այլ ունէին ստացուածս հայրենիս ըստ արժան բաւականին, ըստ նմին և սպասաւորս, էր որ իբրեւ զմեզ, և էր որ լաւագոյն քան զմեզ. որոց սնուցեալ և ուսուցեալն էր, ընդ նոսա եմք եկեալ: Քանզի և պատուէր իսկ ունիմք յաստուածատուր օրինացն մերոց՝ սիրել զնոսա իբրեւ ըզսուրբ ծնողս, և սպաս տանել նոցա իբրեւ հոգեւոր տերանց:

Ցասեաւ դահճապետն և ասէ. Իբրև զանխրատ և զաներկեւղ ընտամբակս խօսիս: Մինչդեռ 'ի խաղաղութեան և յաշխարհի էիք, բարիոք էր. յորժամ գրուահ եղեն նոքա յիւր արքունի և մահապարտ դատան ըստ գործոց իւրեանց, ձեզ չէր արժան ամենեւին մօտ երթալ առ նոսա: Ո՞չ տեսանէք 'ի մեծ կարաւանիս, յորժամ ոք 'ի պատուաւորացն 'ի դիպահուոյն արքունի լինիցի, սգոյ հանդերձ ագանի, և զատեալ և որոշեալ 'ի բացէ նստի միայնիկ, և ամենեւին հուպ ոչ ոք իշխէ երթալ առ նոսա: Եւ դու այդպէս իբրեւ զանյանցի աշակերտ պարծելով խօսիս:

Առ այս ետ պատասխանի Խորէն և ասէ. Ոչ ձեր կարգդ անխրատ է և ոչ մերս ստութեամբ. նախարարըն յանցաւոր՝ ուստի զպարգեւն գըտեալ էր, այնպէս պարտ էր նմա հպատակ լինել, զի 'ի պատուոյն վերայ և այլ եւս պարգեւս մեծամեծըս գտանէր 'ի նմանէ: Արդ փոխանակ զի զայն չարար, ձախողակի

յետս ընդդէմքն պատահեաց նմա։ Եւ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին, և կամ առ թագաւորն մեղուցեալ ինչ էին, նոյն օրինակ և մեք առ նոսա առնէաք․ ոչ յաշխարհի մօտ երթայաք, և ոչ 'ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա գնայաք։ Արդ քանզի առ երկոսին կողմանսն արդարութեամբ կեցեալ են, և դուք զուր տարապարտուց սպանէք զնոսա, մեք արդ եւս առաւել ապաստաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա։

Ասէ ցնոսա դահճապետն․ Եւ յառաջագոյն իսկ ասացի, եթէ կարի ստամբակ ոմն ես դու․ ահա յայտ եղեւ աւադիկ, եթէ յամենայն վնաս նոցա խառն էք դուք։ Աբրահամ ասէ․ Յո՞ր վնաս։ Դահճապետն ասէ․ Առաջին 'ի մահ մոգուցն, ապա և յայլսն ամենայն։ Աբրահամ ասէ․ Այդ ոչ միայն 'ի մէնջ է, այլ ըստ կարգի և ձերոց օրինացդ․ թագաւորք ձեզ տան հրաման, և դուք 'ի ձեռն ձերոց ապաստաւորացդ գործէք։

Դահճապետն ասէ. Ի Միհր աս-
տուած երդուեալ է իմ, խստագոյն
եւս խօսիս քան զվարդապետսն քո.
յայտ է եթէ վնասակարագոյնք եւս
էք դուք։ Արդ ոչ է հնար ձեզ
ապրել 'ի մահուանէ, բայց եթէ
երկիր պագանիցէք արեգական, և
կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց։

Խորէն ասէ. Ցայժմ իբրեւ ըզ-
մարդ չարախօսէիր, և արդ իբրեւ
զշուն անպիտան ընդ վայր հաչես։
Եթէ գոյր արեգական ականջք,
դու տայիր նմա թշնամանս գնել.
արդ նա բնութեամբ անզգայ է,
և դու չարութեամբ անզգայագոյն
քան զնա։ Ցի՞մ տեսեր զմեզ պա-
կասագոյն քան զհարսն մեր. մի՛ բա-
նիւք զփորձ առնուլ կամիս զմեր,
այլ հանդէս արա քում չարու-
թեանդ և մերում բարութեանս,
և ամաչեցեալ գտանի հայրն քո սա-
տանայ, ոչ միայն 'ի մէնջ՝ որ կա-
տարելագոյնքս եմք, այլ և որ կարի
փոքրիկն թուի քեզ, նա դիցէ վէրս
սաստիկս յոգիս և մարմինս քո։

Զայս իբրեւ լուաւ դահճապետն,

սրտմտեալ բարկացաւ 'ի վերայ նոցա : Եւ քարշել չարագոյն քան զառաջինսն . և այնչափ սաստիկ քարշեցին , մինչեւ բազմաց կարծիք եղեն՝ թէ մեռան : Իսկ իբրեւ ժամք երեք 'ի վերայ անցին , դարձեալ խօսել սկսան երկոքեանն և ասեն . Փոքր համարիմք զանարգանս զայս և առ ոչինչ զցաւս մարմնոյս առ մեծ սէրն Աստուծոյ , որով կատարեցան հարքն մեր հոգեւորք : Հա՛պա մի՛ դլար և մի՛ դադարեր , այլ զոր ինչ առ նոսայն արարեր , զնոյն և առ մեզ կատարեա : Եթէ չարագոյն թուին քեզ գործքն նոցա , կրկին և զմերս համարեսջիր . զի նոքա բանիւք հրամայէին , և մեք գործովք զարդիւնսն կատարէաք :

Յայնժամ եւս առաւել զայրացնեցաւ 'ի վերայ նոցա , և հրամայեաց զմահու դան հարկանել : Եւ առ մի մի 'ի նոցանէ փոխեցաւ վեց վեց այր 'ի դահճացն : Եւ մինչ դեռ կիսամեռք յերկիր անկեալ դնէին , հրամայեաց զերկոցունց ականջս մօտ կարել : Եւ այնպէս բերեցին ,

որպէս թէ չիցէ լեալ 'ի տեղւոջն ։

Զարթեան որպէս 'ի քնոյ 'ի սաստիկ հարուածոցն, սկսան աղաչելով պաղատանս մատուցանել, և ասեն. Աղաչեմք զքեզ, քաջ զինուոր թագաւորին, կամ կատարեա ըզմեզ իբրեւ զհարսն մեր մահուամբ, և կամ արա զպատուհաս ըստ օրինակի վերջնոցս ։ Զի ահա լսելիք մեր առողջացան զանախտաւորութիւն երկնաւոր, իսկ հոտոտելիքս դեռ եւս աստէն 'ի տեղւոջ կան յանցս չարչարանաց. մի՛ կիսապարգեւ առներ զմեզ յերկնից բարութենէն ։ Սրբեցեր զմարմինս մեր քարշելով և զլսելիս մեր կտրելով, որբեա և զռնգունս մեր հատանելով. քանզի որչափ տգեղս առնես զմեզ երկրաւորաւս, գեղեցկագոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւն ։

Եւ պատասխանի հեզութեամբ դահճապետն և ասէ. Եթէ և այլ յամեմ ես առ ձեզ մօտ կալով, կարծեմ՝ եթէ և աշակերտէք զիս 'ի ձեր յամառութիւնդ ։ Զի ահա արդ և զխորհուրդս արքունի 'ի վեր հա-

նեմ ձեզ։ Ցայդ վայր եղեւ հրաման պատուհասից ձերոյ, և 'ի վերայ գործին պատուհասի՝ երթալ ձեզ յասորեստան, և լինել ձեզ մշակ յարքունիս. զի որ ընդ ձեզ հայեսցի, մի 'ի դմին յամառութեան պնդեսցի ընդդէմ հրամանաց թագաւորին։

Ասեն ցնա երանելիքն. Դու զմեր երկիրս կիսագործ թողեր. մեք յարքունի երկիրն կէս մարմնովք մերովք ոչ վաստակեմք։ Իբրեւ զայս լուաւ դահճապետն, աղաչեաց զզինուորսն՝ որ տանէին զնոսա, և ասէ. Միայն աստի դուք առէք գնացէք, և հասեալ յասորեստան՝ ուր կամ իւրեանց է և շրջեսցին։

Այս են Հայոց խոստովանողք, որ զխեղութիւնն և զչարչարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց։ Եւ վասն զի վրիպեցին 'ի սուրբ մահուանէն, սգով և տրամութեամբ երթային զերկայնութիւն ճանապարհին։ Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանքն ոտիցն և ձեռացն, իբրեւ զայն՝ թէ ընդէ՞ր ոչ եղաք ար-

ժանի հաւասարել ընդ քաջ նահատակսն:

Եւ իբրեւ տարան հասուցին զնոսա յերկիրն բաբիլացւոց, 'ի գաւառ մի զոր Ղահուղն անուանեն, թէպէտ և էին յարքունի պատուհասին, սակայն և յայտ և գաղտ մեծապէս ընկալեալ եղեն 'ի բնակչաց աշխարհին: Սակայն երանելիքն և յայնմ յոյժ տրտմագին էին, իբր այն՝ եթէ սակաւ վաստակեցաք և մեծապէս հանգչիմք. և հանապազ 'ի նմին զղջման կային:

Եւ անդէն թեւակոխէին տեսանել զսուրբ կապանսն նախարարացն, լինել սպասաւոր մարմնաւոր պիտոյից նոցա: Իմացուցին զայս մեծամեծաց աշխարհին, որք էին 'ի նմին սուրբ ուխտի քրիստոնէութեանն: Եւ հաւանեալ ամենեցուն մեծամեծաց և փոքունց՝ ազդ առնել ամենայն երկրին, զի հաճոյ թուեսցի ամենեցուն՝ 'ի ձեռն մարմնաւոր պիտոյիցն կցորդ լինել սուրբ կապելոցն 'ի հեռաւոր օտարութեանն:

Եւ այսպէս ամ յամէ ժողովէին ըստ իւրաքանչիւր կարի մարդկանն, ոմն սակաւ և ոմն շատ, որ զինչ և 'ի ձեռս պատրաստութիւն լինէր, եթէ դրամոց և եթէ դահեկանաց, ժողովէին կազմէին տային յերանելին՝ տանել նոցա: Եւ այսպէս յարբանեկութեան կային, մինչեւ տասն ամն լցաւ սպասաւորութեանն:

Եւ վասն զի յոյժ խստագոյնս պահէին 'ի ջերմոջ աշխարհին, և անդադար էին 'ի Ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Ղահուղ, ընդ Մեշոմն և ընդ Քաշկար և ընդ ամենայն ասորեստան և խուժաստան, սաստիկ տապով հարեալ 'ի խորշակէ մեռանէր սուրբն Խորէն, և աւանդեալ լինէր 'ի բնակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վկայսն:

Իսկ երանելին Աբրահամ կայր 'ի նմին առաքինութեան անդադար. և զամենայն տուրս հաւատացելոցն շրջէր ժողովէր և տանէր 'ի մեծ հեռաստանն, և ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան:

Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչեւ յերկոտասաներորդ ամն պատժաւորացն, մինչեւ աղաչել զնա միաբան ամենեցուն, զի հաւանեսցի երթալ յաշխարհն Հայոց. զի ընդ մտանել նորա առ նոսա, 'ի նմա տեսցեն և զքաջ նահատակն՝ որք կատարեցան սրով, 'ի նմա տեսցեն և զսուրբ կապանս չարչարանացն։

Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապեալք նովաւ տեսանեին, նովաւ օրհնի աշխարհն ամենայն, նովաւ օրհնեին և տղայք նոցա յաճումն, նովաւ զգաստանան երիտասարդք նոցա 'ի սրբութիւն, նովաւ համեստանան ծերք նոցա յիմաստութիւն։ Նովաւ ուսանեին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն, նովաւ անկանի գութ յԱստուծոյ 'ի սիրտս թագաւորին՝ շինել և խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին։ Նովաւ եկեղեցիքն պարծին իբրեւ քաջ և կատարեալ զինուոր, նովաւ վկայարանքն զարդարին, նովաւ և վկայքն ցնծացեալ բերկրին։ Նովաւ և դաշտն Աւար-

այրի պայծառացեալ ծաղկալից լի-
նի, ոչ յանձրեւաբեր ամպոց, այլ
՚ի սուրբ և յարիւնաբուխ վկայից
ցանեալ և ցրուեալք սպիտակու-
թիւնք սուրբ ոսկերացն: Յորժամ
կոխեսցեն ամենավաստակ ոտք խոս-
տովանողին զլայնատարած տեղիս
պատերազմին, յորժամ կենդանի
մարտիրոս ընդ նա շրջեսցի, կենդա-
նի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն
աշխարհին կրկին լինի կենդանու-
թիւնն:

Գիտեմք, ասեն, յորժամ տեսցեն
զնա ամենայն միայնակեացք աշ-
խարհին Հայոց, սովաւ յիշեսցեն
զհոգեւոր գունդս պատերազմողա-
ցըն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ե-
տուն զանձինս ՚ի մահ, և հեղին
զարիւնս իւրեանց ՚ի հաշտութիւն
պատարագ Աստուծոյ: Սովաւ յի-
շին սուրբ քահանայքն, որք խող-
խողեցան յօտարութեանս և ցածու-
ցին զարտամութիւն բարկութեան
թագաւորին: Սովաւ թերեւս զի
զմեր կապանս յիշեսցեն, և աղօթս
առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ,

զի գերէդարձ լիցի մեզ անդրէն 'ի հայրենի երկիրն մեր :

Քանզի յոյժ անձկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել ըզսուրբ եկեղեցիսն մեր և զսրբասէր պաշտօնէութիւն մեր, զոր 'ի նմա կարգեալ հաստատեցաք : Եւ եթէ միւսով յաջողեսցէ մեզ Աստուած երթալ և լնուլ զկարօտութիւն միացելոյն, գիտեմք զի և մեզ բանայ Աստուած զդուռն ողորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ ոտք սրբոյս կարապետեն :

Զայս խորհուրդ խորհելով աստուածաշնորհ նախարարացն, մեծաւ թախանձանօք ածէին զխոստովանողն 'ի հաւանութիւն : Եւ վասն զի ոչ էր սովորութիւն երբէք բարւոյն ընդդէմ դառնալ, ըստ առաջին սովորութեան և յայսմ վայրի փութացաւ վաղվաղակի կատարել զհրամանն զմիաբան հաւանեցելոցն յաստուածային առաջինութիւնն : Եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց :

փութացան և ելին ընդ առաջ նորա վաղվաղակի արք և կանայք, մեծամեծք և փոքրունք, և ամենայն բազմութիւն ազատաց և շինականաց: Անկանէին և փարէին զոտիւք և զձեռօք առաջին սրբոյն, և ասէին. Օրհնեալ Տէր Աստուած ՚ի բարձունս. որ առաքեաց մեզ հրեշտակ յերկնից՝ բերել մեզ աւետիս յարութեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայութեան: Զի ահա ՚ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեսեան զհրաժարեալն յուսով յարութեանն, և զկապեալսն ակնկալութեամբ արձակելով: Ի քեզ տեսանեմք և զաշխարհին շինութիւն խաղաղութեան. քեւ եկեղեցիքն մեր ցնծացեալ բերկրին, և քեւ սուրբ վկայքն մեր անդադար լիցին մեզ ՚ի բարեխօսութիւն առ Աստուած: Օրհնեա զմեզ, սուրբ հայր մեր. դու ես բերան հանգուցելոցն, խօսեաց ընդ մեզ յայտնի օրհնութեամբ, զի յոգիս մեր լուիցուք ՚ի ծածուկ զօրհնութիւնս սրբոցն:

Հորդեցեր ճանապարհ այնոցիկ՝

որ անձկացեալ էին գալ յերկիր խու-
րեանց, խնդրեա յԱստուծոյ՝ զի
ստէպ եկեսցեն զհետ սուրբ կարա-
պետին: Եւ որպէս հորդեցեր զար-
գելեալ ճանապարհ երկրի, բաց և
յերկինս զդուռն աղօթից մերոց,
զի և մեր մեղաւորաց մտցեն պա-
ղատանք առաջի Աստուծոյ 'ի բարե-
խօսութիւն նոցին կատելոց. և մինչ
դեռ եմք յեղանելի մարմինս, որպէս
տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ,
տեսցուք և զխրելի անձկալիան մեր,
որ 'ի բազում ժամանակաց հարեալ
և պաշարեալ եմք յոգիս և մարմինս
մեր: Արդ հաւատամք յանսուտ
յոյսն, զի որպէս լցեալ կատարեցաւ
'ի քեզ տեսիլս 'ի սուրբ սէրքո, այս-
պէս և ընդ մօտոյ ունիմք տեսանել
զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի, որ
հանապազ խանդակաթ եմք 'ի տե-
սիլս երկնաւոր գեղոյ նոցա:

Բայց երանելի խոստովանողն,
թէպէտ և այսպէս սիրով ընկալեալ
եղեւ յամենայն աշխարհէն, ոչ ինչ
կամեցաւ ամենեւին մերձենալ առ
ոք ըստ մարմնոյ կարօտութեան.

ոյլ ընտրեաց իւր տեղի մի զատ յա-մենայն բազմամբոխ ժողովրդոց, և առաքինի եղբարբք երիւք կատա-րեաց զկեանս իւր մեծաւ ճգնու-թեամբ ։

Զոր եթէ կամիցի ոք 'ի կարգ արկանել, դժուարաւ կարասցէ ա-սել զվարս առաքինութեան նորա ։ Զի եթէ զտքնութիւնն ասիցես, իբրեւ զկանթեղ անշէջ կայր զա-մենայն գիշերս. և եթէ զսակաւա-պիտութիւնս կերակրոցն, համա-րեաց՝ եթէ զանկերակուր հրեշտա-կացն բերէր զնմանութիւնն ։ Եթէ զհեզութիւն ցածութեանն կամի-ցիս ասել, ոչ զոք 'ի կենդանեաց կա-րիցես գտանել նման նմա. և եթէ զանընչասիրութիւնն կամիցիս ա-սել, դարձեալ զոր օրինակ չպատրի մեռեալ 'ի կարասի, զնոյն օրինակ ճշմարտութեամբ և առ երանելին իմասջիր ։

Անյագական ձայնիւ հանապա-զորդեալ էր 'ի պաշտաման, և ան-հատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ 'ի բարձունս խօսէր ։ Այլ եղեւ նա

անհամելոց, և խժժան ընդոստուցիչ ամենայն հեղգացելոց: Դարովեցաւ նովաւ ագահութիւն, և կարի յոյժ ամաչեաց նովաւ շուայտութիւն որկորամոլութեան: Անողջութիւն եղեւ նա աշխարհիս Հայոց, և բազում վիրաւորք 'ի ծածուկ նովաւ գտին զառողջութիւն: Եղեւ նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց, և սուրբ հայր խրատտու հարանց իւրոց: Ի լուր համբաւոյ նորա իմաստնացան տգէտք, և 'ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան լկտիք: Բնակեալ էր ըստ մարմնոյ 'ի նեղ խցկանն, և ահ սրբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորօք և զմերձաւորօք: Զարհուրեցան դեւք և փախեան 'ի նմանէ, իջին հրեշտակք և բնակեալ էին զնովաւ:

Յոյնք երանի ետուն վասն նորա աշխարհին Հայոց, և բազում բարբառովք փութացան տեսանել զնա մարմնով: Սիրելի եղեւ նա սիրելեացն Աստուծոյ, և զբազումս 'ի թշնամեաց Ճշմարտութեանն ած 'ի

հաւանութիւն սուրբ սիրոյ ։ Սկիզբն արար առաքինութեանն անդստին 'ի տղայ տիոց իւրոց , և նովին առաքինութեամբ կատարեցաւ 'ի վախճան կենաց իւրոց ։ Որպէս ոչ խառնեցաւ 'ի կարգս սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս , այսպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն ապականացու իրաց աշխարհիս ։ Եւ եթէ պարտ է պարզաբար ասել , որպէս փոխանակեաց զպէտս մարմնոյ ընդ պիտանացու հոգևոր իրաց , այսպէս փոխադրեալ եղեւ յերկրէ 'ի յերկինս ։

Անուանք նախարարացն, որք կամօք յօժարութեամբ վասն սիրոյն Քրիստոսի եդեալ զանձինս 'ի կապանս արքունի ։

ՅԱԶԳԷՆ Սիւնեաց երկու եղբարք Բաբգէն և Բակուր, յազգէն արծրունեաց Ներշապուհ և Շաւասպ և Շնգին և Մեհրուժան և Պարգեւ և Տաճատ, յազգէն մամիկոնէից Համազասպեան և Համազասպ և Արտաւազդ և Մուշեղ, յազգէն կամսարականաց Արշաւիր և Թաթուլ, Վարձ. Ներսեհ և Աշոտ, յազգէն ամատունեաց Վահան և Առանձար և Առնակ, յազգէն գնունեաց Ատոմ, յազգէն գիմաքսենից Թաթուլ և Սատոյ, և երկու եւս այլովք ընկերօք. յազգէն անձեւացեաց Շմաւոն և Զուարէն և Առաւան, յազգէն առաւեղենից Փապակ և Վարազդէն և Դաղ. յարծրունեաց տոհմէն Ապրսամ, 'ի տոհմէն մանդակունեաց Սահակ և Փարսման, յազ_

գէն տաշրացեալ Վրէն, յռափունեան տանէն Բաբիկ և Ցուխնան:

Այս երեսուն և հինգ արք, են որ յաւագ նախարարացն, և են որ 'ի կրսերագունիցն, սակայն ամենեքեան ըստ մարմնոյ են նախարարազունք, իսկ ըստ հոգեւոր առաքինութեանն ամենեքեան երկնային քաղաքացիք: Եւ բազում եւս այլ ազատ մարդիկ, են որ յարքունի տանէ, և են որ 'ի տանէ նախարարացն իսկ նոցուն, նիզակակիցք և մարտակիցք քաջ նահատակացն: Եւ ամենեքին սոքա կամօք մատնեցան 'ի սուրբ կապանս չարչարանացն:

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս եմք զարմացեալ միայն, զի կամօք չոգան մտին 'ի փորձութիւնն, այլ առաւել ընդ այն եմք սքանչացեալ, զի մարդիկ փափուկ իբրեւ զնոսա՝ ընդարձակասուն բնակիչք ձիւնեզէն լերանց՝ եղեն բնակիչք խորշակաբեր դաշտաց: Որ զօրէն ազատ երէոյ շրջէին 'ի մէջ ծաղկաբեր լերանց, ընկեցան 'ի բոցակէզ ու-

խարշն արեւելից կապեալ ոտիւք
և կապեալ ձեռօք ։ Հայ նեղու-
թեան և ջուր կարօտանայ, խաւար-
արգել 'ի տան և անլոյս 'ի գիշե-
րի, անվերարկուք և անանկողինք,
գազանաբար գետնախշտիք լինէին
զինն ամ և զվեց ամիս ։ Եւ այնպէս
մեծաւ խնդութեամբ տանէին զնե-
ղութիւնն, զի ամենեւին ոչ ոք տըր-
տունջ հայհոյութեան 'ի բերանոյ
նոցա լուաւ, այլ յորդառատ գո-
հացողութիւն ըստ նմանութեան
բարեկեցիկ մարդկան, որ են յաս-
տուածպաշտութեան ։

Եւ մինչ դեռ էին յայնպիսի նե-
ղութեան, կարծիք եղեն 'ի միտս
թագաւորին՝ թէ առ յոյժ վշտին
ձանձրացեալ են դառնութեան կե-
նօքն իւրեանց ։ Յղեաց առ նոսա
զմեծ հազարապետն և ասէ. Գո-
նեայ յայսմ հետէ զգաստացայք
յանձինս ձեր, և մի կայք 'ի նոյն
յամառութեան. երկիր պագէք ա-
րեգական, և արձակիք 'ի չարաչար
կապանացդ, և ունիք անդրէն զիւ-
րաքանչիւր հայրենիս կեանս ձեր ։

Ետուն պատասխանի երանելիքն և ասեն․ Առ փո՞րձ ինչ եկեալ հարցանես զմեզ, եթէ արդարև թագաւորն իսկ յղեաց զքեզ։ Երդուաւ հազարապետն և ասէ․ Չիք այդր բան աւելի կամ պակաս՝ որ ոչ 'ի բերանոյ նորա ելեալ է։ Ասեն ցնա անդրէն․ Որք միանգամ աշակերտեալ են ճշմարտութեանն, ոչ երբէք փոխին 'ի նմանէ․ այլ որ ենն՝ նոյն կան։ Մինթէ յայնժամ առ չիմանա՞լ ինչ պնդեցաք, և այսօր նեղութիւնս իմաստնացոյց ինչ զմեզ․ այլ ոչ այնպէս։ Այլ զղջումն մնաց մերոց այս է, եթէ ընդէր ընդ առաջինն չկատարեցաք զկեանս մեր։ Բայց արդ աղաչեմք զքեզ և քեւ զթագաւորն ձեր, մի՛ այլ վասն այդպիսի իրաց հարցանէք ցմեզ․ այլ զինչ եդեալ է 'ի մտի ձերում վասն մեր կատարեցէք։

Իբրև լուաւ զայս մեծ հազարապետն, յոյժ գովեաց 'ի միտս իւր զպնդութիւն հաստատութեան նոցա․ և յայնմ հետէ սկսաւ արկանել սէր ընդ նոսա՝ իբրև ընդ սի-

րելիս Աստուծոյ ։ Եւ բազում բա-
նիւք ողոքանօք ածէր զթագաւորն
'ի հաւանութիւն, զի թողութիւն
տարցէ նոցա 'ի կապանացն իւ-
րեանց ։ Զի թէպէտ և փոխեցաւ
նա 'ի գործոյ հազարապետութեանն
արքունի, և 'ի բազում իրս գտաւ
վնասակար, ինքն իսկ յանձն իւր
կրթէր զաւեր աշխարհին Հայոց,
վասն որոյ և մեծաւ անարգանօք
յուղարկեցաւ 'ի տունն իւր, սակայն
զկապելոցն ոչ երբէք չարախօս կա-
մէր լինել մինչեւ ցօր վախճանի կե-
նաց իւրոց ։

Իսկ յերանելեացն բազումք, 'ի նո-
ցանէ՝ որ մանկագոյնքն էին, ուսան
զդպրութիւն հայրենի աշխարհին
իւրեանց, և եղեւ նոցա այն կերա-
կուր հոգեւոր, որով զանձինս քա-
ջալերէին և զընկերսն մխիթարէին ։
Եւ այնպէս զմայլեցան 'ի միտս և
յոգիս իւրեանց, զի և որ ծերա-
գոյնքն էին 'ի նոցանէ, փափկացան
մատաղացան մանկացան ։ Զի թէ-
պէտ և դառնութեան ժամանակքն
անցեալ էին, սակայն, բազումսաղ-

մուս 'ի բերան առեալ՝ հոգեւորերգակից լինէին մատաղերամ բազմութեան մանկտւոյն :

Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչեւ ոմանք 'ի դառն դահճացն, մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա, և որչափ 'ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին դիւրութիւն առնէին նոցա, և սէր խնամոյ ունէին առ ամենեսեան, և բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա լնուին նոքա : Մանաւանդ զի նշանք եւս բժշկութեան յԱստուծոյ յաջողեալ լինէր 'ի ձեռս նոցա. որպէս զի բազումք 'ի դիւահարաց սրբեցան 'ի նմին քաղաքի ուր կապեալքն կային : Իբրեւ ոչ ոք գոյր առ նոսա քահանայ, դիմէին առ նոսա հիւանդք և ախտաժետք քաղաքին, և ընդունէին 'ի նոցանէ զիւրաքանչիւր ցաւոց զառողջութիւն :

Նա և որ մեծ իշխանն էր աշխարհին, զոր և հարեւշղոմ Շապուհ անուանէին, և նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս

գութ սիրոյ էարկ առ ամենեսեան։ Զծերս 'ի նոցանէ առ հարս ունէր, և զմանկագոյնս 'ի նոցանէ իբրև զսիրելի որդիս գգուէր։ Բազում անգամ գրեաց և եցոյց յարքունիս զվիշտս նեղութեան կապելոցն, և զառն առն իւրաքանչիւր զբարս ազնուականութեանն ցուցանէր նոցա· առաջի մեծամեծացն տառապէր, ջանայր ազգի ազգի հնարիւք, մինչև բազում բարեխօսիւք ածին 'ի հաւան զթագաւորն։ Հրամայեաց լուծանել զկապանս նոցա· և բառնալ 'ի նոցանէ զսուգ պատուհասին, և ագանել նոցա հանդերձ զօրէն նախարարութեանն· կարգեաց նոցա ռոճիկ, և զպատրաստութիւն սպասաւորութեանն հրամայեաց յարքունուստ։ Գրեաց և յանձն արար մեծ սպարապետին, զի ընդ զօրս արքունի երթիցեն 'ի գործ պատերազմի։

Եւ իբրև այս այսպէս կարգեցաւ, և կազմեցաւ նոր հրաման թագաւորին, 'ի բազում տեղիս՝ ուր և հասին՝ առաւելեալ գտան 'ի գործ

արութեան, մինչեւ գովութեան հրովարտակ վասն նոցա 'ի դուռն տային: Որպէս զի քաղցրացաւ իսկ մտաց թագաւորին, հրամայեաց զամենեսեան ածել զառաջեաւ: Եկին և յանդիման եղեն Յազկերտի արքայից արքային: Նա եւս զնոսա զուարթութեամբ, խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ, և խոստացաւ տալ նոցա զիւրաքանչիւր իշխանութիւն ըստ կարգի հայրենի պատուոյն, և արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիստոնէութեանն, յորոյ վերայ և մեծապէս էին չարչարեալ:

Եւ մինչ դեռ անդէն մեծաւ խնդութեամբ շրջէին 'ի կարաւանին առաջի թագաւորին, 'ի նմին ժամանակի հասանէր վախճան կենաց թագաւորին՝ յինն և 'ի տասներորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ: Եւ ընդ հակառակս եղեալ երկուորդիք նորա 'ի վերայ տէրութեանն կռուէին. սաստկանայր գործ դառնութեան պատերազմին զերկուս ամս:

Եւ մինչ դեռ նոքա յայնմ խռո-
վութեան էին, ապստամբեաց և
Աղուանից արքայն. վասն զի քեռ-
որդի էր նոցա, և ըստ կարգի հայ-
րենի հաւատոյն՝ քրիստոնեայ էր
յառաջ, և Յազկերտ արքայից ար-
քայ բռնի մոգ արար: Եւ նորա գը-
տեալ ժամանակ անձինն պարապոյ,
հարկեցաւ զանձն 'ի մահ դնել. լաւ
համարեցաւ մեռանել 'ի պատերազ-
մի, քան ուրացութեամբ ունել ըզ-
թագաւորութիւնն: Վասն այսր ա-
մենայնի յապաղումն եղեւ չարձա-
կելոյն նոցա յաշխարհն:

Իսկ կրտսեր որդւոյն Յազկերտի
դայեակն, Ռահամ անուն 'ի Մեհ-
րան տոհմէն, թէպէտ և եւս ըզ-
գունդն Արեաց ընդ երկուս բաժա-
նեալ, սակայն կխտմին գազանաբար
յարձակեցաւ 'ի վերայ երէց որդւոյ
թագաւորին. հար, սատակեաց ըզ-
գունդն, և ձերբակալ արարեալ
զորդի թագաւորին, անդէն 'ի տե-
ղւոջն հրամայէր սպանանել: Եւ
զմնացեալ զօրսն ածէր հաւանեցու-
ցանէր, և առնէր միաբանութիւն

ամենայն Արեւաց գնդին. եւ Թագաւորեցուցանէր զիւր սանն, որում անուն էր Պերոզ:

Զի Թէպէտ եւ Արեւաց աշխարհին առնէր մեծապէս խաղաղութիւն, սակայն Աղուանից արքայն ոչ կամէր հնազանդել անդրէն 'ի ծառայութիւն. այլ խրամատեաց ըղպահակն ծորայ, եւ անցոյց յայս կոյս զզօրսն Մազքթաց. միաբանեաց զմետասան Թագաւորս ըղլեռնորդեայսն, եւ ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեւաց գնդին, եւ բազում վնաս արար զօրացն արքունի: Թէպէտ եւ երկիցս եւ երիցս ետուն հրովարտակ աղաչանաց, ոչ ինչ կարացին ածել զայրն 'ի հնազանդութիւն. այլ գրով եւ պատգամաւ յանդիմանէր զնոսա, վասն զուր աւերածին աշխարհին Հայոց: Յիշեցուցանէր նոցա զմահ նախարարացն եւ զչարչարանս կապելոցն: Ի վերայ անչափ սիրոյ եւ վաստակոց, փոխանակ կեանս առնելոյ՝ զարեւհատէք, ասէր: Լաւ լիցի ինձ, ասէ, զնոցա չարչարանսն յանձն իմ

առնուլ, քան թողուլ զքրիստո-
նէութիւնն։

Եւ իբրեւ տեսին, թէ ոչ բռնու-
թեամբ և ոչ սիրով կարացաք ա-
ծել 'ի հաւանութիւն, գանձս սաս-
տիկս ետուն տանել յաշխարհն Խայ-
լանդրաց, բացին զդրունս Ալանաց
և հանին զօրս բազում 'ի Հոնաց,
և կռուեցան տարի մի ընդ Աղուա-
նից արքայի։ Թէպէտ և թօթափե-
ցան և ցրուեցան զօրքն իւր 'ի նմա-
նէ, սակայն զնա ոչ կարացին հնա-
զանդել. այլ և հարուածք եւս մե-
ծամեծք հասին 'ի վերայ նոցա, էր
որ կռուով և էր որ ախտիւ չարչա-
րանօք։ Եւ յայնչափ ժամանակաց
ընդերկարել պաշարմանն, մեծ կէս
աշխարհին աւերեցաւ, այլ ոչ ոք
'ի նմանէ երկմտեալ բաժանեցաւ։

Յղեաց առ նա դարձեալ թագա-
ւորն Պարսից. Զքոյրդ իմ, ասէ,
և զքեռորդիդ 'ի բաց տուր ածել,
զի 'ի բնէ մոգք էին և դու քրիստո-
նեայ արարեր, և աշխարհդ քեզ
լիցի։ Իսկ սքանչելի այրն ոչ 'ի տէ-
րութեանն վերայ կռուէր, այլ յա-

տուածպաշտութեանն ։ Զմայրն և զկինն եւ տանել, և զաշխարհն բովանդակ 'ի բաց եթող. և ինքն զաւետարանն առ և յաշխարհէն 'ի բաց կամէր գնալ ։

Զայս իբրեւ լուաւ Թագաւորն, կարի զեղջ և ապաշաւ անկանէր 'ի միտս նորա, և զամենայն մեղս իրացն զհարբն իւրով արկանէր ։ Անսուտ երդուեալն կնքէր և տայր տանել առ նա, եթէ յաշխարհէդ միայն մի գնար, և զինչ ասես առնեմ ։ Խնդրեաց զմանկութեան սեպհականն, զոր հօր իւրոյ շնորհեալ էր նմա 'ի տղայութեանն՝ հազար երդ. առ զայն 'ի Թագաւորէն, և նստաւ 'ի նմին միայնակեցօք հանդերձ ։ Եւ այնպէս հանապազորդեայ զինքն յաստուածային պաշտամանն, զի և չյիշէր ամենեւին՝ թէ և թագաւոր լեալ իցէ յառաջ ։

Եւ այս ամենայն յերկար խռովութիւնք, որ եղեն մինչեւ 'ի հինգերորդ ամն Պերոզի արքայից արքայի, պատճառք եղեն չարձակելոյն նախարարացն Հայոց. այլ ուղ-

կաւ և 'ի տաճար մտանել յաղթունիս մեծապէս առատացոյց քան զամաց սովորութիւնն ։ Եւ 'ի նմին հինգերորդ ամին զբազմաց նոցա անդրէն զկեանսն շնորհեաց. և այլոցն առ յոյսն խոստացաւ՝ յամն վեցերորդ միանգամայն արձակել զամենեսեան կենօք և պատուով ։

Բայց 'ի տեղի այսր ինձ դարձեալ գալ պիտի ։

ԻՍԿ կանոնայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և անկելոցն 'ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել ես ոչ գիտեմ. զի բազում այն են՝ զոր ոչ գիտեմ, քան թէ գիտիցեմ ։ Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ. ոչ որ միայն աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս 'ի կրսերագունից անտի ։

Ամենեքեան միահամուռ զերկնաւոր նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երեւեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ ։ Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ ման-

կացոյնք , զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան ։ Ոչ ինչ յիշեցին ամենեւին զանուն փափկութեան մայրենի ազատութեանն , այլ իբրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ իցեն անդստին 'ի շինական սովորութեանցն տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս , անդրադոյնք եւս քան զնոսա յանձն առին զհամբերութիւն վշտաց ։

Ոչ միայն յոգնան մխիթարեալ կացին առ աներեւոյթ զօրութիւնն յուսոյն յաւիտենից , այլ և մարմնոյ նեղութեամբք առաւել եւս բարձին զբեռն ծանրութեան ։ Զի թէպէտ և ունէին զիւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս , ոչ ոք երբեւէր 'ի նոցանէ՝ թէ ո՛ր տիկինն իցէ և կամ ո՛ր նաժիշտն . մի հանդերձ էր հասարակաց , և միապէս գեանախշտիք երկոքեան ։ Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր . քանզի և չճանաչէին իսկ զխոտեղէնան ընտրել 'ի միմեանց . մի գոյն թխութեան փլորայից , և մի գոյն սեւութեան ողնարից բարձիցն ։

Ոչ գոյր նոցա համեմ խահա-
մոքք անուշարար առանձինն, և ոչ
հացարարք որոշեալ 'ի պէտս սպա-
սու ըստ ազատաց կարգի, այլ հա-
սարակաց էր: Ղաւաթամուտն ըստ
կարգի միայնակեցաց, որ յանապատ
բնակեալ էն: Ոչ ոք ումեք ջուր 'ի
ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք ա-
ւագաց դաստառակս մատուցանէ-
ին. չանկաւ օշնան 'ի ձեռս փափ-
կասուն կանանց, և ոչ մատուցաւ-
եւղ 'ի զուարթութիւն խրախու-
թեան: Ձեգան առաջի սուրբ սկը-
տեղք, և ոչ անկան բաժակակալք
յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նո-
ցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչե-
ցան պատուականք յարանց 'ի սա-
ճարս նոցա. չյիշեցան նոցա՝ թէ
գուցէ ոք ամենեւին 'ի բնակա-
նունդ դայեկաց և կամ բնաւ 'ի
սիրելի հարազատաց:

Փոշոտեցան և ծխոտեցան սրա-
հակք և սրսկապանք նորեկ հար-
սանց, և սարդի ոստայնք ձգեցան
'ի սենեակս առագաստաց նոցա.
կործանեցան բարձրագահք սաճա-

րաց նոցա , և խանդարեցան սպասք երախանաց նոցա • անկան կործանեցան ապարանք նոցա , և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա ։ Զօրացան ապաղեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա , և տաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա ։ Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց , և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտաց սիրելեաց իւրեանց՝ առան զանձք իւրեանց յարքունիս , և ոչ մնացին ամենեւին զարդք երեսաց իւրեանց ։

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին , որ գրգեալք և գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաստեռունս և 'ի գահաւորակս , հանապազ բօկ և հետի երթային 'ի տունս աղօթից , անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն ։ Որ 'ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց և ամճովք էրէոյ , խոտաբուտ կենօք իբրեւ զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդու-

թեամբ, և ոչ յիշէին ամենեւին զատվորական փափկութիւնն։ Սեւացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա. վասն զի ցերեկ արեւակէզք էին և զամենայն գիշերս գետնաբեկք։ Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք 'ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն։ Միաբանեցին երկու երկու իբրեւ ամոլք հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեանն, զի առանց վրիպելոյ հասցեն 'ի նաւահանգիստն խաղաղութեան։

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք 'ի հոգեւոր պատերազմի. մարտ եգեալ կռուեցան ընդ մեղսն կարեւորս, հատին կորեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա։ Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեանն, և սուրբ սիրով լուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս ագահութեան, և չորացան մահաբեր պտուղք ստոց նոցա։ Խոնարհու-

թեամբ կափեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն: Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս 'ի փրկութիւն. լուան աւետիս 'ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած 'ի բարձունս:

Այրիք որ 'ի նոսա էին եղեն վերըստին հարսունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց զնախատինս այրութեանն: Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. 'ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, և 'ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանդարգելեացն: Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա 'ի մխիթարութիւն: Ընարիւն ձիպռանց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ ա.

ւանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն զօդն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն զնմանութիւն:

Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք, եհաս գարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք, տեսին և խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալին իւրեանց: Ծաղիկք գարնանայինք յիշատակեցին զպակասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի դէմ երեսաց նոցա: Սպառեցան բարակք որսականք, և խցեալ կուրացան արշաւանք որսորդաց: Բնագրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ ածին զնոսա 'ի հեռաստանէ. 'ի Ճաշակատեղս նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Բազում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ 'ի նոսա:

Եւ իբրեւ այնպէս յամենայն կողմանց ալէկոծ լինէին միտք նոցա,

ոչ ինչ կասեալ Թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն: Առաքինոցն երեւելին իբրեւ այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով: Ոչ եւս սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք 'ի հեռաստանէ, եթէ ե՞րբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիան մեր. այլ այն էին խղճք աղօթից Նոցա առ Աստուած, եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ 'ի նմին կատարեսցին ընդ երկնաւոր սիրովն:

Եւ մեք և Նոքա հասարակ ժառանգեսցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ 'ի Քրիստոս Յիսուս 'ի Տէր մեր:

ՎԵՐՋ

ՆՈՐԻՆ

ԵՂԻՇԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԲԱՆ ԽՐԱՏՈՒ ՑԱՂԱԳՍ ՄԻԱՆՁԱՆՑ

Մարդիկ, որ են 'ի մարմնի և կամօք ետուն զանձինս իւրեանց յաստուածպաշտութիւն, անզբօսանս 'ի տղայութենէ խոկան՝ կրթեն 'ի վշտամբերութիւն. Հեռանան 'ի հայրենի բնակութենէն, և վարին յանապատ յանշէն երկիր. ոչ իբրև չարակնելով նախանձոտք փոխուցեալք 'ի բազմամարդոյ ագարակաց, այլ զի տեսանեն զաշխարհս լի ամենայն չարեօք, խոյս տան 'ի խորշս և 'ի ստորոտս անապատ վայրաց։

Զոր տեսանեմք իսկ յաճախ 'ի կողմանս հարաւոյ բազմութիւն արանց՝ առանց կանանց միաբանութեան, յազգաց և 'ի լեզուաց ընդմիով վայրօք հասեալք, ժողովեալք

իբրեւ 'ի հայրենի դաւառս՝ առնեն զբնակութիւնս երկու ընդ երկուս, և կամ երեք ընդ երիս, և կամ եւս բազումս քան զայնս։ Եւ չինեն խուրջանչիւր խցկունս զատուցեալս 'ի միմեանց. որմք դուզնաքեայ առ ցրտոյն պահպանութիւն, և զոյգ նմին ձեղուն՝ առ արեգական պահպանիլ. յատակք անպաճոյճք՝ շատացեալք խոտեղէն անկողնօք։ Եւ քանզի բնութիւնս մեր զուղակ է՝ սիրէ ծածկել զմերկութիւն, առնեն և նոքա հանդերձս անպաճոյճս և յոյժ գձուձս, կողոբս ամարանի և թեզանաւորս ձմերանի, արկանեն և ապաբողոնս մեկնաւորս։

Մնաւանդ 'ի պարս շրջագայ անդադար պաշտամանն՝ երգս հոգեւորս հօրն բոլորեցուն մատուցանեն զուարթ հոգւով։ Կան ընդդէմ միմեանց զաչս 'ի վայր արկեալ՝ ըղծայրս ոտից մատանցն նկատելով, իբր թէ մի կէտ տեսակի ամենեքեան հայեացին. զաջ ձեռն 'ի վերայ ծնօտին եդեալ և զահեակն 'ի վերայ

կրծիցն , որպէս կարծեմ ուսեալ 'ի բնական հարցն ։ Երկու են պատուականագոյնք 'ի մարմնի , կենդանական և խոհական , երկոքումբք երկոցունց սպասաւորեալ . կենդանականին՝ սրտմտականն է հակառակ , իսկ խոհականին՝ արտաքերական բանս ։ Արդ ձախուն զերասանակ 'ի ձեռն առեալ՝ զսրտմտականն սանձակոծիցէ , և զաջ ձեռն 'ի վերայ աջոյ ծնօտին եդեալ՝ խոհականին սպաս ունի առ դրան բերման բանին , զի մի այլակութիւն յուղիղ փառաւորութիւնն խառնեսցի ։ Եւ ընդ այսու երկու մասամբքս նահանջին ամենայն զգայութիւնքս . աչք յուղիղ տեսութիւն և ականջք 'ի զգաստ լսողութիւն , միտք 'ի սուրբ իմաստութիւն և այլն ըստ իւրաքանչիւր մասին ։

Եւ իբրև այսպէս կարգեալք և յօրինեալք , ամենեքեան 'ի նմանութիւն վեցթեւեան սերովբէից շուրջ պարփակեալք , ձայնս անհատս 'ի վեր հնչեցուցանեն , և օրհնութիւն եռաչափս 'ի խորհուրդ միաբանու֊

թեան արարչին իւրեանց բոլորեն։ Զտիւն ամենայն պարապեն երգոցն քաղցրութեան, յագեալք և զմայլեալք ՚ի կերակուրն երկնայնոյ՝ տագեալք հասանեն ՚ի ժամ երեկոյին։ Եւ քանզի մարմին ունին ըստ բնութեանս մերում զգայութեանս, ուտեն՝ զի մի քաղցիցեն, և ըմպեն՝ զի մի ծարաւեսցին։

Արդ դու իբրեւ լսիցես զուտելն, մի առ մերս ընթանայցես. զի հաց է նոցա անպաճոյճ և բանջար վայրենի՝ զոր համով աղին համեմեն, և ջուր յստակ՝ զոր յամպոց բերմանէ ՚ի գուբս ժողովեն։ Սակայն և զայս ոչ երբէք ՚ի տուընջեան մատուցանեն ՚ի դարմանս պիտոյից մարմնոց. այլ միաբան պահելով զերկայնութիւն աւուրն, տեղի տան արեգական մտանելոյ. ձգեն երկայնեն զերեկոյնն, մինչեւ աստեղք յիւրաքանչիւր կայանս պայծառանան. գոհանան իբրեւ ընդ մի բերան ասելով. Ի խաւարային ժամու զխաւարային կերակուրս խաւարային մարմնոյս տացուք։

Եւ զայս տեսլով, 'ի ձայն բարձըր փառաւորեն զսուրբ Երրորդութիւնն, խնդալից ուրախութեամբ ակըմբին յիւրաքանչիւր տեղիս : Եւ որպէս ասացաքն՝ ուտեն հաց և զոպա, և ըմպեն ջուր ցուրտ : Քանզի գոն 'ի նոսա ծերք փափկավարք, մատուցանեն ջուր ջերմ, զոր և բարեխառն անուանեն. այլ գինի և կամ այլ ինչ զանազանեալ, և գտանի ոչ 'ի սուրբ միայնանոցս նոցա :

Եւ յարուցեալ յանպաճոյճ ընթրեացն, միաբանութեամբ ասեն. Փառք քեզ Տէր, փառք քեզ թագաւոր մեր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան. լցո զմեզ Հոգւով սրբով, զի գտցուք առաջի քո հաճոյք, և մի ամաչեսցուք. զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ գործոց իւրեանց : Եւ այսպէս տեառնագրելով զինքեանս՝ տան զանձինս սակաւ մի անօսր քնոյ. զի մի ահաւ կերակրովք գեղեցիկ չինուած մարմնոյն չփոթեալ խանգարիցի : Նա և եթէ յամեն եւս 'ի քունն, երագ հոգեկան տեսանեն,

և անդէն զանուրջան մեկնեն իբր
զբանս սուրբ մարգարէից ։

Եւ զարթուցեալք առ հասա֊
րակ անդէն 'ի շրջանս պարուց բոլո֊
րին . ոչ հակառակք և ոչ ընդդիմա֊
ցեալք, քաղցր հաւանութեամբ և
հեզ հանդարտութեամբ ։ Առաջ֊
նորդք դասուցն հնչումն ձայնի ար֊
ձակեն, երգս հոգեւորականս քաղ֊
ցրանուագս փոփոխելով. իսկ այլ
կրսերագոյնքն ձայնիցն միտ դնելով
խառնեն զիւրաքանչիւր բարբառն
յարմարելով և կազմելով զմիաբա֊
նութիւն հնչմանն, զի իբրեւ 'ի միո֊
ջէ բերանոյ ամենայն բազմութիւն
ձայնիցն հնչիցէ ։ Եւ այսպէս յերկա֊
րելով զձայնաւոր պաշտօնն, ծունր
դնեն ամենեքեան, յաղօթս կան
լռութեամբ . և 'ի ձեռն առաջնոր֊
դի աղօթիցն կանգնեալք ամենե֊
քեան զփառաւորութիւնն կատա֊
րեն ։

Եւ կատարեալ զառընթեան պաշ֊
տօնն, լաւ համարեցան զգիշերան
վաղայարոյց լինելով մինչեւ յառա֊
ւօտ աղօթիցն պատրաստեալք, և ըն֊

թեռնուն զդիրս սուրբս . իսկ որք ունին շնորհս վարդապետութեան, առնեն մեկնութիւնս 'ի միխթարութիւն լսողացն : Պատմեն վասն լինելութեան աշխարհին յուշընչէ եղեալ, և կարգեալ մի ըստ միոջէ զխրատս բարեաց կարգեն 'ի լսելիս ժողովրդոցն վկայութեամբ սուրբ գրոց : Եւ այսպէս ուսուցանելով մինչև մոռանալ լսողացն զամենայն իրս աշխարհականս, և չյիշել ամենեւիմբ զհարկաւոր կերակուր և ըմպելիս :

Եւ այնպէս ուրախացեալք 'ի սէրն Աստուծոյ, մինչև չհամարեալ զինքեանս 'ի մարմնի, այլ յերկինս . և հեշտութեամբ անցուցանեն զերկայնութիւն գիշերոյն մինչև յառաւօտ : Քանզի սովորեալք են յերկրէս և զգեցեալք զերկինս : Ամաչէ մահ առ դրունս նոցա, և դառնացան դժոխք յիջանել նոցա : Կենդանութիւն նոցա դրունք են աղօթից աշխարհի, և ոսկերք նոցա գանձ են ամենայն աղաւինելոց : Լուր նոցա յորդորիչ է ամենայն

հեղգացելոց, և գործք նոցա վարդապետութիւն ամենայն կամեցողաց. դատակնիք են հրեշտակաց, և օթևանք սուրբ Երրորդութեանն:

Արդ զայս ամենայն գիտելով, եղբարք, պարտիմք թևակոխել. և զնոյն նախանձ սրբութեան յանձինս բերելով, նմանողք լիցուք այնպիսւոյ բազմագունդ միայնացելոց յաշխարհէ և դիմելոց 'ի քաղաքամայրն վերին, որ ազատ է յախտից երկրաւորաց. քանզի ընկերակիցք են մերոյ բնութեանս, որ զօրացուցանէ զտկարութիւնս: Միայն կամեաց, բուռն հար հաւատովք, յուսա, սիրեա, և կարես տեսանել զայնպիսի նահատակութիւն: Զի ոչ ինչ համեմատ են չարչարանք ժամանակեանք առ կեանն՝ որ պատրաստեալ է այնպիսի ճգնողաց:

Քանզի յոյժ իսկ երկուցեալ եմ ես ընդ հեղգութիւնս մեր. գրեթէ զամենեսեան տեսանեմ թաւալեալ յերկրաւոր սասացուածս: Իսկ արդ բնութիւնս իմ ոչ կշտամբեալ յանդիմանէ զիս, եթէ սանձայ մերկ,

և եթէ եդայ 'ի դրախտին մերկ, և եթէ ելի անտի մերկ, և եթէ ծնայ մերկ, և եթէ անդրէն յերկիր մերկ֊անդամ երթամ: Արդ եթէ տա֊նել աստի ոչ կարեմք, զի՞ եւս աս֊տէն 'ի սմին թարթափիմք յաշ֊խարհիս: Մերկացիր սոսկացիր, ո՛վ միայնակեացդ, մի՛ թաւ ամուր ըն֊դունակ լինիր նենգաւոր թշնա֊մւոյն. փուցէ 'ի դարան մտեալ մօ֊տալուտ՝ զքեզ անդէն 'ի քեզ արշա֊ւեսցէ կողոպտել, զերծանել 'ի քէն զգանձն երկնաւորս: Բաւական համարեաց քեզ զտէրունեան կա֊նոն, ոչ ոք յերկրաւորացս կարէ եր֊կուց տերանց ծառայել. որ յայտ֊նագոյն խոկ ցուցանէ առանց միջ֊նորդի և մեկնութեան. Ոչ կարէք դուք, ասէ, Աստուծոյ հաճոյ լի֊նել և Մամոնայի:

Եւ արդ ես տեսանեմ 'ի մերում աշխարհիս և ոչ զոք ապատեալ յայս֊պիսի աղետից: Յետս ընդդէմ ըն֊թերցաք զգեղեցիկ դրեալն. 'ի պատճառս ուխտաւորութեան հե֊ռացաք 'ի սուրբ ծնողացն, և արա֊

րաք բազում հարս օտարոտիս. զորս պատուելոյ արժանի էր՝ անարգեցաք, և յորս ոչն ունէաք իշխանութիւն գնել մեծարանս՝ զախտ աղետից մերոց յոյժ ծախեցաք: Աղատացաք 'ի հարկաց արքունի՝ զորս առանց մեղաց էր հարկիլն, և մտաք ընդ հարկաւ ստացուածոց, որ լի են անառակ ագահութեամբ: Զեղաք յանկողինս սուրբ հարսանեաց, և արարաք մեզ բարձրագահոյս առաւել քան զաշխարհի: Փափկանամք յանկողինս յարմարեալս, և յածեալ կոծին միտք մեր 'ի խորհուրդս աղտեղիս զգիշերն ամենայն:

Կօշիկք ոտից մերոց յանդիմանեն զմեզ, եթէ ոչ են սուրբ ճանապարհք մեր: Հանդերձք մեր աղաղակեն զգործոց մերոց, եթէ մերկ եմք յերկնաւոր զգեստուցն: Երիւարք մեր ցուցանեն զմեզ, եթէ ոչ եմք յափշտակելոց ընդ առաջ Տեառն 'ի վերայ օդոց: Շինուածք ապարանից մերոց յայտ առնեն, եթէ ոչ ունիմք մեք տաճար առանց ձեռագործի յերկինս, յոր մտանե-

լոյ են ամենայն դասք սոսկացելոցն յերկրաւոր ախտից: Կալուածք անդաստանաց մերոց կշտամբեն զմեզ, եթէ չէք մեր բաժին 'ի վիճակն երկնաւորս:

Մրգուղք անյագք եղաք 'ի կերակուրս, և առանց չափոյ արբաք զգինի պղտորիչ խորհրդոց և մտաց: Խոր 'ի քուն ննջեմք ամենեքեան, և երազ թուի մեզ ճշմարտութիւնն: Կափուցեալ են աչք մտաց մերոց 'ի տեսական խորհրդոց, և անյագ պակշտանեալ հայել 'ի կեանս աշխարհիս: Արգելեալք զանելիս 'ի սուրբ ընթերցուածոց, և ունկնդիր եմք բառաչման խաշանց մերոց: Ոչ եկն մեզ հատ անոյշ 'ի Հոգւոյն սըրբոյ, վասն զի սիրեցաք մեք զեւղ ախտալից աշխարհիս: Ոչ ճաշակեցին քիմք ոգւոց մերոց զկերակուր երկնային, վասն զի պարարեցաք զանձինս մեր 'ի զանազան խորտիկս: Մութ է գոյն դիմաց մերոց, վասն զի ոչ զուարթացան երեսք մեր 'ի խորհուրդս սրբութեան: Ցաւալից են անդամք մարմնոց մերոց,

վասն զի յառաջ քան զմարմինս՝ զոգիս ախտացուցաք: Գերեզմանաց բուեղոց նմանեցաք յանձինս մեր, վասն զի ունայն եմք 'ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն:

Վասն այսորիկ և ամենայն չարիք եկին հասին յաւուրս մեր. կենդանեաւ մերով տեսաք զդիակունս անձանց մերոց: Քաջ նահատակք մեր անկան 'ի պատերազմի, և սուրբ քահանայք մեր խողխողեցան 'ի ձեռաց անօրինաց. գեղեցիկ երիտասարդքն զենան 'ի սպանումն, և բազում կուսանք վարեցան 'ի գերութիւն. գիրգ կանայք անկան 'ի սաւապանս այրութեան, և բազում որբք կականին դառնապէս: Ազատ եկեղեցի անկաւ 'ի ծառայութիւն հեթանոսաց, և սուրբ քահանայք նորա կափին չարչարին յանօրէն հարկահանաց: Բարձեալ է ողորմութիւն յաշխարհէ, և հեռացեալ է գութ յիւրաքանչիւր մտաց: Երկինք 'ի վերուստ բարկացեալ են, և երկիր 'ի ներքուստ կայ յերերի տատանման:

Շինուածք մեր եղեն գերեզմանք դիականց մերոց, և վաստակք ձեռաց մերոց տապալեցան 'ի վերայ մեր: Պայթեաց և պատառեցաւ թանձրութիւն երկրիս, և բազում մարդիկ 'ի վայր հոսեցին: Ոչ սպասեաց որդի հօր, և ոչ քոյր զաչս եղբօր կալաւ, և ոչ եւ ձայն լալոյ կանանց 'ի վերայ ծննդոց իւրեանց, վասն զի լքոյց սով զբերանս նոցա: Հզօրք խորտակեցան յանկարծակի իբրեւ զմայրս բարձունս Լիբանանու. Հնծանք եղեն բարկութեան, և ճմլեցան ամենեքեան իբրեւ զողկոյզս ընդ ոտամբ, փոխանակ գինւոյ՝ արիւն անմեղաց ցայտեցաւ 'ի հանդերձս մեր: Դառնացաւ քան զլեղի կերակուր 'ի քիմս մեր, և 'ի քացախ դարձաւ սուրբ ըմպելիք մեր: Ընդ հարեալսն հարաք ամենեքեան յոգի և 'ի մարմինս մեր, և ընդ մեռեալսն զմահ ճաշակեցաք: Արդ ո՞չ ապաքէն վասն մերոյ հեղգութեան անցին այս անցք չարչարանաց ընդ աշխարհ:

Օն անդր 'ի բաց կաց յաշխար-

հէ, որ վաղդ ելեր մեկնեցար յաղետից սորա. Թօթափեալ ընկեա 'ի բաց զկեղեւանս ախտալից աշխարհիս: Մերկեաց իբր զըմբշամարտիկ, օծ իւղովն Քրիստոսի, զի մի կռուեսցին 'ի քեզ ձեռք ախոյանին: Իսկ արդ եթէ հեթանոսք, որ ըմբռնեցան 'ի տեսական իմաստութիւն, ոչ միայն 'ի ստացուածոց 'ի բաց կացին, այլ և յօրինաւոր կերակրոց հրաժարեցին, համառօտ և անպաճոյճ ըմպելեօք շատացան յանձինս իւրեանց, և առաքինի մահուամբ վախճանեցան 'ի կատարած կենաց իւրեանց, ո՛րչափ եւս առաւել մեք պարտիմք նմանողք լինել սիրելեացն Քրիստոսի, որք հրեշտակակրօնք զանձինս կարգեցին, խառնելով զինքեանս 'ի գունդս վերնոցն:

Եկայք և մեք, ո՛վ միայնացեալք, զօրէն Թշնամեացն մտցուք 'ի մերն ստացուած իբր յօտար երկիր, արմատախիլ զծառատունկս Թշնամւոյն կոտորեսցուք. իբրեւ զգերի առեալ ծախիցեմք 'ի նեղեալս զինչս մեր, ոչ զի ատիցեմք զազգականս,

այլ զի սիրեսցեմք զաղքատսն, որ են զօրականք Քրիստոսի և Ճշմարիտ բարեխօսք: Ապա թէ աստէն կայլս ընչիւք, և քեզէն վարես զքեզ յան-դարձ գերութիւն, ուր չիք անդ գինք փրկանաց: Փութա փութա Ճեպեա, եղբայր, տալով յայնպի-սի անողորմ գեհենէ. զի կարիցես հատանել յամուր քաղաքն, ուր ոչ գոյ քեզ կասկած կամ երկեւղ խախտիլ և վարիլ 'ի գերութիւն:

Նա եթէ եկեսցես զհետ գեղեցիկ վարդապետութեան հօրդ, զոր վերադոյնն գծագրեցի քեզ զվարս սուրբ միայնակեցացն, յայնժամ կարասցես համբառնալ զաչս մտ-ացդ առանց ախտից չարչարանաց, հայել և տեսանել զքեզ գեր 'ի վե-րոյ քան զամենայն երկինս: Երանի տայցես անձինդ քաջապէս Ճողոպ-րեալ 'ի վշտալից կենաց աշխարհիս, և խառնեսցիս յերամ միայնակե-ցացն, 'ի գունդս սրբոց արդարոցն, 'ի վիճակ առաքելոցն, 'ի գումարս մարգարէիցն, 'ի կաճառս մարտի-րոսացն, 'ի բանակս հրեշտակացն և

'ի ժողովս անդրանկացն, 'ի մեծ քաղաքն երկնից, 'ի բազմականսն աբրահամեան, և 'ի կերակուրս երկնայինս և յըմպելիս անկարօտս։ Դու ես այնուհետեւ մարգարէն, որ ոչ պատուեցար 'ի մարմնական աշխարհիս, այլ թեւածեալ թռուցար յանմարմին աշխարհի. և հանգուցեալ դադարեցեր յանապական ուրախութիւնսն։ Յորս լիցի և մեզ՝ վերջին գրչութեամբ աշխատողացս՝ միաբանութեամբ սուրբ ուխտիս վայելել, շնորհօքն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս. ամէն։

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբրահամ խոստովանող 326-342.
Աբրահամ Նահապետ 81. 187.
Աբրահամ սարկաւագ 229. 253. 318.
Ադէն 263.
Ալանաց դրունք 353.
Ակէ 160.
Ակէացիք 174.
Աղբակ 317.
Աղձնիք 18. 87. 162. 234.
Աղուանք 18. 33. 87. 107. 120. 127-129. 133. 134. 137. 162. 163. 228. 234. 237. 351. 352.
Ամատունի 47. 71. 160. 173. 184. 343.
Այրարատ 46. 138. 318.
Այրուկ 174.
Անանիա 46.
Անատոլ 13. 125.
Անգղ 98.

Անի 117.
Անձաւայի, անձեւայի 47. 71. 173. 343.
Անտիոքացիք 183.
Անտիոքոս 234.
Աշնակ 135.
Աշոտ 343.
Ապահունի 47. 71. 127. 160.
Ապար 18. 249. 253. 324.
Ապարհայիկ 203.
Ապրսամ 174. 343.
Առանձար 184. 343.
Առաւան 343.
Առաւեղէն 343.
Առնակ 343.
Աոխացիք 122.
Ասորեստան 325. 332. 334.
Ասորեստանեայ 325.
Ասորի 125.
Ատոմ 121. 173. 235. 343.
Ատրորմիզդ 227. 228. 230. 233. 234.
Ատրպատական 118. 128. 136.
Արագած 135.
Արած 318.
Արդեանք 135.
Արղնարգիւն 18.

Արէք 17. 47. 48. 143. 164. 205. 207. 215. 250. 351. 352.
Արծրունի 47. 71. 173. 174. 204. 229. 343.
Արհմն 42. 43. 53.
Արհնի, որ և Արխնի 117.
Արձախ, Արցախ 163. 221. 225.
Արմաւիր 135.
Արշակ Բ. Հայոց 11.
Արշակունի 11.
Արշարունի 131. 173.
Արշաւիր 131. 173. 205. 343.
Արշէն 222. 229. 271-275. 298. 299. 318.
Արուճ 135.
Արսէն 174. 204. 211.
Արտագերս 117.
Արտազ 174.
Արտակ մոկացի 71.
Արտակ պալունի 173. 210. 266.
Արտակ ռըշտունի 71. 160.
Արտաշատ 47. 117. 135. 173. 229.
Արտաշէս Գ. Հայոց 11.
Արտաշիր 208.
Արտաւազդ 343.
Արտէն 160.
Արցախ. տես Արձախ.

Արփանեալ 117.
Աւարայր 335.
Աքար, որ և Աքաար 189.
Բաբգէն 343.
Բաբիլացի 333.
Բաբիլոն 24.
Բաբիկ 344.
Բագրատունի 127. 160.
Բագրեւանդ 46. 318.
Բակ 216.
Բակուր 343.
Բաղասական 131. 237.
Բասեան 46.
Բասիլ՛ 47.
Բարձրաբուղ 117.
Բզնունիք 46.
Բէլ 250. 251.
Գաբեղեան 127. 160. 173.
Գագ 47.
Գադերոն 123.
Գադէշոյ, Գադիշոյ 71. 160.
Գազրիկ 131. 173.
Գառնի 117. 135.
Գարեգին 24.
Գարեգին Սրուանձտայ 211.
Գաւ 164.

Գեդէոն 191.
Գեղք 203.
Գիտ, որ և Գիւտա 71. 160.
Գղուար 164.
Գնթունի 173. 204. 210.
Գնունի 121. 173. 210. 343.
Գուդք կամ Գութք 18.
Գռեալ 117.
Դաղ 343.
Դաան 87.
Դաւիթ երէց 5.
Դաւիթ մարգարէ 190.
Դենիմազդէզն 41. 232. 287.
Դենշապուհ 38. 253. 278. 279. 281–283. 286. 298. 299. 302. 308. 309. 311. 314. 318.
Դիմաքսեան 131. 173. 210. 343.
Դրունք Ալանաց 353.
Դրօշանակերտ 135.
Եգիպտացի 187. 188.
Եզնակ, որ և Եզնիկ 46.
Եղբայր 47.
Եղեգեակ 318.
Եղիսա 189.
Եղիշայ, որ և Եղիշէ 47.
Երամօնք 335.

Երան և տանէրան, Արեաց և ան֊
արեաց 41. 47.
Երեմիա 46.
Երեմիաս 47.
Երիքով 191.
Երկայնորդք 117.
Եւղաղ 46.
Եւրովպէ 122.
Եփթայեա, որ է Եփթայէ 191.
Եփղարիոս 125.
Զանգակ 161.
Զանգիկ 104.
Զարաւանդ 128. 184.
Զարեհաւան 235.
Զուարէն 343.
Զրադաշտական 33.
Զրադեշտ, որ և Զրադեշ, Զրա֊
դաշտ 287.
Զրադեշտական, որ և զրադեշտա֊
կան 253.
Զրուան 41. 42.
Ընծային, ընծայացի 174. 204. 211.
Ընջուղ 160.
Թաթիկ 46.
Թաթիկ այլ 317.
Թաթուլ դիմաքսեան 173. 343.

Թաթուլ կամսարական 343.
Թաթուլ վանանդեցի 204.
Թաւասպարք 164. 228.
Թէոդոս փոքր 13. 122. 124.
Իջաւանք 317.
Իսրայէլ 190. 191.
Իտալական երկիր 32.
Լոփնաս 131.
Լփինք 18. 87. 131. 164. 228.
Խաղխաղ 129.
Խաղտիք 163. 221.
Խայլանդուրք , Խայլընդուրք 21. 250. 353.
Խարաման. տես Հարաման.
Խիբիոլան 228.
Խոսրով 173.
Խորանիստ 117.
Խորէն խոստովանող 326–334.
Խորէն խորխոռունի 173. 204. 210. 266.
Խորխոռունի 71. 127. 160. 173. 204. 210.
Խուժաստան 80. 354.
Խուժիկ 284. 318. 322. 323.
Խուրս 174.
Խրսան 164.

Ծախանլիստ. 117.
Ծօդէք 18. 87.
Կամսարական 343.
Կապկոհ, որ և Կապկոխ 133.
Կապոյտ 117. 222.
Կատիչք 203.
Կարէն 173.
Կորդիք 163.
Կորդուք 18. 87.
Կուաշ 135.
Կուր 129.
Կուրան 281.
Համազասպ 343.
Համազասպեան 205. 343.
Հայք ազգ 5. 6. 11. 12. 18. 22. 29. 33. 73. 123. 129. 148. 164.
Հայք աշխարհ 100. 107.
Հայք սորին 162.
Հարաման, որ և Խարաման 41. 44. 77.
Հարեւշղոմ 348.
Հեձնստակ 164. 228.
Հեռան 257.
Հէր 128. 184.
Հմայեակ գիմաքսեան 173. 210.
Հմայեակ մամիկոնեան 225.
Հնդիկք 101.

Հողոցիմք 317.
Հոն 21. 71. 120. 133. 134. 137. 164. 203. 225. 228. 237. 250. 353.
Հոռոմ, Հոռովմ 13. 18. 21. 44. 162. 237.
Հռոմ. տես Հոռոմ.
Հռովմ, որ և Հռոմ 123.
Հրեայ 66. 104.
Ձողկերտ, որ և Ձողակերտ 135.
Ղեւոնդ երէց 174. 185. 199. 217. 218. 229. 238. 262. 288. 303. 316. 317.
Ճիղբք 164. 228.
Ճորայ պահակ 21. 164. 352. մարզպան 127. կողմանք 129.
Մաղգէզն 143.
Մազքութք 352.
Մակաբայեցիք 183.
Մակուրան 281.
Մամիկոնեայ, Մամիկոնեան 71. 162. 210. 343.
Մանազկերտ 46.
Մանդակունի 174. 343.
Մանէճ 71. 160.
Մանեն 160.
Մասաթի 183.
Մատեան գունդ 203. 207.

Մարգաղի 46.
Մարգաստան 46.
Մարիամ մայր Տեառն 44. 64.
Մարկիանոս 125. 148.
Մեհրան 351.
Մեհրուժան 343.
Մեղետ 46.
Մեշոխ 334.
Միհր 53. 58. 292. 329.
Միհրներսեհ 41. 47. 152. 153. 157. 165-168. 227. 230. 238. 240. 252. 345-347.
Մծբին 13.
Մոկք 47. 71. 204.
Մովան 283. 292.
Մովսէս 58. 187.
Մուշ դիմաքսեան 131.
Մուշեայ, Մուշէ եպիսկոպոս 47.
Մուշեղ 343.
Մուշէ երէց 229. 317.
Մուշկան Նիւսալաւուրտ 168. 184. 201-204. 207. 211. 215. 216. 218. 226. 228. 235.
Յազկերտ Ա. 75.
Յազկերտ Բ. 12-351.
Յեսու 191.

Յոյնք 13. 16. 19. 123. 139 162. 163. 234. 235. 237. 341.
Յովհաննէս 66.
Յովսէփ եպիսկոպոս 46. 47. 72. 122. 174. 185. 217. 218. 229. 238. 258. 372. 300. 301. 316. 317.
Յովսէփ հայր Տեառն 44.
Յորդանան 66.
Յուխնան 344.
Նածարացիք, Նածրացիք 44. 280. 318.
Ներշապուհ 71. 122. 126. 173. 204. 343.
Ներսէհ կամսարական 343.
Ներսէհ ուրծացի 160.
Ներսէհ քաջբերունի 173. 204. 210.
Նիւշապուհ 249. 318. 324.
Նիսալաւուրտ, Նիւսալաւուրտ. տես Մուշկան.
Նոյ 186.
Շահ 174.
Շահուղ 333. 334.
Շապուհ Բ. որմզդեան 12. 75. 101.
Շապուհ Հարեւշղոմ 348.
Շաւասպ 343.
Շմաւոն անձեւացի 71. 173. 343.

Շնդլին 343.
Ողական 117.
Ոստանիկ 18. 160.
Ոտն Արագածու 135.
Որմիզդ 41-43. 53.
Որմիզդ արքայ 48.
Որոտն 117.
Ուրծ 127. 160.
Պալունի 173.
Պալունիք 127. 210.
Պալունիք մեւս եւս 160.
Պարգեւ 343.
Պարսիկ 11. 13. 40. 278.
Պարսիկք 11. 22. 117. 132. 133. 140. 223. 224. 235.
Պարսք 87. 91. 101. 102. 104. 120. 125. 128. 149. 153. 162. 164. 165. 184. 201. 206. 207. 216. 221. 222. 224. 226. 237. 353.
Պաւղոս Առաքեալ 19.
Պետրոս երէց 161.
Պերոզ 352. 354.
Պիղատոս պոնտացի 66.
Ջնիկան 283. 318.
Ռահամ 351.
Ռափսոնեան 344.

Ուրմբոսեան 122. 126.
Ուրշտունիք 47. 71. 160. 174. 228. 238. 309. 317. 318.
Սագաստան 80.
Սահակ եպիսկոպոս Ռշտունեաց 47. 228. 238. 262. 271. 288. 293. 299. 308-317.
Սահակ եպիսկոպոս Տարօնոյ 46.
Սահակ մանդակունի 343.
Սահակ նահապետ 81.
Սահակ սարկաւագ 161.
Սահառունի 173.
Սամուէլ՛ երէց 229. 253. 318.
Սասան 11.
Սատոյ 343.
Սեբուխտ 128.
Սերք 123.
Սինէ, որ և Սինեայ, Սինայ 58.
Սիւնիք 47. 71. 107. 109. 127. 138. 155. 173. 239. 242. 343.
Ս՛լկունի 174.
Սուրմակ 46.
Ստահրաշապուհ, որ և Վռամշապուհ 11.
Ստեփանոս 316.
Սրուանձտայ աղբ 211.

Սրուանձտեայք 174.
Վահան Աղուանից 134.
Վահան ամատունի 71. 173. 343.
Վահան գնունի 210.
Վահեւունիք 71. 127. 160. 173.
Վաղինակ 242.
Վայոց ձոր 317.
Վան 117.
Վանանդ 47. 317.
Վանանդեցի 204.
Վասակ մամիկոնեան 162.
Վասակ սիւնի մարզպան 71. 106-113. 122. 127-129. 135. 137. 140. 141. 155. 157-169. 184. 201. 212. 215. 216. 218. 221-223. 226. 228-230. 234-248.
Վասակաշատ 117.
Վատ 164.
Վարազդէն 343.
Վարազշապուհ 160.
Վարդան մամիկոնեան սպարապետ 71. 109. 110. 122. 127-129. 137. 138. 167. 172-174. 182. 204-208. 210. 225. 266.
Վարդանաշատ 135.
Վարդէս 317.
Վարձ 343.

Վիրք 18. 19. 33. 82. 87. 127. 129. 162-164. 234. 237. 239.
Վուրկ 131.
Վռամ Բ. 12.
Վռամական 120.
Վրէն 174. 344.
Վրկան 249.
Տաճատ արծրունի 343.
Տաճատ գնթունի 173. 204. 210.
Տաճատ եպիսկոպոս 46.
Տաճկաստան 18. 104.
Տայք 46. 224.
Տաշրացի 174. 344.
Տարուբերան 46.
Տարօն 46.
Տիզբոն 13.
Տիրան Բ. 11.
Տիրոց 160.
Տղմուտ 205.
Տմորիք 163. 221. 223.
Տրդատիոս 123
Տրպատունիք 174.
Փայտակարան 152. 165.
Փանդուրակ 63.
Փապակ 343.
Փառախոտ 135.

Փասխ 164.
Փարսման 174. 343.
Փենեհէզ 189.
Փիւքոնիան 164.
Փոսխ 164.
Քաղդէացի 24.
Քաշկար 334.
Քաջաջ 229. 318
Քաջբերունի 173. 204. 210.
Քասու 46.
Քողէանք 174.
Քուշանք 16. 18. 21. 32. 82. 101. 249-251.
Օշական 135.

130000

ԲՈՒԿ
ԳՐՔԵՐ
17
25